

Vol.14, Iss.8
March 2026

ULUŞLARASI EĞİTİM VE
TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF
EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

 etajournal.com

e-ISSN: 2687-6426

e-ISSN:2687-6426

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Bahar/Spring Vol.14/Iss.8 2026

ETA Journal, bahar ve yaz dönemleri olmak üzere yılda iki kez yayımlanan, uluslararası ve çift kör hakemli bir dergidir.

ETA Journal is an international, double-blind peer-reviewed journal published biannually (in Spring and Summer terms).

ETA Journal'da yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETA Journal'a aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

The authors bear full responsibility for the linguistic, scientific, and legal content of all articles published in ETA Journal; publication rights belong to ETA Journal. Published articles may not be printed or reproduced in any form, either in whole or in part, without the written permission of the publisher. The Editorial Board reserves the right to decide whether or not to publish submitted manuscripts. Submitted manuscripts will not be returned.

Bu dergi [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](#) ile lisanslanmıştır.

This journal is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](#).

ETA Journal Acar İndeks, Asos İndeks, Sobiad İndeks ve İSAM veritabanı tarafından taranmaktadır.

Web Adress: <https://etajournal.com>

e-Posta: journaleta@gmail.com

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Bahar/Spring Vol.14/Iss.8 2026

Editör

Doç. Dr. Sabri Becerikli

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı Görükle Yerleşkesi, A
Blok16059 Nilüfer / BURSA / TÜRKİYE
e-Posta: journaleta@gmail.com

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Dr. Ayşe AYÇİÇEK - Dr. Suat KAYMAK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Alev DURAN - Mizanpaj
Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ - Eğitim Bilimleri Alan Sorumlusu
Doç. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR - Sosyal Medya/ Halkla ilişkiler Sorumlusu
Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU – Yayın Kontrol Sorumlusu
Doç. Dr. Mutlu ADAK - Yayın Kontrol Sorumlusu
Dr. Ayşe AYÇİÇEK – Son Okuma Sorumlusu
Dr. Suat KAYMAK - Dil Koordinatörü

Google scholar: [Eta journal](https://scholar.google.com/citations?hl=tr&user=eta-journal)

Academia: [Etajournal](https://www.academia.edu/journaleta)

İmtiyaz Sahibi/ Owner

Doç. Dr. Alev DURAN

Web Adress: <https://etajournal.com>

e-Posta: journaleta@gmail.com

Dil Editörleri/ Language Editor

Dr. Hilmi DEMİRAL
Dr. Sezgin TOPAL MIZRAK

Kapak Tasarımı: Bülent POLAT

Temsilcilikler / Country Representatives

Macaristan: Dr. Szabolcs HADNAGY
Rusya: Dr. Hilmi DEMİRAL
Almanya: Öğr. Gör. Uğur Berk KALELİOĞLU
Azerbaycan: Öğr. Gör. Orkhan ZAMANOV

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Ahmet OĞUZ
Doç. Dr. Ahmet KILINÇ
Doç. Dr. Ahmet VURGUN
Doç. Dr. Aziz ALTI
Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU
Doç. Dr. Alev DURAN
Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN
Doç. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR
Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU
Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ
Doç. Dr. Emre SARAL
Doç. Dr. Mutlu ADAK
Doç. Dr. Özgür TÜRKER
Dr. Öğr. Üyesi Suat KAYMAK
Dr. Mehmet TAŞ

Sayının Hakemleri

Doç. Dr. Serkan ERDAL: Atatürk Üniversitesi	Doç. Dr. Özgür TÜRKER: Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rahime YAVUZ GERENTEPE: İstanbul Arel Üniversitesi	Doç. Dr. Aziz ALTI: Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas AK: Atatürk Üniversitesi	Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU
Dr. Sezgin TOPAL MIZRAK	Dr. Öğr. Üyesi Mert AĞAOĞLU: Sakarya Üniversitesi
Dr. Banu BERBER BABALIK: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Arş. Gör. Dr. Görkem IŞIK: Sakarya Üniversitesi
Dr. Pınar YİĞİT TÜRKER	Doç. Dr. Gökhan TEKİR: Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Selim Serkan ÜKTEN: Aksaray Üniversitesi	

Web Adress: <https://etajournal.com>

e-Posta: journaleta@gmail.com

Bilim Danışma Kurulu/ International Scientific Advisory Committee

Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ/ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN/ Erzincan Binali Yıldırım University
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU/ Erzurum Technical University
Prof. Dr. Necmettin ALKAN/ Sakarya University
Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ/ Suleyman Demirel University
Prof. Dr. Ömer AYDIN/ Istanbul University
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Havva SELÇUK/ Erciyes University
Prof. Dr. Özcan BAYRAK/ Elazığ University
Prof. Dr. Serdar YAVUZ/ Elazığ University
Prof. Dr. Şuayıp KARAKAŞ / Istanbul Aydın University
Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet ÇAY/ Istanbul Aydın University
Prof. Dr. Metin AKAR/ Istanbul Aydın University
Prof. Dr. R. Nüket ÇIKRIKÇI/ Üsküdar University
Prof. Dr. Ali DENİZLİ / Rumeli Üniversitesi- Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KÖSE/ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ŞAHİN/ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ/ Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YETİŞ/ Istanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Salim PİLAV / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL/ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Naci ŞAHİN/ Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuzhan KARADENİZ/ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TEKİR/ Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet VURGUN/ Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU/ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent YILDIRIM/ Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçen ÇATLI/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür TÜRKER / Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre SARAL / Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin ÖNAL/ Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Doç. Dr. Turan AÇIK/ Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ / Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. M. Ebru ZEREN
Doç. Dr. M. Hakan ÖZÇELİK / İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Harun TUNCER/ İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ/ Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU / Ankara Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. N. Selcen KORKMAZCAN / İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit KATIRANCI/ Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Dilara USLU/ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman SEÇKİN / Kars Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Burcu GÜDÜCÜ/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Bünyamin ÇETİNKAYA/ Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Elif ŞİMŞEK ÖZKAN/ Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Naim BABÜROĞLU/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Pınar YİĞİT TÜRKER
Dr. Sezgin TOPAL MIZRAK
Dr. Szabolcs HADNAGY/ Macaristan Szeged Üniversitesi
Dr. Gábor FODOR/ Macaristan- Macar Kültür Merkezi/ Macaristan
Öğr. Gör. Orxan ZAMANOV / Khazar Üniversitesi
Dr. Bayram QULİEV / Khazar Üniversitesi
Dr. Eva KINCSES- NAGY/ University of Szeged/ Hungary
Dr. Péter KÖVECSI-OLÁH/ Macaristan Ankara Büyükelçiliği

Web Adress: <https://etajournal.com>

e-Posta: journaleta@gmail.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Kapak

Jenerik

İçindekiler

Editörden

I-II

1. Gökhan DİLBAS

1-17

Macar Tarihi Açısından Fulda Yıllığı'nın Önemi ve Fulda Yıllığı'nda Macarlar

(The Importance Of The Annals Of Fulda In Hungarian History And The Representation Of The Hungarians)

*Araştırma Makalesi

2. Ege TANIL & Özgür TÜRKER

18- 36

Kapalı Krallığın Açık Sırları: Sakoku Döneminde Japonya Gerçekten İzole Miydi?

(Open Secrets Of The Closed Kingdom: Was Japan Really Isolated During The Sakoku Period?)

*Araştırma makalesi

3. Sevithan ALTAS

37- 55

Cumhuriyetin İlk Fakültesi DTCF'nin Kurulması ve Sosyal Bilimler Eğitiminin Gelişmesi Bakımından Önemi

(The Founding of the Faculty of Language, History and Geography and Its Role in the Institutionalization of Social Sciences in the Early Turkish Republic)

*Araştırma makalesi

4. Fatma TOMBAK

56-76

Türkiye Cumhuriyeti Havacılık Tarihinde Önemli Bir Kurum: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ)

(An Important Institution in the Aviation History of the Republic of Türkiye: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı TUSAŞ)

*Araştırma makalesi

5. Ayşe BEDİR

77-97

II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i

(Deposition Of Sultan Abdulhamid II in The Second Constitutional Period)

*Araştırma Makalesi

6. Şeref Can ÇETİN

98-102

Kitap İncelemesi: Gábor Fodor, Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918), (Çev. Erdal Şalikoğlu), Alfa Yayınları, İstanbul, 2025, ISBN 978-625-389-270-8.

(Book Review: Gábor Fodor, Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918), (Trans. Erdal Şalikoğlu), Alfa Yayınları, İstanbul, 2025, ISBN 978-625-389-270-8.)

*İnceleme/ Tanıtım Yazısı

Bilim dünyasının değerli insanları,

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ETA), uluslararası hakemli, indeksli ve akademik bir dergi olmakla birlikte, yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği disiplinler arası bir sosyal bilim platformudur. Derginin kurulum aşamasında desteğini esirgemeyen, emeği geçen hocalarımıza ve kırmayarak destek veren danışma ve yayın kurulundaki değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, yeni sayımızda birbirinden kıymetli çalışmaları sizlerle buluşturmanın gururunu yaşıyoruz. Bu sayımızda ilk olarak Gökhan DİLBAŞ, *"Macar Tarihi Açısından Fulda Yıllığı'nın Önemi ve Fulda Yıllığı'nda Macarlar"* başlıklı çalışmasıyla erken dönem Macar tarihine ışık tutarak bizleri bu önemli kaynağın derinliklerine götürüyor. Ardından Ege TANIL ve Özgür TÜRKER, *"Kapalı Krallığın Açık Sırları: Sakoku Döneminde Japonya Gerçekten İzole Miydi?"* sorusunun peşine düşerek Japonya'nın dışa kapalı dönemine dair kalıplaşmış bilgileri yeniden sorguluyor.

Cumhuriyet dönemine uzandığımızda, Seyithan ALTAŞ *"Cumhuriyetin İlk Fakültesi DTCF'nin Kurulması ve Sosyal Bilimler Eğitiminin Gelişmesi Bakımından Önemi"* adlı makalesiyle, ülkemizde sosyal bilimlerin kurumsallaşma sürecini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor. Cumhuriyet tarihimizin bir diğer hayati kilometre taşı olan havacılık sektörü ise, Fatma TOMBAK'ın kaleme aldığı *"Türkiye Cumhuriyeti Havacılık Tarihinde Önemli Bir Kurum: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ)"* başlıklı araştırmasıyla inceleniyor.

Yakın dönem siyasi tarihimizin görsel belleğine inen Ayşe BEDİR, *"II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i"* çalışmasıyla o dönemin mizah ve muhalefet anlayışını harmanlayarak dikkat çekici bir perspektif sunuyor. Son olarak, Şeref Can ÇETİN'in titizlikle hazırladığı inceleme yazısıyla, Gábor FODOR'un *"Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918)"* adlı değerli eserini tanıtıyor ve kültürel diplomasinin tarihsel köklerini okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz.

Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (ETA Journal) ailesi olarak, kıymetli eserlerini bizlerle paylaşan yazarlarımıza ve değerlendirmeleriyle standartlarımızı yükselten hakemlerimize şükranlarımızı sunarız. Akademik yolculuğumuzda bizlere güç katan tüm bilim insanlarına teşekkür eder, saygılar sunarız.

Doç. Dr. Sabri BECEREKLİ

Bilim dünyasının değerli insanları,

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATIONAL AND HISTORICAL RESEARCH (ETA) is an international, peer-reviewed, and indexed academic journal, as well as an interdisciplinary social science platform where anyone engaged in writing and intellectual thought can express their views. I owe a debt of gratitude to our esteemed professors who spared no effort during the establishment phase of the journal, and to the esteemed members of the advisory and editorial boards who graciously supported us.

In this journey we have embarked upon to make a humble contribution to academic life, we are proud to present you with highly valuable studies in our new issue. First in this issue, Gökhan DİLBAŞ sheds light on early Hungarian history with his study titled *"The Importance of the Annals of Fulda in Hungarian History and the Representation of the Hungarians"*, taking us deep into this important source. Following that, Ege TANIL and Özgür TÜRKER pursue the question *"Open Secrets of the Closed Kingdom: Was Japan Really Isolated During the Sakoku Period?"*, prompting us to question conventional wisdom regarding Japan's closed-country era.

Reaching into the Republican era, Seyithan ALTAŞ reveals the institutionalization process of social sciences in our country in detail with his article titled *"The Founding of the Faculty of Language, History and Geography and Its Role in the Institutionalization of Social Sciences in the Early Turkish Republic"*. The aviation sector, another vital milestone of our Republican history, is examined through the research penned by Fatma TOMBAK, titled *"An Important Institution in the Aviation History of the Republic of Türkiye: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı TUSAŞ"*.

Delving into the visual memory of our recent political history, Ayşe BEDİR offers a striking perspective by blending the humor and opposition understanding of the era in her study *"Deposition of Sultan Abdulhamid II in the Second Constitutional Period"*. Finally, with the meticulously prepared review article by Şeref Can ÇETİN, we introduce Gábor FODOR's valuable work titled *"Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918)"* and bring the historical roots of cultural diplomacy to the attention of our readers.

On behalf of the **International Journal of Educational and Historical Studies (ETA Journal)**, we extend our sincere thanks to the authors for contributing their distinguished research and to the reviewers for their role in ensuring our academic excellence. We are grateful to all members of the scientific community for their continued support and inspiration.

Assoc. Prof. Dr. Sabri BECEREKLİ

MACAR TARİHİ AÇISINDAN FULDA YILLIĞI'NIN ÖNEMİ VE FULDA YILLIĞI'NDA MACARLAR

THE IMPORTANCE OF THE ANNALS OF FULDA IN HUNGARIAN HISTORY AND THE REPRESENTATION OF THE HUNGARIANS

Gökhan DİLBAŞ¹

Open Access Journal

¹Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:
Doç. Dr. Gökhan DİLBAŞ

.....
Bağımsız/ Independent
gokhandilbas@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4337-8700

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile intihal taraması yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the preliminary review and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 22.05.2025
Kabul/Accepted: 08-02-2026
Online Yayın/Published Online: 30-03-2026

Atıf/Cite: Dilbaş, Gökhan.
"Macar Tarihi Açısından Fulda Yıllığı'nın Önemi Ve Fulda Yıllığı'nda Macarlar" Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.8, 2026, ss. 18-37.

ÖZET: Macar boylarının IX. yüzyılın sonunda nihai yurtları olan Karpatlar Havzası'na yerleşmesi ve X. yüzyılda gerçekleştirdiği faaliyetler Avrupa'da büyük korkuya ve endişeye yol açmış, Macarların Karpatlar Havzası'nı ele geçirme süreci ve gerçekleştirdikleri seferler Orta Çağ'da manastırlarda yazılan yıllıklarda ayrıntılı şekilde yer almıştır. Bu bağlamda Doğu Frank Krallığı'nda gerçekleşen olayları anlatmasının yanı sıra Macarların faaliyetlerinden de söz eden Fulda Yıllığı erken Macar tarihi adına oldukça değerli bir kaynaktır. Fulda Yıllığı, Macarların Karpatlar Havzası'nı ne şekilde ele geçirdiği, Avrupa'da gerçekleştirdikleri seferler ve söz konusu faaliyetlerinin etkilerini erken Macar tarihini kaleme almış diğer çağdaş yıllıklardan ve kroniklerden daha detaylı ve güvenilir şekilde ele alması itibarıyla Macarların Avrupa'daki ilk dönemlerinin anlaşılması açısından son derece önemli bir kaynaktır. Yıllık, aynı zamanda Doğu Frank Krallığı ve Orta Çağ Avrupa tarihinin doğru şekilde yorumlanabilmesi için de değerli bilgiler içermektedir. Bundan başka yıllıkta sadece askerî faaliyetler değil; kültürel, sosyal ve dinî faaliyetler de anlatılmış olduğundan söz konusu eser bu alanlarda yapılan araştırmalar için de bir referans niteliğindedir. Fulda Yıllığı'nın ve yıllığın Macarlarla ilgili bölümlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi, Macar boylarının Karpatlar Havzası'nı ne şekilde ele geçirdiği ve Avrupa'ya yerleşim süreçlerinin ayrıntısıyla anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi aynı zamanda Orta Çağ Avrupası'ndaki sosyal, kültürel ve dinî yaşama da farklı bir açıdan bakılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Fulda Yıllığı, Macarlar, Doğu Frank Krallığı, Karolenj İmparatorluğu, Karpatlar Havzası.

ABSTRACT: The settlement of the Magyar tribes in the Carpathian Basin – considered their final homeland – towards the end of the Ninth century and their subsequent activities during the Tenth century caused great fear and concern across Europe. The process by which the Magyars took control of the Carpathian Basin, along with the campaigns they conducted, were recorded in detail in medieval monastic annals. In this context, the Annals of Fulda, which not only recount events in the East Frankish Kingdom but also provide information on the activities of the Magyars, stands out as a particularly valuable source for early Magyar history. The Annals of Fulda are of great significance in understanding the early period of the Magyars in Europe, as they address in a more detailed and reliable manner – compared to other contemporary annals and chronicles – the Magyars' conquest of the Carpathian Basin, their expeditions across Europe, and the impact of these activities. Moreover, the annals contain valuable insights necessary for accurately interpreting the history of the East Frankish Kingdom and medieval Europe in general. In addition to military activities, the annals also discuss cultural, social, and religious matters, making them a key reference for research in these fields as well. A close examination and evaluation of the Annals of Fulda, particularly the sections concerning the Magyars, will contribute significantly to understanding how the Magyar tribes conquered the Carpathian Basin and the details of their settlement in Europe. Furthermore, such an analysis will offer a new perspective on the social, cultural, and religious life of medieval Europe.

Keywords:

Annals of Fulda, Hungarians, The East Frankish Kingdom, Carolingian Empire, Carpathian Basin.

GİRİŞ

V-IX. yüzyıllar arasını kapsayan erken dönem Macar tarihini anlatan eserlerin neredeyse tamamı Macar boylarının Karpatlar Havzası'nı ele geçirdiği IX. yüzyılın sonunda bu coğrafya ile ilgilenen ülkelerin kronik yazarları veya manastırlarda görevli rahipler tarafından kaleme alınmıştır. Bu zamanda Karolenj İmparatorluğu (800-887) sınırları içinde yer alan *Fulda Manastırı*'nda rahipler tarafından yazılmış, esas itibarıyla 714-901 yılları arasında Doğu Frank Krallığı (840-962)¹ topraklarında gerçekleşen olayları anlatan *Fulda Yıllığı (Annales Fuldenses)* Macarların erken dönem tarihini anlatan eser grubunun önemli kaynaklarından birisidir.

Fulda Yıllığı'nın önemi, *honfoglâlas* (yurt tutuş) olarak adlandırılan Macar boylarının Karpatlar Havzası'nı ele geçişlerinin detaylarını vermesinin yanı sıra bu dönemde yaşanan Macar-Moravya² ilişkileri, Macar-Bulgar mücadelesi, ayrıca Kuzey İtalya'da gerçekleşen Macar akınları hakkında da önemli bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır. Bundan başka Fulda Yıllığı, Macarların Karpatlar Havzası'nda ilk kez görünmelerine dair önemli bilgiler sunmasının yanı sıra Macarların yurt tutuş sürecini ele alan dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldığında, olayları görece daha ayrıntılı şekilde tasvir etmesi ve aktardığı bilgilerin tutarlılığı bakımından dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada öncelikle konuyu bütüncül bir şekilde ele almak amacıyla yıllığın yazıldığı *Fulda Manastırı*'nin tarihi incelenmiş, ardından Fulda Yıllığı ve yıllığın Macarlarla ilgili bölümleri detaylı şekilde gözden geçirilmiş, *Fulda Yıllığı'nda Macarların Faaliyetleri* başlığı altında ise yıllığın Macarların faaliyetlerinden söz eden bölümlerinin tamamı Türkçeye çevrilmiş ve çalışma, Fulda Yıllığı'nın Macar tarihi açısından öneminin vurgulandığı sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır. Çalışma hazırlanırken ulaşılabilen konu ile ilgili yazılmış akademik çalışmalar detaylı şekilde incelenerek kapsamlı bir analiz sürecinden geçirilmiş, Avrupa'da Macarlar hakkında bilgi veren ilk kaynaklardan birisi olan Fulda Yıllığı ve Macarlar hakkında bilgi veren bölümleri geniş bir çerçeveden ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Fulda Manastırı'nın Tarihi

Fulda şehri günümüzde Almanya sınırları içinde yer alan Hessen eyaletinin doğusunda yer almakta olup nüfusu yaklaşık olarak 65-66.000 kişidir. Tarihi VIII. yüzyıla kadar uzanan şehir, aynı zamanda önemli bir dinî ve kültürel merkez olup Fulda Manastırı olarak da adlandırılan büyük bir Benedikten³ manastırına ev sahipliği yapmaktadır.

VIII. yüzyılın ortalarında Aziz Bonifacius'un (yaklaşık 675-754) yönlendirmesiyle öğrencisi Aziz Sturm (yaklaşık 705-779) tarafından 742 veya 744 yılında Fulda Nehri kıyısında temelleri atılan Fulda Manastırı, Almanya'nın dinî, kültürel ve entelektüel tarihinde önemli bir rol üstlenir. Manastır, Bonifacius'un desteğiyle 751 yılında Roma'daki Papalığa bağlanır ve Bonifacius'un 754 yılındaki ölümünün ardından manastıra defnedilmesi sonrası bir hac merkezi hâline gelir⁴.

Bonifacius'tan sonra başrahiplik görevini yürüten Aziz Sturm ve onu izleyen Baugulf (?-815) döneminde manastır eğitim faaliyetlerinde ilerlemeler kaydeder, bilimsel ve teolojik çalışmalar büyük bir hızla sürdürülür. Manastırın 787 yılında Kutsal Roma İmparatoru Şarlman (768-814) tarafından Almanya'nın referans eğitim

¹ **Doğu Frank Krallığı (840-962):** I. (Dindar) Louis'in (814-840) ölümünün ardından Karolenj İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda imparatorluğun doğu topraklarında ortaya çıkan krallık. 10 Ağustos 843 tarihinde imzalanan *Verdun Antlaşması* ile Karolenj İmparatorluğu I. Louis'in üç oğlu arasında paylaşıldı. I. Lothar (814-855) Kuzey İtalya'ya, II. (Alman) Louis (843-876) Bavyera'ya, II. (Dazlak) Karl (843-877) ise Akitanya'ya (Güneybatı Fransa'da bulunan tarihî bölge) hâkim oldu. Elindeki topraklarla yetinmek istemeyen I. Lothar, yeğeni II. Pippin (823-864 sonrası) ile birlikte kardeşlerinin elindeki toprakları da ele geçirmek istedi. Ancak 25 Haziran 841 tarihinde gerçekleşen *Fontenay Muharebesi*'ni kaybedince harita yeniden çizilmek zorunda kaldı. Bu suretle I. Lothar, Alçak Ülkeler (günümüzdeki Belçika, Hollanda ve Lüksemburg; Benelüks Ülkeleri), Alsace-Lorraine, Burgonya, Provence (Güneydoğu Fransa'da tarihî bir bölge) ve Kuzey İtalya'ya hâkim oldu ki bu topraklara *Orta Frank Krallığı* adı verildi. II. Louis, *Doğu Frank Krallığı* adı verilen Karolenj İmparatorluğu'nun doğu kısmına hâkim oldu, bu krallık zaman içinde *Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu*'na (962-1806) dönüştü ve günümüzdeki Almanya'nın temelini oluşturdu. II. Karl ise *Batı Frank Krallığı* adı verilen Karolenj İmparatorluğu'nun batı kısmına sahip oldu ve bu krallık da zaman içinde günümüzdeki Fransa haline geldi.

² **Moravya:** Günümüzde Çekya'da bir eyalet olup Bohemya ve Silezya ile birlikte Çekya'nın tarihî bölgelerinden birisidir.

³ **Benedikten Tarikatı:** Aziz Benediktus'un (480-547) öğretilerini takip eden Katolik mezhebine bağlı bir manastır tarikatı.

⁴ **Catholic World**, "The Monastery of Fulda", Volume 28, Issue 165, 1878, s. 301.

kurumu olarak gösterilmesi, Fulda Manastırı'nın itibarını arttırdığı gibi manastırın imparatorluk sınırları içinde de artık entelektüel bir merkez olarak kabul edildiğini göstermektedir⁵.

IX. yüzyılın başlarında yaşanan salgın hastalıklar ve başrahip Ratgar'ın (?-?) yönetimdeki eksiklikleri manastır içinde ciddi huzursuzluklara yol açar ve yaşanan çatışmalar sonucunda manastırın dinî işlevi ikinci planda kalır. Ratgar'ın İmparator I. (Dindar) Louis (814-840) tarafından görevinden alınması ve yerine başrahip Eigil'in (yaklaşık 750-822) atanmasıyla birlikte Fulda Manastırı'nın Papalık ile olan bağları yeniden güçlenir ve manastırda eğitim faaliyetlerine de hız verilir⁶.

822 yılında başrahip Rabanus Maurus (yaklaşık 780-856) manastırdaki eğitim faaliyetlerini bilim, sanat ve teoloji olmak üzere üç bölüme ayırır ve bu sayede Fulda Manastırı, Karolenj İmparatorluğu'nun bilim alanında en yetkin kurumlarından birisi haline gelir. Maurus, aynı zamanda çok sayıda kutsal emaneti ve el yazmasını da toplayarak manastırın dinî meşruiyetini ve politik nüfuzunu arttırmayı da başarır⁷.

Fulda Manastırı, XIII. yüzyıldan itibaren başrahiplerine prens ünvanı verilmesiyle birlikte dünyevî bir otorite kazanmaya başlarsa da bu durum zaman içinde manastırın yapısını ve disiplin anlayışını zayıflatır. Nitekim XIV. yüzyılda halkın ve yerel soyluların başrahip ve prens VI. Heinrich'e (1315-1353) karşı ayaklanması bu gelişmenin bir sonucudur⁸.

Manastır, Orta Çağ'ın sonuna doğru idarî bağımsızlığını yeniden kazanmış olsa da bir daha eski görkemli günlerine dönemez. Fulda Manastırı, 1802 yılında kapatılır, manastır sonraki yıllarda yaşanan siyasi gelişmelerin de etkisiyle önemini kaybeder ve en nihayetinde 1815 yılında Hessen Elektörlüğü'ne⁹ bağlanır¹⁰.

Manastırın en görkemli yıllarında kütüphanesi içlerinde Romalı senatör ve tarihçi Tacitus'un (56-117/120) *Annales*'i, Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un (yaklaşık 330-yaklaşık 391/400) *Res Gestae*'si ve Eski Yüksek Alman Edebiyatının¹¹ temel kaynaklarından olan *Codex Fuldensis* gibi önemli eserler bulunan yaklaşık 2.000 adet el yazmasını barındırmaktaydı. Günümüzde manastırdaki eserlerin büyük çoğunluğu Almanya'daki *Marburg Devlet Arşivleri*'nde, bir kısmı da *Vatikan Kütüphanesi*'nde muhafaza edilmektedir¹².

Fulda Yıllığı hakkında

Orta Çağ'da tarihsel olayların yazılı şekilde kayıt altına alınması esas itibarıyla saray çevresindeki kilise entelektüellerinin ihtiyaçları ve gayretlerinin bir sonucu olarak gerçekleşmekteydi. Bu çerçeveden bakıldığında zaman erken dönem Macar tarihi açısından oldukça büyük öneme sahip bir kaynak olan Fulda Yıllığı'nın aynı zamanda Alman yıllık yazımı açısından da önde gelen bir yere sahip olduğu görülür. Yıllığın 714-830 yılları arasını kapsayan ilk bölümlerinin yazımında daha önceden kaleme alınmış *Annales regni Francorum*'dan (*Frank Lorsch Yıllıkları* ya da *Kraliyet Frank Yıllıkları*) yararlandığı ve Benedikten rahibi ve kronik yazarı Prüm'lü Regino'nun (yaklaşık 842-915) yazdıklarını teyit ettiği görüldü de 830 sonrasına ait anlatımlarda yaşanan olaylara tanıklık edildiği gözlerden kaçmaz. Bu suretle yıllığın Karolenj İmparatoru I. Louis'in son zamanlarından Doğu Frank

⁵ Catholic World, "The Monastery of Fulda", Volume 28, Issue 165, 1878, s. 301.

⁶ J. E. Raaijmakers, *Sacred time, sacred space, history and identity in the monastery of Fulda*, Amsterdam, 2003, s. 58.

⁷ M. Ott, "Blessed Maurus Magnentius Rabanus", içinde *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company. Retrieved October 20, 2013 (Dijital baskı: <https://www.newadvent.org/cathen/12617a.htm>).

⁸ J. Lins, "Fulda", içinde *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company. Retrieved October 20, 2013 (Dijital baskı: <https://www.newadvent.org/cathen/06313b.htm>).

⁹ **Elektörlük:** Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda (962-1806) imparator seçimine katılma hakkına sahip olan prens ve piskoposlar *elektör* olarak adlandırılmakta olup bu kişilerin yönetimindeki bölgelere veya ülkelere ise *elektörlük* denilmekteydi.

¹⁰ Gerhard Köbler, *Historisches Lexikon der deutschen Länder: Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (C. H. Beck, 2007), s. 203; J. Lins, "Fulda", içinde *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company. Retrieved October 20, 2013 (Dijital baskı: <https://www.newadvent.org/cathen/06313b.htm>).

¹¹ **Eski Yüksek Alman Edebiyatı:** Alman edebiyatında VIII. yüzyılda yazılmış metinlerden başlayarak XI. yüzyılın ortalarına yazılan metinleri kapsayan dönem.

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/Princely_Abbey_of_Fulda#cite_note-12.

Kralı III/IV. (Çocuk) Louis'in (899-911) tahta çıkışına kadar geçen yaklaşık altmış yıllık sürede gerçekleşen olayları anlatıldığı bölümlerinin orijinal şekilde kaleme alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira tarihçi Rosamond McKitterick (1949-) de bu görüşümüzü teyit etmektedir: “Yılığın tarihsel olarak fazla yenilik getirmeyen ilk bölümleriyle (741–829) birlikte okunması gerekir; zira ancak bu şekilde, bir bütün olarak Doğu Frank tarih anlayışı hakkında gerçek bir tablo sunmaktadır”¹³.

Yıllıkta 830'lu yıllardan itibaren Doğu Frank krallarına karşı güçlü bir sempati hissedilmeye başlanırken 890'lı yıllardan itibaren de Doğu Frank aristokratlarından giderek daha fazla söz ediliyor olması yıllık yazarlarının IX. yüzyılın başında Doğu Frank Sarayına, IX. yüzyılın sonunda ise saraya yakın aristokratlara günden güne daha fazla yakınlaştıklarını göstermektedir. Bu bağlamda yıllığın örneğin Doğu Frank Kralı II. (Alman) Louis'in (843-876) İtalya tahtı için halefligi konusunda yaptığı girişimlerden söz etmemesi ve yıllıkta kral ve saray merkezli ifadelerin ağırlıkta olmasının sebebini bu tespiti göz önüne alarak düşünmek gerekir. Ayrıca yıllıkta 890'lı yıllardan sonra Frank tarih yazımında çok ender görülen bir ilgiyle yıllık yazarlarının neredeyse duygusal bir bağlılıkla Karpatlar Havzası'na, o zamanki adıyla *Pannonia*'ya¹⁴ ve Bavyera'nın doğu sınırına ilgi duymaya başlamaları erken dönem Macar tarihi açısından gerçekten çok büyük bir şanstır. Yılığın kaleme alındığı zamanda manastırdaki rahipler arasında ve entelektüel çevrelerde başta Romalı şair Vergilius (MÖ 70-MÖ 19) ve Tacitus, Romalı tarihçi Sallustius (MÖ 86-MÖ 34) ve Romalı şair Prudentius (348-yaklaşık 413) olmak üzere klasik ve geç antik dönem edebiyatçıların ve metinlerinin iyi bilinmesine rağmen yıllığın cümle yapısının ve kelime kullanımının birçok yerde belirsiz ve karmaşık şekilde kurgulanmış olması oldukça şaşırtıcıdır. Bundan başka yıllıkta kullanılan ifadelerin derinlemesine bir çıkarım yapmaya çoğu zaman izin vermediği görülür. Zira bu dönemde daha önce yazılmış bir eserin devamını getiren yazarların antik çağlardan beri görülen alçakgönüllü tutumu devam ettirdiği ve Orta Çağ'da bu durumun çoğunlukla ismini vermeyen veya sadece isminin baş harfini veren bir rahip figüründe vücut bulduğu görülür. Bu duruma en iyi örnek, günümüze ulaşmış en eski Macar kroniği olan *Gesta Hungarorum*'un yazarının eserde kendisini sadece isminin baş harfi olan “P” harfi ile tanıttığıdır ki eserin yazarının kimliği bu şekilde tam olarak tespit edilemediğinden günümüzde *Anonymus* olarak anılmaktadır¹⁵.

Esas itibarıyla Doğu Frank Krallığı topraklarındaki gelişmeleri anlatan ancak yanı sıra depremler, kuyruklu yıldız görünmesi ve gökten kan yağması gibi doğa ve doğaüstü olaylara da yer veren Fulda Yılığ, cüzi zaman kaymalarını hesaba katmazsak 741-829 yılları arasındaki gelişmeleri kaydeden Frank İmparatorluğu Yıllıkları olan *Annales regni Francorum*'dan ve 741-882 yılları arasında kaleme almış Batı Frank Krallığı Yıllıkları olan *Annales Bertiniani* ile eş zamanlıdır. Fulda Yılığ, Orta Çağ'da entelektüeller tarafından bilinen ve yararlanılan bir eserdir. Yılığın kullanıcıları arasında Alman tarihçisi Bremen'li Adam (1050'den önce-1081/1085), rahip ve bilgin Reichenau'lu Hermann (1013-1054), hagiograf¹⁶ ve tarihçi Gembloux'lu Sigebert (1030-1112), rahip ve tarihçi Marianus Scotus (1028-1082/1083) ve ismi bilinmediğinden dolayı Annalista Saxo (Saksonyalı vakanüvis. XII. yüzyıl) olarak anılan kronik yazarı gibi isimleri sayabiliriz. Bu noktada Reichenau'lu Hermann'ın *Chronicon ab urbe condita ad annum* adlı eserinin özellikle dikkate değer olduğunu belirtmemiz gerekir, zira Hermann'ın bu eserinde tarihî olayları kaleme alırken elimizde bulunan Fulda Yılığ'ın metinlerden farklı ve eksiksiz bir yıllık kullanmış olması oldukça güçlü bir ihtimaldir ki bu durum elimizde bulunmayan bir başka Fulda Yılığ'ın varlığını düşündürmektedir. Bundan başka IX. yüzyılda Latince kaleme alınmış *Annales Sithienses* ve XII. yüzyılda yine Latince yazılmış bir kronik olan *Annales Ratisponenses*'in yazarlarının da Fulda Yılığ'ından yararlandığı bilinir. Bu noktada Orta Çağ'da diğer kronik yazarları tarafından da referans alınan Fulda Yılığ hakkında tarihçi Bálint Hóman'ın (1885-1951) değerlendirmesine kulak vermek gerektiğini

¹³ Graeme Dunphy, *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Volume 1, Brill, Leiden-Boston, 2010, s. 65; Mátyás Darvas, *Fuldai évkönyvek Annales Fuldenses*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019, s. 408; László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 22; Ertuğ Gençay, “Fulda Yılığına Göre Yurt Tutan Macarların Faaliyetleri”, *Türk-Macar Dostluk Armağanı* (ed. Yücel Namal), T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 43, Zonguldak, 2024, s. 29.

¹⁴ *Pannonia*: Kuzeyden ve doğudan Tuna Nehri, batıdan başlangıçta bir Kelt krallığı olan, daha sonra bir Roma eyaletine dönüşen *Noricum*, güney sınırının ise Sava Nehri'nden yaklaşık 30–50 kilometre güneye kadar uzanan Roma İmparatorluğu eyaleti.

¹⁵ Mátyás Darvas, *Fuldai évkönyvek Annales Fuldenses*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019, s. 409-410; László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 25.

¹⁶ *Hagiograf*: Hristiyan azizlerinin ve ruhban sınıfının yaşamlarını anlatan kişi. Söz konusu yazım türüne ise *hagiografi* denilmektedir.

düşünmekteyiz: “[Fulda Yıllığı] tarihsel olayları nedensel bağlantılarıyla değil, Tanrısal takdirin tezahürleri ve insanlığın kutsal yazgısının belgeleri olarak değerlendirmektedir”¹⁷.

Fulda Yıllığı aynı zamanda Orta Çağ Avrupa yazımında tarihî gerçeklik duygusu eksiktir, somut bağlamlara karşı duyarsızlıklar mevcuttur, kronik yazarları nesnel ve biçimsel eleştiri yeteneğinden yoksundur; Orta Çağ rahibini yalnızca soyut kavramlar, Tanrı ile ilişki ve mutlak ilahi değerler ilgilendirmektedir şeklindeki genel değerlendirmelere de iyi bir yanıt niteliğindedir. Zira yıllık ayrıntılı şekilde incelendiği zaman özellikle 800’lü yılların ikinci yarısından sonraki gelişmelerin anlatıldığı bölümlerde kronik yazarının neyi yazıp neyi yazmayacağına, hangi olayı ne şekilde anlatacağına kendisinin karar verdiği görülmekte olup “sıkı nesnellik” düşüncesinin de aslında o kadar da bağlayıcı olmadığı görülmektedir. Ayrıca Fulda Yıllığı’nın Macaristan’daki kronik yazarlarının eline Prüm’lü Regino’nun anlatımlarıyla birlikte veya bu anlatımlardan kısa bir süre sonra geçmemesi gerçekten büyük bir şanssızlıktır. Zira Fulda Yıllığı, Macar kronik yazarlarının eline Regino’nun anlatımları ile birlikte geçmiş olsaydı Macar Orta Çağ kroniklerinde yer alan Macar erken dönem anlatımlarının çok daha farklı şekilde olacağına kuşku yoktur¹⁸.

Fulda Yıllığı ile ilgili araştırmalar derinleştikçe yıllığın kökeni de giderek daha fazla sorgulanır olmuştur. Geleneksel görüşe göre Fulda Yıllığı’nın 714 ile 838 yılları arasındaki bölümü Fulda’lı bir rahip olan Rudolf tarafından kaleme alınmıştır ve yıllığın yazımında Fulda Manastırı’nda bulunan bazı el yazması eserler de kullanılmıştır. Buradan hareketle tarihçi Marquard Freher (1565-1614) de yıllığı Fulda Yıllığı şeklinde adlandırmıştır ve bu adlandırma günümüzde de kullanılmaktadır. Söz konusu adlandırma durumu, 830-882 yılları arasında Karolenj İmparatorluğu topraklarında yaşananları anlatan ve Avrupa’da Macarlardan 862 yılında Frank topraklarına akın yaptıkları şeklindeki bir ifade ile ilk defa bahseden *Bertin Yıllığı* için de geçerlidir. Zira Bertin Yıllığı’nın Fransa’da bulunan *Aziz Bertin Manastırı* ile tek bağlantısı yıllığın en eski el yazması nüshasının burada muhafaza edilmiş olmasıdır. Bundan başka Alman tarihçi Franz Staab (1942-2004) Karolenj İmparatorluğu döneminde önemli şahsiyetler oldukları anlaşılan Einhard, Rudolf, Meginhart’ın Fulda Yıllığı’nın yazarları olduğu görüşünü açık bir şekilde reddeder. Staab, revizyonist bir bakış açısıyla Einhard, Rudolf, Meginhart’ı yıllığın yazarları olarak kabul etmese de geleneksel görüşe göre yıllığın 714-938 yılları arasını Şarlman’ın da yaşamını kaleme almış olan Frank tarih yazarı Einhard’ın (yaklaşık 775-840), 838-863 yılları arasını hagiograf Fulda’lı Rudolf’un ve 864-887 yılları arasını ise Rudolf’un öğrencisi Meginhard’ın kaleme aldığına inanılmaktadır¹⁹.

Fulda Yıllığı’nda Macarlar

Karolenj İmparatorluğu Şarlman’ın ölümü sonrası üçe ayrılır ve Batı Frank Krallığı zaman içinde günümüzdeki Fransa halini alırken imparatorluğun doğudaki toprakları üzerinde kurulan Doğu Frank Krallığı’nda ise günümüzdeki Almanya’yı oluşturacak çeşitli krallıklar, prenslikler ve feodal oluşumlar ortaya çıkar. İmparatorluğun kuzeyinde kurulan Karolenj hakimiyeti ise uzun ömürlü olmaz ve burada da günümüzde Benelüks Ülkeleri olarak adlandırılan Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletleri kurulur. Ancak bu siyasi yapılar zaman içinde birbirinden uzaklaştıkça sınırları yakınındaki Slavların ve Macarların saldırılarına, akınlarına, yağma ve talan faaliyetlerine giderek daha sık maruz kalmaya başlarlar. Yıllıkta Macar ve Slav akınları neredeyse her yıl kaydedilirken Vikinglerin faaliyetlerine ise aralıklarla yer verildiği görülür. Örneğin Paris’in 845 yılında Vikingler tarafından yağmalanması sonrasındaki ilk kayıt 853 yılında Vikinglerin Tours’a kadar yaptıkları akındır. Fulda Yıllığı ancak 880 sonrası Vikinglerle yapılan mücadelelere daha detaylı şekilde yer vermeye başlar. Buradan

¹⁷ Mátyás Darvas, *Fuldai évkönyvek Annales Fuldenses*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019, s. 403; László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 22; Ertunç Gençay, “Fulda Yıllığına Göre Yurt Tutan Macarların Faaliyetleri”, *Türk-Macar Dostluk Armağanı* (ed. Yücel Namal), T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 43, Zonguldak, 2024, s. 29.

¹⁸ Mátyás Darvas, *Fuldai évkönyvek Annales Fuldenses*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019, s. 403-404; László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 29.

¹⁹ Graeme Dunphy, *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Volume 1, Brill, Leiden-Boston, 2010, s. 65; László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 22-24; Ertunç Gençay, “Fulda Yıllığına Göre Yurt Tutan Macarların Faaliyetleri”, *Türk-Macar Dostluk Armağanı* (ed. Yücel Namal), T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 43, Zonguldak, 2024, s. 29.

Vikinglerin akınlarının Macar ve Slav akınları kadar yıkıcı olmayıp dehşet uyandırmadığı ve her yıl düzenli şekilde gerçekleşmediği düşünülebilir. Yıllıkta bir başka dikkat çeken nokta da özellikle Slavlarla yaşanan mücadelelerin genellikle bastırılan isyanlar şeklinde ele alınması, Macarlar ile yapılan mücadelelerin ise doğrudan sıcak temas şeklinde anlatılmasıdır²⁰.

Fulda Yıllığı'nda Macarlara ilk defa 892 yılının gelişmeleri anlatılırken yer verilir, Macarlar 894, 896 ve 900 yıllarına ait anlatımlarda da yer bulurken yıllıkta Macarlara ilişkin son kayıt 901 yılına aittir. 893, 895, 897, 898 ve 899 yıllarının anlatımlarında ise Macarların faaliyetlerinden bahsedilmediği görülür. Yıllığın Macarlar ile ilgili anlatımında ilk dikkati çeken nokta, Macarların 892 yılında Doğu Frank Kralı Arnulf'un (887-899) müttefikleri olarak geçiyor olmasıdır ki bu durum Doğu Frank tarihi, daha geniş bir çerçeveden düşüncecek olursak Alman tarihi açısından da son derece önemlidir. Ardından yıllık Macarların 894 yılında, Moravya Kralı I. Svatoopluk (867-894) döneminde Tuna Nehri'ni geçerek Slavlar ile mücadele ettiklerini belirtir. 895 yılında Macarların Bulgarlar üzerine güçlü bir sefer düzenlediğinden söz eden yıllık, 896 yılı olaylarını bir ihtimal Bizans İmparatoru IV. (Bilge) Leon'un (886-912) elçisi Piskopos Lazarus'un anlatılarına dayanarak önceki anlatılardan çok daha detaylı şekilde aktarır. Fulda Yıllığı, 900 yılına tarihlenen Macarların Kuzey İtalya'da gerçekleştirdikleri akınları ve bu bağlamda Karpatlar Havzası'nın ele geçirilmesini de büyük oranda doğru şekilde aktarır. Ancak yıllık 900 yılındaki Macar seferinden söz ederken Arnulf'un bu seferin gerçekleşmesine olan etkisinden bahsetmez ki bu durum aynı seferi anlatan Lombardiya'lı tarihçi Liutprando'nun (yaklaşık 922-972) anlatımı ile karşılaştırıldığında dikkat çeker. Bu noktada yıllıkta sefer ile ilgili Arnulf'un etkisinin göz ardı edilmesinin sebebi, yıllık yazarının bu zamanda Doğu Frank Sarayı tarafından yönlendirilmiş olmasıyla açıklanabilir. 894, 896 ve 900 yıllarına ait anlatımlarda dikkat çeken bir diğer husus da Macarların *Avarlar* olarak adlandırılmasıdır ki Avarlar, Karpatlar Havzası'nda VIII. yüzyılda artık ortadan kalkmıştır²¹.

Fulda Yıllığı'nda pagan Macarlar için de *Bertinian* veya *Fuldensian* şeklinde adlandırabileceğimiz tehlikeli ve güvenilmez barbar halklara karşı olan bakış açısının korunduğu görülmektedir ki yıllığın 896 ve 900 yıllarındaki gelişmelerden bahseden bölümlerinde Macarlar *pagan* olarak anılmaktadır. Bu bakış açısına sınır boylarına ve ülke içlerine akınlar yaparak yıkımlara ve kıyımlara sebep olan Macarların Doğu Frank Krallığı'nda yarattığı korku ve panik havasının sebep olduğu muhakkaktır. Zira bu dönemdeki Macar akınları o kadar dehşet dolu ve yıpratıcıdır ki Verdun Piskoposu Dado (880-923), bu akınların dünyanın sonunun geldiğine dair inançları güçlendirdiğini dile getirirken Papa I. Gregory'nin (590-604) sözleri ile teselli bulmak zorunda kalır: “*Çilelerimiz arttı, her yerden kılıçlarla kuşatıldık, her yerde ölümün yaklaşan tehlikesinden korkuyoruz. O zaman, bize ne kalır ki, gözyaşlarıyla teşekkür etmek ve işlediğimiz günahlar nedeniyle katlandığımız cezaları sabırla çekmekten başka?*” Ayrıca bu zamanda İtalya, Almanya ve Fransa'daki kiliselerde “*Ab Ungarorum nos defenda jaculis!*” (Tanrım, bizi Macarların oklarından koru!) şeklinde dualar edilmesi bir tesadüf değildir²².

Slavlar ve Vikingler ile birlikte Avrupa'yı yağmalayan Macarların Orta Çağ kroniklerinde ve yıllıklarında Slavlardan ve Vikinglerden daha farklı şekilde ele alındıkları görülür. Hatta Regino, Macarları Karolenj İmparatorluğu içindeki büyük olayların dönüşümünün, geçmişten kopuşun ve görkemli bir geleceğe başlangıcın vesilesi olarak görür. Zira imparatorluğun sınır boylarında yeni ve yabancı bir halk olarak ortaya çıkan Macarların 889 yılındaki bir kayıta geçen “*bir hayvandan daha vahşi*” şeklindeki tanımlanmalarını da dikkate alacak olursak Avrupalı halklar adına gerçek bir tehdit oluşturma potansiyeline sahip oldukları rahatlıkla görülebilir. Macarların özellikle 899/900 yıllarında Kuzey İtalya'da gerçekleştirdikleri akınlar Avrupa'da büyük bir dehşete sebep olur ve yıllıklar bu zamanda ardı ardına Avrupa'nın hemen her bölgesinde görülen “*Macarların felaketleri*”nden söz ederler. Buna karşın Avrupa'yı dehşete düşüren bu yıllardaki Macar akınları hakkında Fulda Yıllığı haricindeki

²⁰ Maximillian Diesenberger, “Making the Past in Late and Post-Carolingian Historiography”, *Medieval Worlds*, No 10, 2019, s. 9; Fenster Ryan, *The West on The North in The East. Western images of the Norse and the Rus', 800-1250 AD*, 2020, s. 11.

²¹ László Veszprémy, *Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses*, Budapest, 2022, s. 25, 29.

²² Maximillian Diesenberger, “Making the Past in Late and Post-Carolingian Historiography”, *Medieval Worlds*, No 10, 2019, s. 3; Fenster Ryan, *The West on The North in The East. Western images of the Norse and the Rus', 800-1250 AD*, 2020, s. 14; Gökhan Dilbaş, “Macar Tarihinde Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Augsburg (Lechfeld) Muharebesi (10 Ağustos 955)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2024, s. 9.

hiçbir kaynağın 889 yılı ve sonrasındaki iki yıl boyunca gerçekleşen Macar akınlarından bahsetmemesinin de dikkate değer bir durum olduğunu belirtmemiz gerekir²³.

Fulda Yıllığı'nda Macarların Faaliyetleri²⁴

892

Kral²⁵, Frank ülkesinden galip bir şekilde Alamannia'ya²⁶ dönerek Ulm'deki kraliyet sarayında İsa'nın doğumunu huşu içinde kutladı. Buradan Prens Zwentibald²⁷ ile karşılaşım ümidiyle doğuya doğru hareket etti, lakin o [Zwentibald], alışlageldiği üzere kralın yanına gelmeyi reddetti, bu şekilde krala karşı olan sadakatini [kaybetti], verdiği bütün vaatlerini de tutmamış oldu. Kral, bu durum üzerine öfkelenerek Moravyalıların toprağına ne şekilde saldırılabilir, [ayrıca] saldırının zamanını ve yerini de tartışmak üzere Hengistfled'te Prens Brazlavo ile bir araya geldi; nitekim üç tam teçhizatlı ordu ile söz konusu ülkeye saldırmaya karar verdiler. Bu suretle kral yanına Frankları, Bavyeralıları, Alemannileri alarak temmuz ayında Moravya'ya vardı; aynı yerde Macarların da bir birlikle kendilerine katılmalarının ardından bu büyük orduyla dört hafta boyunca bütün bölgeyi talan etti, yakarak mahvetti.

[Kral] elçilerini Bulgarlara ve kralları Vladimir'e²⁸ var olan barışı yenilemek ve bu bölgeden Moravyalıları tuz vermemeleri talebiyle eylül ayı ortasında bahse konu topraklardan [Moravya] hediyelerle gönderdi. Ancak elçilik heyeti Prens Zwentibald'ın ölümü sebebiyle kara yolundan hareket edemedi, Brazlavo'nun mülkünden Odra Nehri boyunca Kulpa'ya kadar ilerledi, ardından Sava Nehri'nden gemilerle Bulgaristan'a vardı. Burada kral [Vladimir] onları saygıyla karşıladı, mayıs ayında ise geldikleri aynı yolu izleyerek hediyeleriyle birlikte geri döndüler.

Thüringen yöneticisi Poppo²⁹ görevinden uzaklaştırıldı.

894

28 Ocak'ta korkunç bir gök gürültüsü sesi yankılandı.

Ardından kral³⁰ yola çıkarak Noel'i Aibling'teki kraliyet sarayında geçirdi; buradan Alamannia ordusuyla birlikte İtalya sınırını geçti. İlk olarak Bergamo şehri civarında Kont Wido ve Ambrosius tarafından direnişle karşılaştı; kral, burada surların yakınında ordugâh kurulsun diye emir verdi, kendisi ise bir dağı dolaşarak dağın zirvesine at sürdü. Çarpışmaya devam eden taraflar karanlığın çökmesine yakın öyle bir mücadeleye tutuştular ki kuşatıcılar ve kuşatılanlar gece boyunca uyanık kalarak nöbet tutmak zorunda kaldılar. Şafak vakti kral, kutsal ayin bittikten sonra ordusuna şehri kuşatmak için düzen aldırıldı, kendisi ise surlara hücum edenlere yardımcı olmak amacıyla muharebe sancaklarıyla birlikte dağın zirvesinde yerini aldı. Kuşatanları da kuşatılanları da mucizevi bir maneviyat sarmıştı; muharebe düzeni almış her iki taraf da aralarındaki sur gibi [sağlam] duruyorlardı. Daha ilk hücumda kalkanlara çarpan taşlar öyle bir ses çıkardılar ki kralın ordugâhını koruyanlar (ki bu ordugâh bir milden daha uzaktaydı) gök gürültüsü duyduklarını sandılar. Kralın gözü önünde dövüşen muhafız askerleri son bir

²³ Mark Bloch, **Feodal Toplum**, Opus Yayınları, 1998, Ankara, s. 94; Maximillian Diesenberger, "Making the Past in Late and Post-Carolingian Historiography", **Medieval Worlds**, No 10, 2019, s. 5.

²⁴ Macarların Fulda Yıllığı'ndaki faaliyetleri Mátyás Darvas'ın **Fuldaí évkönyvek Annales Fuldenses**, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019 adlı eserinin numaraları verilen sayfalarından çevrilmiştir: **892 yılı**: s. 352-354, **894 yılı**: s. 356-360, **896 yılı**: s. 366-372, **900 yılı**: s. 388-392, **901 yılı**: s. 392-394. Çeviride Macarların faaliyetlerini anlatan bölümler italik olarak verilmiştir.

²⁵ Doğu Frank Kralı Arnulf (887-899).

²⁶ **Alamannia (Alemannia)**: 213 yılında Roma İmparatorluğu sınırlarını geçen Germen savaşçı kabile konfederasyonu olan Alemanniler tarafından Ren Nehri'nin sol kıyısında kurulan krallık.

²⁷ **Zwentibald**: Doğu Frank Kralı Arnulf'un gayri meşru oğlu, Lotharingia Kralı (895-900).

²⁸ **Vladimir Rasate**: 889-893 yılları arasında hüküm sürmüş olan Tuna Bulgar Devleti hükümdarı.

²⁹ Thüringen Dükü II. Poppo (Boppo. 880-892 yılları arasında Thüringen Dükü'dür).

³⁰ Doğu Frank Kralı Arnulf (887-899).

çabıyla sura ulaştılar; kalkanlarını bir çatı gibi birleştirip başlarının üzerine kaldırdılar ve eski zamanlarda yapılmış olan suru yıkmaya çalıştılar. Bahtsız şehir halkı askerlerin üzerlerine taşlarla dolu çuvalar atmakla boşuna çaba harcadı, onlar ise bütün mızraklarını onların üzerlerine fırlattılar ve sonunda surların yan tarafındaki savunma hatlarını aşarak ve yüreklerindeki tüm inançla yalvararak Tanrı'nın izniyle suru temeline kadar yıkmayı başardılar. Halk dışarıda çılgılık atmakta, içeride ise kargaşalık ve kaçışma yaşanmaktadır; ordu, her taraftan şehri kuşatmış halde bir kasırğa gibi her şeyi yağmaladı. Krala karşı düzenlenen isyanın lideri olan Kont Ambrosius kaçarken sığınacak bir yer aramış ve bir kuleye tırmanmış olsa da bu faydasız bir çabaydı; zira öfke dolu askerlerin hükmüne göre yakalandı, bir darağacına asıldı, karısı ve çocukları ise çok sayıda hazineyle birlikte kralın hizmetine verildi. Şehrin Adalbert isimindeki piskoposu da yakalandı ve gözaltında tutulması için Piskopos Haddo'ya teslim edildi. Bu durum, bütün İtalya'da o kadar büyük korku uyandırdı ki en büyük şehirler, Milano ve Pavia, direniş göstermeden krala teslim oldular.

Bu suretle İtalya'nın sınır muhafızları olan kontlar Adalbert ve kardeşi Bonifac, Hildibrand ve Gerhard da kralın huzuruna çıktılar; ancak aşırı gururlu bir şekilde kendilerine fazla toprak talebinde bulununca hepsi yakalanarak soylulara teslim edildi ve gözaltına alındı. Fakat kral bu durumu uzun süre devam ettirmedi, merhamet gösterip onları serbest bırakmaya karar verdi ve onlardan kendisine sadakat yemini etmelerini emretti. Lakin aralarından ikisi, Adalbert ve Bonifac sadakatsizlik gösterip kralın yanından ayrıldılar.

Kral, ordusunun uzun yoldan dolayı yorgun olduğunu fark edince Piacenza'ya kadar ilerlemesine rağmen geri döndü ve Paskalya'yı Ivrea Kalesi yakınlarında geçirdi. Wido'nun Ansgar isimli kontu, geri dönen kralın yolunu kessinler diye Bavyera'dan buraya gönderilen Kral Rudolf'un³¹ vassallarıyla savunduğu bu kalenin ve dağ geçitlerinin üzerine taştan bir kale inşa ettirerek tahkim etmiş ve geçişleri engellemişti. Kral, yolun kapandığını ve adamlarını tehlikeye atmadan geçemeyeceğini görünce dağ rehberlerinin yardımıyla ordusuyla birlikte büyük zorluklara katlanarak Alplere tırmandı, askerlerin sayısı çok olduğundan dolayı [ordu] kayalık uçurumlar arasında kayboldu; [askerler] büyük tehlikeler içinde, inanılmaz bir şekilde atlarıyla sanki bir surun üstünden geçer gibi kayalık yarıklardan atlayarak bir orada bir burada kayalıklara tırmanarak ilerledi ve dinlenmek için zaman zaman kayalıkların kenarlarına oturdu. Nihayet [ordu] üçüncü günün sonunda bitkin bir halde Aosta Vadisi'ne ulaştı. Kral, önde ilerleyerek ordusunu yönlendirdi ve Kral Rudolf'u geri püskürttü, sonra kraliçenin Kirchen'de onu karşıladığı Yukarı Burgonya üzerinden Alamannia'ya geri çekildi.

Worms'ta büyük bir toplantı yapıldı; burada daha çocuk yaşta olmasına rağmen genç bir adamın özelliklerini taşıyan Batı Frank Kralı Charles'ın oğlunun oğlu, kralın yeğeni olan Charles da kralın huzuruna çıktı. Kral, onu samimiyetle kabul etti ve sonra onu geri gönderdi.

[Kral], Alamannialıları (başlarında kralın odalığından doğan oğlu Zwentibald ile birlikte) güçlü bir orduyla Kral Rudolf'a karşı gönderdi; ancak o [Kral Rudolf], Alplere çekildi, Alamannialılar ise bölgenin büyük kısmını talan ettikten sonra yurtlarına döndüler.

İtalya tahtının sahte varisi Wido hastalanarak öldü; oğlu Lantbert ise aynı şekilde yönetime geçti.

Moravyalıların prensi ve her türlü sadakatsizliği kendisinde barındıran Zwentibald, insan kanı dökmeye susamış halde sahtekârlıklar ve hilekârlıklar yaparak her şeyi birbirine karıştırdı, son günlerini talihsiz bir şekilde geçirdi, vasiyetinde ise kendisinden sonra gelenleri barış yanlısı olmamaya, aksine oradaki yerleşimcilere karşı daha çok saldırı yapmaya teşvik etti.

Macarlar olarak bilinen Avarlar, bu dönemde Tuna'nın öte tarafına akınlar yaparak çok sayıda korkunç şeyler yaptılar; zira yaşlı kadınları ve erkekleri öldürüp yalnızca genç kızları sağ bırakarak onları hayvanlar gibi zevklerini tatmin etmek için kaçırdılar; bütün Pannonia'yı tamamiyle mahvettiler.

Sonbaharda Bavyeralılar ile Moravyalılar arasında bir barış anlaşması yapıldı.

³¹ Burgonya Kralı I. Rudolf (888-912).

Bizans İmparatoru Leon'un³² elçisi Anastasius hediyelerle birlikte Regensburg şehrine gelip kralı ziyaret etti; kral onu dinledi ve aynı gün içinde onu uğurladı.

896

Ancak bu kez şiddetli fırtınalar, sonu gelmez sağanak yağmurlar ve olağanüstü sel baskınları sebebiyle tüm ordu yüksek dağların zirvelerinde sıkışıp kaldı, her yere yolunu kaybetmiş şekilde güçlüklerle ilerledi. Bundan sonra aşılabilir yollar sebebiyle atlar birbiri ardına ölmeye başladı, bu durum öylesine alışılmadık bir hal aldı ki neredeyse tüm ordu ağırlıklarını atlar yerine boyunduruk takılmış öküzlerle taşıdı.

Ayrıca bu gelişmelere kralı³³ şüpheye düşüren kötü niyetli söylentiler de eklendi ve bu durum aynı şekilde orduyu da etkiledi ki söylentilere göre, kralın akrabası Berengar³⁴ ondan ayrılmış ve bu suretle İtalya'ya geri dönmüş, Toskana Markisi Adalbert³⁵ ise görüşmeler sırasında krala kesinlikle sadakat beslenmemesi gerektiğini kendisine [Berengar'a] telkin etmişti.

Bu ve benzeri söylentiler duyulduğu zaman kral büyük bir kaygı duymaya başladı ve tüm ordu büyük sıkıntı ve zorluk içinde en nihayet Roma şehrine ulaştı. Bundan başka ordu yeni bir tehdit ile de karşı karşıya geldi: zira oraya vardıkları zaman Wido'nun dul eşi Ageldrudis, kale surlarında bulunan kapıları tahkim ederek hepsini kapattırmış, bu şekilde Aziz Peter Bazilikası'na giden yol her yönden kesilmişti.

Kral, bu durumu kötüye yorumlayarak tüm orduyla birlikte Aziz Pankratius Kilisesi'nde bir araya geldi. Ayın sonrasında kral, büyük bir güven içinde orduya ne yapmaları gerektiğini sordu. Herkes toplanıp gözyaşları içinde ona sadakat yemini etti, papazlar önünde günahlarını itiraf ettiler ve ardından bir günlük oruç tuttuktan sonra şehri savaşarak almaya karar verdiler.

Herkes ordugâha geri dönüp dönmek konusunda tereddüt ederken kral, şehir surlarını bizzat kendisi görmek istedi. O anda (Tanrı'nın izniyle) kuşatma altındaki halk ve kuşatıcılar arasında beklenmedik bir çatışma patlak verdi. Şehir halkı her yönden akın akın gelerek oraya [çatışma yerine] yığıldı, [ordudaki] herkes şehri çarpışarak almak için bağırıp çağırıyor, herkesin içinde aynı savaş arzusu yanıyordu. [Bu suretle] daha fazla beklemeyip surlara yaklaştılar, taş atarak müdafileri uzaklaştırdılar, birçok asker kapının önüne yığıldı; bazıları baltalarla ve kılıçlarla kapıyı ve demir parmaklıkları zorlamaya başladı, diğerleri ise surların altını kazmaya koyuldu, bir kısmı ise merdivenlerle surlara tırmandı. Böylece ilahi takdirle en güçlü ve en ünlü şehir – bu sırada kralın ordusunda da kimse yaralanmamıştı – akşam hava kararmadan önce cesur bir zaferle ele geçirildi, Papa ve Roma şehri düşmandan kurtarılmış oldu.

Bu nedenle, tüm Roma Senatosu ve hatta Bizans cemaati, bayraklar ve haçlarla Milvian (Milvius) Köprüsü'ne kadar gelerek kralı saygıyla karşıladı, ilahiler ve şükür duaları eşlinde şehre getirdi. [Kral], burada kutsal Papa'nın halefinin bir kurtarıcıya duyduğu sevgiyle karşılandı, bazilikanın ön avlusunda, Aziz Peter Merdivenleri olarak bilinen yerde, saygıyla ve mutlulukla onu kutsal havari prenslerin³⁶ yer aldığı kiliseye götürdüler. Eski gelenekler uyarınca imparatoriçe ona taç giydirerek onu İmparator ve Augustus³⁷ ilan etti.

Bütün işleri düzene koyduktan sonra tüm Roma halkı Aziz Paul Bazilikası'na geldi ve yemin ederek imparatora sadakatlerini sundu. Bizler de edilen yemin unutulmasın diye buraya yazmaya karar verdik: "Tanrı'nın tüm sırları üzerine yemin ederim ki görevimi, yasalarımı ve Papa Formosus'a³⁸ olan sadakatimi koruyarak İmparator Arnulf'a ömür boyu sadık kalacağım ve ona asla ihanet etmeyeceğim, Agildruda'nın oğlu Lantbert'in

³² IV. (Bilge) Leon (886-912).

³³ Doğu Frank Kralı Arnulf (887-899).

³⁴ I. Berengar (İtalya Kralı: 887-924, Kutsal Roma İmparatoru: 915-924).

³⁵ 847-886 yılları arasında Toskana Markisi'dir.

³⁶ Aziz Petrus (?- M.S. 64/68) ve Aziz Pavlus (M.S. 5-M.S. 64/65).

³⁷ **Augustus:** Latince zamanla *Majesteleri* anlamını kazanmış, Roma İmparatoru Caesar Divi Filius Augustus'un (M.Ö. 27-M.S. 19) onuruna ondan sonraki birçok imparatorun isminin başına eklenen politik bir ünvandan ziyade dini bir ünvan.

³⁸ 891-896 yılları arasında papalık yapmıştır.

kendisinden ya da annesinden herhangi bir dünyevi görev için yardım almayacağım ve Roma şehrini Lantbert'e ya da annesi Agildruda'ya ya da onların adamlarına hiçbir şekilde ne gönül rızasıyla ne de zorla teslim etmeyeceğim.”

Bundan sonra senatörlerden Konstantin ve Stephanus, Agildruda ile birlik olup şehri ele geçirmek için daha önceden gizlice anlaşma yapmakla suçlandılar. Kral, onları derhal tutuklatırıp kendi korumalarıyla birlikte Baviera'ya götürülmelerini emretti. Şehri ise koruması için Farold adında bir vassalına emanet etti. Kral ise Agildruda'nın Spoleto şehrinde olduğunu öğrendiğinden ve şehri kuşatmak amacıyla derhal oraya gitmesi gerektiğinden on beşinci günün sonunda şehirden ayrılmaya karar verdi. Ancak korkunç bir baş ağrısı buna izin vermeyince bu plandan vazgeçti ve mümkün olan en hızlı şekilde Mayıs ayında Trentino Vadisi'ni geçerek Baviera'ya geri döndü. Odalığından doğan küçük oğlu Ratolt'u ise Milano'ya göndererek İtalya halkının sadakat beyanını kabul etmesini sağladı; lakin çok geçmeden oğlu Como Gölü üzerinden geri döndü. Nitekim imparatora büyük bir sadakatle bağlı olan ve Verona'yı koruyan Friuli Markisi Walfred'in³⁹ ölümünden sonra Berengar İtalya'ya saldırarak Adda Nehri'ne kadar olan toprakları Lantbert'e karşı olan miras hakkına dayanarak ele geçirdi. Milano Kontu Maginfred ise Lantpert tarafından ölümle cezalandırıldı ve idam edildi; oğlu ve damadı ise gözlerinden mahrum bırakıldı.

Roma'da ise Paskalya zamanı Papa Formosus öldü; yerine Bonifatius⁴⁰ seçildi, fakat o da gut hastalığına yakalanması neticesinde sadece on beş gün hayatta kaldı. Onun yerine başka bir ünlü adam olan havarilerin haleflerinden Stephanus⁴¹ geldi. Formosus'u gerçekten acımasız bir şekilde mezarından çıkarıp görevlendirdiği bir vekili aracılığıyla papaların geleneksel mezarlığına defnetmelerini emretti⁴².

Bizanslılar ise aynı yıl Macarlar olarak da bilinen Avarlarla barış yaptılar; [Avarlar/Macarlar] onlarla aynı soydan gelen⁴³ Bulgarları, Bizanslılar aleyhine kışkırtarak onlara karşı düşmanlık başlattılar ve [Bulgarlar Bizanslıların] tüm mülklerini yağmaladılar, Konstantinopolis kapılarına kadar ilerlediler. Bunun intikamını almak isteyen Bizanslılar gemilerini gizlice Avarlara [Macarlara] gönderdiler ve onları Tuna Nehri'nin ötesine, Bulgarların ülkesine taşıdılar. Onlar da güçlü bir orduyla karşı kıyıya geçip Bulgarları büyük bir yenilgiye uğrattılar; çok sayıda insanı öldürdüler. Bu sırada yağma yapmakla meşgul olan Bulgarlar bu durumu öğrendikleri zaman hızla geri dönerek ülkelerini savunmak için mücadeleye giriştiler. Ancak Bulgarlar mücadeleye başladıktan az sonra yenilgiye uğradılar. Ardından aynı şekilde bir çabayla yeniden [Avarlara/Macarlara] karşı koydular, ancak ikinci kez de galip gelemediler. Bahtsızlar bu duruma ne bir teselli ne de bir çare bulabildikleri için onları tehdit eden bu tehlikeyi ne şekilde savuşturabileceklerini danışıp öğrenmek için yaşlı krallarının, onları Hristiyan inancının hakikatine kavuşturan Mihail'in⁴⁴ yanına koştular. Mihail, onlara üç gün oruç tutmalarını emretti ve Hristiyanlara karşı işledikleri suçlar için tövbe etmelerini, ardından da Tanrı'dan yardım istemelerini öğütledi. Bunu gerçekleştirdikten sonra [Macarlar/Avarlar ile] şiddetli bir muharebede [yeniden] karşı karşıya geldiler; her iki taraf da son gücüne kadar mücadele etti, en nihayetinde Tanrı'nın merhametiyle zafer (kanlı da olsa) Hristiyanların oldu. Bu korkunç savaşın ardından zafer kazanmış olan Bulgarların katledilmiş yirmi bin süvarisinin cesedi ortadayken pagan Avarların [Macarların] kayıplarını sayılarla kim ifade edebilir ki? Nihayetinde bu bölgelerde çarpışmaların yoğunlaşmasından sonra imparator Pannonia'yı Mocsárváros ile birlikte koruması için komutanı Brazlavo'ya emanet etti.

³⁹ Verona Kontu ve IX. yüzyılın ilk yıllarında Friuli Markisi (?-896).

⁴⁰ IV. Bonifacius (Nisan 896- Nisan 896). IV. Bonifacius, sadece on beş gün papalık yapmıştır.

⁴¹ IV. Stephanus. (896-897).

⁴² Bu olay *Kadavra Sinodu* olarak bilinmektedir. Papa IV. Stephanus, Papa Formosus'un naaşını mezardan çıkarttırmış, Ocak 897'de Roma'da gönülsüz şekilde toplanan din adamlarının önünde naaşın yargılanmasını sağlamıştır.

⁴³ Yazarın burada Macarlar ve Bulgarların göçebe bir halk olmasına mı yoksa iki halk arasında bir akrabalığa mı atıfta bulunduğunu anlamak gerçekten zordur.

⁴⁴ 893-927 yılları arasında Bulgar tahtında I. (Büyük) Simeon hüküm sürmüştü olsa da metinde geçen Mihail, asıl adı Boris olan ancak Hristiyan inancını kabul ettikten sonra Mihail (Mihaly) adını alan, 852-889 yılları arasında hüküm süren ve 907 yılında ölen ilk Hristiyan Bulgar Kralıdır.

Bizans İmparatoru I. Leon ise imparatora⁴⁵ hediyelerle Lázár adında bir piskopos gönderdi; imparator, bu piskoposu Regensburg'ta büyük bir saygıyla karşıladı, birkaç gün misafir etti ve ardından hediyelerle donatarak uğurladı.

900

İmparator, Regensburg şehrinde son gününü geçirdi ve ailesi büyük bir saygı ile onu Hristiyan şehidi Aziz Emmeram'ın kilisesinde defnetti. O zaman yasal karısından doğmuş henüz küçük yaşta olan tek oğlu Louis⁴⁶ babasının yerine geçerek yönetimi devraldı. Aynı şekilde gayrimeşru kardeşi Zwentibald, Gall bölgesini⁴⁷ sahiplenerek acımasız bir şekilde kilisenin mal varlıklarını büyük bir arzuyla talep etti. En büyük suçlarından biri, Trier Başpiskoposu Ratbod'u⁴⁸ bir din adamı olmasına rağmen kendi asasıyla başına vurarak öldürmesiydi. Bunun sonucunda hem piskoposları hem de bütün kontları tarafından terkedildi. Bu suretle iktidarı geri almak için az sayıda adamla tedbirsiz şekilde onlarla mücadeleye giren Zwentibald iktidarını da hayatını da kaybetti. Bavyeralılar, Çek ülkesi üzerinden onları da [Zwentibald'ı destekleyenleri] yanlarına alarak Moravya'ya girdiler, üç hafta boyunca her şeyi ateşe verip yok ettiler; sonunda büyük bir zaferle geri döndüler.

Bu sırada Macarlar olarak bilinen Avarlar tüm İtalya'yı talan etti, öyle ki birçok piskopos öldürdükten sonra onlara karşı koymaya çalışan İtalyanlardan tek bir çarpışmada sadece bir günde yirmi bin kişi öldü. Ardından büyük bir kısmını tahrip ettikleri Pannonia'ya geldikleri yoldan geri döndüler.

Avarlar [Macarlar] bir tuzak olarak Bavyeralılara casuslar gönderdiler; ancak bu durum ne acıdır ki bir muharebenin başlamasına ve Bavyera'da daha önce hiç görülmemiş bir felaketin yaşanmasına yol açtı. Zira güçlü bir ordu aniden büyük bir kuvvetle düşmanca Enns Nehri'nin öte yakasından Bavyera'ya saldırdı, sadece bir günde elli mil derinliğinde ve genişliğinde bulunan her şeyi yok etti, ateşle ve kılıçla yıkıp geçti. Bu haber uzakta bulunan Bavyeralılara ulaştığı zaman derin bir üzüntü içinde onlara karşı harekete geçmeye hazırlananlar oldu. Ancak Macarlar bu durumu önceden öğrenmişlerdi, her şeyi yağmaladıktan sonra geldikleri yere, Pannonia'ya geri döndüler.

Bu arada ordularının bir kısmı Tuna'nın kuzeyine ilerleyerek o bölgeyi tahrip etti. Kont Liutpold⁴⁹ bu durumu öğrenir öğrenmez bu gelişmenin sorun yaratabileceğini düşünerek ileri gelen birkaç Bavyeralıyı yanına alarak, sadece bir piskoposun (Passau piskoposu) eşliğinde Tuna'yı geçip onları takip etmeye karar verdi. Kısa süre sonra çatışmaya girdiler, şerefli bir mücadele verdiler, ancak daha şerefli bir zafer kazandılar: zira ilk çatışmada Tanrı'nın inayeti sayesinde Hristiyanlar öyle bir zafer elde ettiler ki bin iki yüz pagan cesedi [muharebe sahasında] kaldı ve kendilerini Tuna'ya atarak hayatlarını kaybedenler de oldu. Tek bir Hristiyan dahi muharebe kıyafetleriyle katledilmiş halde bulunamadı. Aynı yerde gökten bahşedilen bu zaferin ardından bir araya gelerek büyük bir sevinçle Tanrı'ya şükrettiler, zira Tanrı, insanların çok olmasıyla değil, merhametli yüreğinin lütfuyla ona güvenenleri kurtuluşa erdirtir. Sonunda bu büyük zaferin ardından mutlu bir şekilde geri döndüler ve ülkelerinin savunması için Enns Nehri kıyısındaki en güçlü şehirlerini⁵⁰ vakit kaybetmeden surlarla çevrelediler. Bu faaliyeti bitirdikten sonra herkes kendi yurduna çekildi.

⁴⁵ Arnulf (Doğu Frank Kralı: 887-899, İtalya Kralı: 894-899, Kutsal Roma İmparatoru: 896-899).

⁴⁶ III/IV. (Çocuk) Louis (899-911).

⁴⁷ Gaal bölgesi: Lotharingia.

⁴⁸ Ratbod (Radbod. ?-915).

⁴⁹ Liutpold: 895 sonrası Bavyera Markisi, 899-907 arası Bavyera Prensi.

⁵⁰ Enns şehri.

901

Regensburg şehrinde büyük bir meclis toplandı; buraya diğerlerinin haricinde Moravyalıların elçileri de barış isteme amacıyla geldiler. Barış talebinde bulundular, anlaşma sağlandı ve [sağlanan] anlaşma bir yeminle güçlendirildi. Aynı konu ile ilgili olarak Piskopos Richarius ve Kont Udalric, Moravya'ya gönderildi ve onlar da barışı korumak için prense ve tüm ileri gelen adamlarına Bavyera'daki aynı yeminin metniyle bağlılıklarını taahhüt ettirdiler.

Bu sırada Macarlar Karintiya⁵¹ topraklarının güneyine saldırdılar ve her şeyi mahvettiler.

Kral⁵² ise Alamannia üzerinden hareket ederek oradaki [Karintiya] sorunları çözdü ve Paskalya'yı kutlamak için Frank ülkesine gitti.

SONUÇ

Avrupa, IX. yüzyılda merkezî otoritenin hâkimiyetini neredeyse tamamen kaybettiği, birbirine yardım etmekte isteksiz davranan, buna karşın birbiriyle sürekli mücadele halinde olan feodal sistemin hâkim olduğu derebeyliklere bölünmüş haldedir. Bu şekilde Avrupa'daki tüm siyasi yapılar sınırları dışından gelebilecek tehditlere ve tehlikelere karşı savunmasız bir durumda bulunmaktadır. Bu parçalanmışlık ve kaos ortamında Slav, Viking ama özellikle Macar akınları Avrupa'da yalnızca askerî olarak değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve düşünsel olarak da derin izler bırakmıştır. Germenlerden, Hunlardan ve Avarlardan sonra istila çağıının artık sona erdiğini düşünen Avrupa insanı, Avrupa'nın doğusundan gelen atlı-göçebe bir yaşam tarzına sahip Macar boylarının 895-896 yıllarında kıtanın ortasına, Karpatlar Havzası'na yerleşmesiyle birlikte başta Tuna Havzası olmak üzere Orta Avrupa'nın ve hatta neredeyse tüm Avrupa'nın dengelerinin kökten değişmesi karşısında dehşete düşer, büyük bir korkuya kapılır ve yaşananları manastırlarda yazılan yıllıklarda veya entelektüeller tarafından kaleme alınmış kroniklerde anlatır.

Macarların Avrupa'daki faaliyetlerine dair çağdaş gözlemleri içeren kaynaklar arasında **Fulda Yıllığı'nın (Annales Fuldenses)** farklı bir konuma sahip olduğu görülür. Bu kaynak, Frank tarih yazımının temel taşlarından birisi olduğu gibi aynı zamanda Macarların erken dönem tarihini anlayabilmek ve değerlendirebilmek açısından da önem taşımaktadır. Yıllığın IX. yüzyıl sonlarında Macarların Doğu Frank Krallığı sınırlarına yaptıkları akınları ve Avrupa'daki faaliyetlerini kronolojik bir sırayla anlatması söz konusu eseri dile getirdiği tarihsel ayrıntılar açısından çağdaşı diğer kaynaklar arasında bir adım öne çıkarmaktadır. Özellikle yıllığın 890'lı yıllara ait kayıtları Macarların Karpatlar Havzası'na yerleşmeleriyle ilgili en erken ve görece kapsamlı bilgileri içermektedir.

Fulda Yıllığı'nda bahsedilen askerî faaliyetler, doğal afetler, dinî kutlamalar ve toplumsal olaylar Orta Çağ dünyasını tasvir ettiği gibi yaşanan olayların ne şekilde algılandığını göstermesi bakımından da aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Sıklığı ve şiddeti giderek artan Macar akınlarının Avrupa'da büyük bir dehşet atmosferi yaratırken söz konusu akınların manastır merkezli yazılı kültürü de etkilemiş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Fulda Yıllığı yalnızca tarihî olayların basit bir kaydı değil, aynı zamanda dönemin kolektif zihniyetinin ve teolojik yorumlarının da bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Macar boylarının Karpatlar Havzası'na yerleşimi ve Avrupa'daki faaliyetleri, Macar ve Avrupa tarihinin kritik dönemeçlerinden birini oluşturmakta, günümüze kadar ulaşmış Fulda Yıllığı ise bu süreci belgeleyen nadir kaynaklardan birisi olarak ayrı bir yere koyulmayı hak etmektedir. Erken dönem Orta Çağ Avrupası'nın siyasi parçalanmışlığı ile dış tehditler arasındaki ilişkiyi anlamak, Fulda Yıllığı gibi çağdaş kaynakların dikkatli ve eleştirel bir biçimde değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu suretle Fulda Yıllığı sadece erken dönem Macar tarihi için değil, aynı zamanda IX. yüzyıl Avrupa tarih yazımı, tehdit algısı ve siyasal yapı üzerine yapılacak çalışmalarda da bir referans niteliğindedir.

⁵¹ **Karintiya:** Avusturya'nın güneyinde bulunan bir eyalet.

⁵² Doğu Frank Kralı III/IV. (Çocuk) Louis'in (899-911).

Sonuç olarak Fulda Yıllığı, Macarların erken dönem tarihinin anlaşılması ve doğru şekilde yorumlanması için değerli bir kaynak olduğu kadar aynı zamanda erken dönem Orta Çağ Avrupa'sının politik yapısının, sosyal dokusunun ve kültürel yaşamının da daha iyi anlaşılmasını sağlamakta, IX. yüzyıl Avrupa tarih yazımı ve tehdit algıları üzerine yapılan çalışmalara da önemli bir referans sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The Annals of Fulda, a crucial source for early Hungarian history, holds significant importance not only in the context of Hungarian historical studies but also in the broader framework of medieval European chronicle writing. The annals, written in the context of the Frankish Empire and reflecting its complex interactions with the Hungarians, offer detailed accounts of Hungarian incursions into Europe, particularly during the ninth and tenth centuries. This research aims to examine the Annals of Fulda, the activities of the Hungarians during the IX. and X. centuries, and their relations with the East Frankish Kingdom. By analyzing the political, military and cultural context surrounding these writings, this study seeks to provide a deeper understanding of the Hungarian settlement in the Carpathian Basin, their military campaigns and the contemporary reactions to these incursions.

Existing literature provides the East Frankish Kingdom into the role of the Annals of Fulda in reconstructing the history of the Hungarians in early medieval Europe. However, gaps remain in understanding how the narrative of the Hungarians is intertwined with Frankish historiography, particularly in relation to the influence of royal courts and intellectual circles on these historical accounts. Through a closer reading of the text, this study aims to address these gaps and offer a nuanced interpretation of the Annals of Fulda as both a historical and literary source.

This study employs a combination of historical and textual analysis, focusing on the Annals of Fulda as a primary source for the ninth and tenth centuries. The research methodology includes close readings of the relevant sections of the annals, comparison with other contemporary chronicles (such as the *Annales regni Francorum* and the *Annales Bertiniani*), and an evaluation of the political and cultural context in which the annals were written. Particular attention is paid to the narrative structure, the use of language and the portrayal of the Hungarians, especially in relation to the Frankish Kingdom.

Furthermore, the perspectives of historians such as Rosamond McKitterick and Bálint Hóman on the annals provide a theoretical framework for understanding the significance of this source. Additionally, the study draws on previous analyses of the Annals of Fulda and related medieval texts to evaluate the accuracy and implications of the accounts of Hungarian activities.

The findings of this study highlight the importance of the Annals of Fulda in the development of early Hungarian historiography. The annals provide detailed accounts of Hungarian raids and military activities, particularly during the reign of King Arnulf of East Francia and the subsequent conflicts with the Slavs, Bulgars and other European powers. The Annals of Fulda illustrate the transformation of the Hungarians from being perceived as a "barbarian" people to assuming important roles within the political structure of Europe. This transformation becomes particularly evident in the accounts covering the period between 894 and 900, during which the interactions of the Hungarians with the East Frankish court are also described in considerable detail.

One of the key insights of this research is the influence of the Frankish royal court on the chroniclers, as evidenced by the selective nature of the narrative and the omission of certain details, particularly regarding the role of Arnulf in the 900 campaign. This selective historical writing suggests that the chroniclers were not merely passive recorders of events but active participants in shaping the historical memory of the time, guided by the interests of the royal court and the intellectual elites surrounding it.

The study also emphasizes the importance of the Annals of Fulda in reconstructing the early history of the Hungarians in Europe. It highlights the cultural and religious dimensions of the narrative, particularly the portrayal of the Hungarians as a "barbarian" threat to Christendom, which contributed to the widespread fear and anxiety across Europe during the IX. and X. centuries. This fear is reflected in the prayers and appeals for divine

protection against the “Hungarian arrows” further underscoring the Hungarians’ significant impact on medieval European consciousness.

In conclusion, the Annals of Fulda offer valuable insights into the early medieval period, providing a window into the complex interactions between the Frankish Empire and the Hungarians. By analyzing the annals through both a historical and literary lens, this study contributes to a deeper understanding of the role of chroniclers in shaping medieval European history and the construction of cultural and political identities.

KAYNAKÇA

- BLOCH, Mark, **Feodal Toplum**, Opus Yayınları, 1998, Ankara.
- CATHOLIC World, “**The Monastery of Fulda**”, Volume 28, Issue 165, 1878, s. 301-308.
- DARVAS, Mátyás, **Fuldai évkönyvek Annales Fuldenses, Magyarsághkutató Intézet**, Budapest, 2019.
- DIESENBERGER, Maximilian, “**Making the Past in Late and Post-Carolingian Historiography**”, **Medieval Worlds**, No 10, 2019, s. 2-16.
- DİLBAŞ, Gökhan, “**Macar Tarihinde Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Augsburg (Lechfeld) Muharebesi, 10 Ağustos 955**”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2024, s. 7-31.
- DUNPHY, Graeme, **Encyclopedia of the Medieval Chronicle**, Volume 1, **Brill**, Leiden-Boston, 2010.
- GENÇAY, Ertunç, “**Fulda Yılığına Göre Yurt Tutan Macarların Faaliyetleri**”, **Türk-Macar Dostluk Armağanı** (ed. Yücel Namal), T.C. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, No: 43, Zonguldak, 2024, s. 27-33.
- KÖBLER, Gerhard, **Historisches Lexikon der deutschen Länder: Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart** C. H. Beck, 2007.
- LINS, J., “Fulda”, içinde **The Catholic Encyclopedia**, New York: Robert Appleton Company. Retrieved October 20, 2013 (Dijital baskı: <https://www.newadvent.org/cathen/06313b.htm>. Erişim tarihi: 29.06.2025).
- OTT, M., “Blessed Maurus Magnentius Rabanus”, içinde **The Catholic Encyclopedia**, New York: Robert Appleton Company. Retrieved October 20, 2013 (Dijital baskı: <https://www.newadvent.org/cathen/12617a.htm>. Erişim tarihi: 27.06.2025).
- RAAIJMAKERS, J. E., **Sacred time, sacred space, history and identity in the monastery of Fulda**, Amsterdam: in eigen beheer, 2003.
- RYAN, Fenster, **The West on The North in The East. Western images of the Norse and the Rus’, 800-1250 AD**, 2020.
- VESZPRÉMY, László, **Fuldai Évkönyv. Annales Fuldenses**, Budapest, 2022.

İnternet kaynakları

https://en.wikipedia.org/wiki/Princely_Abbey_of_Fulda#cite_note-12 Erişim tarihi: 02.07.2025.

Ekler

Resim 1. Fulda Katedrali (eski Fulda Manastırı)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/30/Kathedrale_Fulda-6385.jpg 09.07.2025

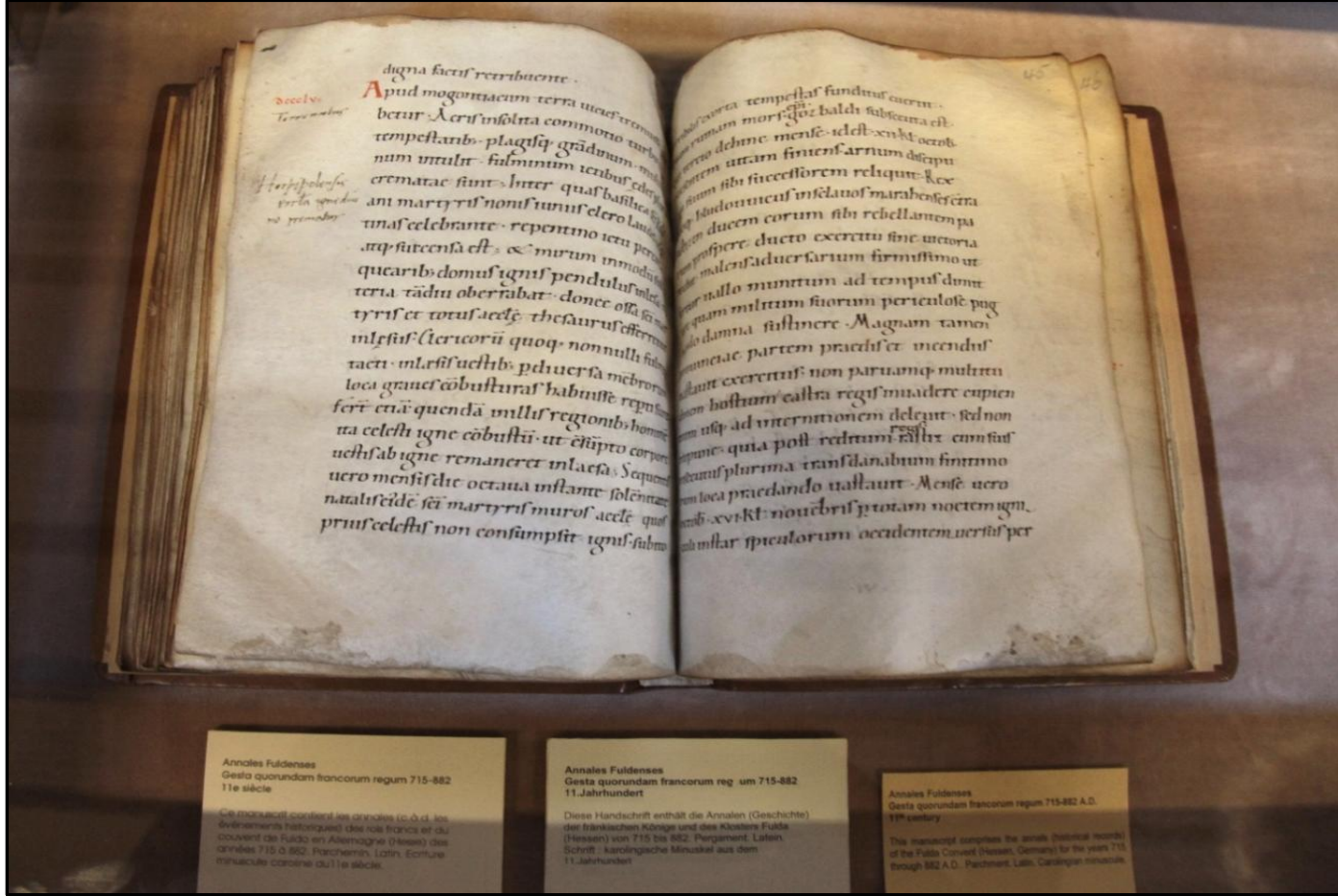
Resim 2. Fulda Yıllığı

https://hu.wikipedia.org/wiki/Fuldai_%C3%A9vk%C3%B6nyv#/media/F%C3%A1jl:Annales_Fuldenses_-_Gesta_quorundam_francorum_regum_715-882.jpg 07.07.2025

Ekler

Resim 1. Fulda Katedrali (eski Fulda Manastırı)

Resim 2. Fulda Yıllığı

Makale Bilgileri:

Artificial Intelligence Statement:	<i>No artificial intelligence tools were used.</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>

Article Information:

Yapay Zekâ Beyanı	<i>Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

KAPALI KRALLIĞIN AÇIK SIRLARI: SAKOKU DÖNEMİNDE JAPONYA GERÇEKTEN İZOLE MİYDİ?

OPEN SECRETS OF THE CLOSED KINGDOM: WAS JAPAN REALLY ISOLATED
DURING THE SAKOKU PERIOD?

Ege TANIL¹   Özgür TÜRKER²

Open Access Journal

¹Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:
Ege TANIL

.....
Süleyman Demirel Üniversitesi
egetanil1998@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8605-2781
ROR ID: <https://ror.org/04fjte88>

² Doç. Dr. Özgür TÜRKER

.....
Süleyman Demirel Üniversitesi
ozgurturker@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4019-4976
ROR ID: <https://ror.org/04fjte88>

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile intihal taraması yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the preliminary review and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 22-07-2025
Kabul/Accepted: 28-12-2025
Online Yayın/Published Online: 30-03-2026

Atıf/Cite: Tanıl, Ege, ve Özgür Türker. "Kapalı Krallığın Açık Sırları: Sakoku Döneminde Japonya Gerçekten İzole miydi?" Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.8, 2026, ss. 18-36.

ÖZET: Bu çalışma, Japonya'nın Sakoku dönemini (1603-1868) geleneksel "kapalı ülke" anlatısının ötesinde, bilinçli bir devlet projesi olarak yeniden incelemektedir. Çalışmanın amacı, bu dönemin pasif bir izolasyondan ziyade, iç istikrarı sağlama ve egemenliği koruma hedefine yönelik proaktif, seçici ve hiyerarşik bir dış politika stratejisi olduğunu ortaya koymaktır. Niteliksel tarihsel analiz yönteminin kullanıldığı bu makalede, konu ile ilgili kaynaklarından elde edilen veriler sentezlenerek, Savaşan Beylikler Dönemi'nin kaosundan Tokugawa rejiminin kuruluşuna ve Meiji Restorasyonu'na uzanan süreç bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmanın temel bulguları, Tokugawa Şogunluğu'nun, Bakuhan ve Sankin-kotai gibi iç kontrol mekanizmalarıyla mutlak bir iç barış tesis ettiğini göstermektedir. Dış politikada ise Çin merkezli (Sinocentrism) dünya düzenini reddederek Kore, Çin, Ryukyu Adaları ve Hollanda ile kendi belirlediği şartlarda kontrollü ilişkiler sürdürmüştür. Bu düzenin, 19. yüzyılda Komodor Perry'nin gelişi ve dayatılan "eşitsiz antlaşmalar" ile sarsıldığı, Şogunluğun meşruiyetini yitirmesinin "İmparatoru şereflendir, barbarları kov" (Sonnō jōi) sloganıyla başlayan bir iç isyanı tetiklediği ve bu sürecin Japonya'yı modernleşmeye iten Meiji Restorasyonu ile sonuçlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, Sakoku dönemini bir durağanlık devri yerine, değişen küresel dinamiklere karşı ulusal egemenliği korumaya yönelik özgün bir model olarak sunarak literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Sakoku, Tokugawa Şogunluğu, Japonya Tarihi, Meiji Restorasyonu.

ABSTRACT: This study re-examines Japan's Sakoku period (1603–1868) beyond the conventional "closed country" narrative, framing it instead as a deliberate state project. The primary aim is to demonstrate that this period did not represent passive isolation, but rather a proactive, selective, and hierarchical foreign policy strategy designed to ensure internal stability and preserve sovereignty. Employing a qualitative historical analysis method, the article synthesises data from relevant sources to address the transition from the chaos of the Warring States period to the establishment of the Tokugawa regime and the eventual emergence of the Meiji Restoration, adopting a holistic approach. The key findings reveal that the Tokugawa Shogunate succeeded in establishing A state of internal peace through internal control mechanisms such as Bakuhan and Sankin-kōtai. In foreign policy, the Shogunate rejected the Sinocentric world order, instead maintaining controlled relations with Korea, China, the Ryukyu Islands, and the Netherlands on its own terms. This order was disrupted in the nineteenth century with the arrival of Commodore Perry and the imposition of "unequal treaties." The Shogunate's loss of legitimacy triggered Shogunate sparked internal revolt, epitomised by the slogan "Revere the Emperor, Expel the Barbarians" (Sonnō jōi), culminating in the Meiji Restoration that propelled Japan towards modernisation. This study contributes to the literature by presenting the Sakoku period not as an era of stagnation, but as a unique model aimed at safeguarding national sovereignty in the face of shifting global dynamics.

Keywords:

Sakoku, Tokugawa Shogunate, Japanese History, Meiji Restoration.

GİRİŞ

Tarih, bazen ulusların hafızasında donmuş bir an, dramatik bir jest veya tek bir kelimeyle özetlenen devasa bir dönem olarak kalır.¹ Japonya için bu kelime, iki buçuk asırlık bir çağı tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda bir ulusun dünya ile olan ilişkisine dair derin bir mitoloji inşa eden *Sakoku*'dur. Popüler tahayyülde ve özellikle Leopold von Ranke'nin dış politikanın önceliğini vurgulayan düşünce ekolünden etkilenen Batı tarih yazımında,² Sakoku dönemi, 17. yüzyılın başlarında Tokugawa Şogunluğu'nun, Hristiyanlığın "şeytani" öğretilerini³ ve onun taşıyıcısı olan misyonerleri ülkeden kovarak,⁴ Shimabara'daki kanlı isyanın⁵ ardından Portekiz gemilerini son kez limanlarından uzaklaştırarak ve Japon halkının denizasırlı yolculuklarını yasaklayarak⁶ ülkenin kapılarını dış dünyaya sıkıca kapattığı bir "ulusal inziva" dönemi olarak resmedilir. Bu anlatıya göre Japonya, Batı'nın endüstriyel devrimle dünyayı yeniden şekillendirdiği çağlar boyunca, kendi içine kapanmış, zamanın dışında kalmış, feodal bir sükunet içinde adeta hermetik olarak mühürlenmiş bir krallıktır. Bu imge, Komodor Perry'nin Kara Gemileri'nin 1853'te Edo Körfezi'ne demirleyerek bu donmuş zamanı zorla kırmasına⁷ kadar süren, gizemli ve dokunulmaz bir izolasyon tablosu çizer. Bu dramatik çerçeve, hem Batı'nın Doğu'ya yönelik oryantalist bakışını beslemiş hem de modern Japonya'nın kendi ulusal kimliğini tanımlarken başvurduğu güçlü bir başlangıç miti işlevi görmüştür.

Ancak bu dramatik ve yalın tablo, yüzeyin altındaki karmaşık ve çok yönlü gerçekliği ne ölçüde yansıtmaktadır? Tarihsel kayıtlara daha yakından bakıldığında, bu mühürlenmiş krallık imgesinin çatlaklarla dolu olduğu görülür. Öncelikle, döneme adını veren *Sakoku* ("kapalı ülke") teriminin kendisi dahi, dönemin insanları tarafından kullanılan bir kavram değildir.⁸ Bu terim, ironik bir şekilde, Japonya'da yaşamış Alman doktor Engelbert Kaempfer'in* notlarını 19. yüzyılın başlarında çeviren bir Japon bilgin tarafından türetilmiş ve ancak 1850'lerde, yani dönemin sonlarına doğru siyasi bir söylem aracı olarak yaygınlaşmıştır.⁹ Dolayısıyla, iki yüz yıllık bir politikayı tanımlamak için anakronik ve potansiyel olarak yanıltıcı bir etiket kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, son dönem tarih çalışmaları, özellikle Ronald P. Toby, Tashiro Kazui ve Oba Osamu gibi araştırmacıların öncülüğünde, "tam izolasyon" fikrinin bir kurgudan ibaret olabileceğini güçlü kanıtlarla ortaya koymuştur.¹⁰ Zira bu "kapalı" ülke, dört farklı kapı aracılığıyla dünya ile özenle yönetilen bir etkileşim ağını sürdürmekteydi. Kore ile Tsushima Boğazı üzerinden yürütülen resmî ve eşit statüdeki diplomatik ilişkiler,¹¹ Nagasaki limanında Çinli tüccarlarla yürütülen ve devletlerarası bir nitelik taşımayan yoğun özel ticaret,¹² Satsuma Beyliği'nin kontrolündeki Ryukyu Adaları üzerinden Çin ile kurulan dolaylı ve hiyerarşik bağ¹³ ve son olarak, Hristiyanlık tehdidi taşımayan tek Avrupalı güç olan Hollandalıların Dejima adasındaki sıkı kontrol altındaki varlığı,¹⁴ Japonya'nın dünyadan tamamen kopuk olmadığını göstermektedir. Bu kontrollü etkileşim, Japonya'nın

¹ Tashiro Kazui, "Foreign Relations During the Edo Period: Sakoku Reexamined", (Çev. Susan Downing Videen), *The Journal of Japanese Studies*, C. 8, S. 2, (Yaz, 1982), s. 285-286.

² Marius B. Jansen, *China in The Tokugawa World*, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts 1992, s. 2-4.

³ Erdal Küçükayalçın, *Samuraylar Çağı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 193-194.

⁴ Conrad D. Totman, *Politics in the Tokugawa Bakufu 1600-1843*, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts 1967, s. 3.

⁵ Onur Kızıloğlu, *Kibir, Bakır, Tüfek Batıların Japonya'ya Gelişi ve Hristiyanlık (1543-1650)*, Japon Yayınları, Ankara 2021, s. 120.

⁶ Totman, *a.g.e.*, s. 3.

⁷ Hakkı Büyükbaş, "Batı Dünya Egemenliği ve Batı-Dışı Modernleşme: Japon Modernleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 16-17, (Bahar-Yaz 2008), s. 86.

⁸ Jansen, *China in The Tokugawa World*, s. 3-4.

⁹ Alman Doktor, Seyyah ve Doğa Bilimci Englebert Kaempfer (1651-1716) Japonya'da 1690'larda bulunmuştur. Japonya'nın izolasyonda olduğu fikri ölümünden sonra 1727'de basılan Japonya Tarihi Kitabın da yer almakla beraber "izolasyon" kelimesini ortaya atan kişidir.

¹⁰ Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts 2000, s. 91.

¹¹ Jansen, *China in The Tokugawa World*, s. 3-4.

¹² Kazui, *a.g.m.*, s. 288-289; Kyung Moon Hwang, *Kore Tarihi*, (Çev. Ayşe Su Doğru), Feylesof Kitap, İstanbul 2018, s. 79.

¹³ Jansen, *China in The Tokugawa World*, s. 20; Kazui, *a.g.m.*, s. 288-289.

¹⁴ Hakan Gönen, "Modern Japonya'nın Siyasal Gelişimi ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış(1868-1945)", *Japon Dış Politikası Sistemik ve Bölgesel Aktörler ile İlişkiler*, Ed. A. Mete Tunçoku, Nobel Akademik Yayıncılık, I. Basım, Ankara 2013, s. 24.

entelektüel olarak da tamamen karanlığa gömülmediğinin kanıtıdır; zira Dejima üzerinden ülkeye giren Batı bilimi ve teknoloji (Rangaku*), seçkin bir aydın zümresinin dünyadaki gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştı.¹⁵

Bu çelişkiler, Sakoku dönemine dair geleneksel anlatının ciddi bir sorunsal barındırdığını gözler önüne sermektedir. Eğer Japonya tam anlamıyla kapalı değilse, Tokugawa rejiminin gerçek amacı neydi? Eğer bu bir izolasyon politikası değilse, neydi? Geleneksel tarih yazımının sunduğu “dış dünyadan korkan, içe kapanmacı Japonya” portresi, dönemin siyasi, ekonomik ve diplomatik gerçekleriyle örtüşmemektedir. Bu noktada, mevcut literatürde bir boşluk belirginleşmektedir: Sakoku politikasını pasif bir savunma refleksi veya basit bir yabancı düşmanlığı olarak değil, Tokugawa devletinin kurucu felsefesinin bir parçası olan aktif, bilinçli ve rasyonel bir strateji olarak analiz eden bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politika, “kapanmaktan” çok, dünyayla kurulacak ilişkinin şartlarını tek taraflı olarak belirleme ve Japonya merkezli yeni bir uluslararası düzen yaratma girişimi olabilir miydi?¹⁶ Bu çalışma, tam da bu boşluğu doldurma iddiasındadır.

Bu doğrultuda, bu makale, Sakoku mitini sorunsallaştırarak, bu dönemi pasif bir izolasyondan ziyade, temel amacı iç istikrarı sağlamak¹⁷ ve ulusal egemenliği her ne pahasına olursa olsun korumak¹⁸ olan proaktif bir devletçilik projesi olarak yeniden okumayı amaçlamaktadır. Bu iddiayı kanıtlamak adına, çalışma C.A.R.S. (Create a Research Space) modelini takip eden bir yapı izleyecektir.

Makalenin ilk bölümü, “Sakoku Fermanı”nın Tarihsel Bağlamı” başlığı altında, bu politikanın doğduğu rahim olan Sengoku Jidai’nin kanlı ve kaotik topraklarına geri dönerek, merkezî otoritenin çöküşü ve Portekizlilerle gelen Hristiyanlık gibi yeni ve istikrarı bozucu unsurların ülkeyi nasıl bir yol ayrımına getirdiğini inceleyecektir.

İkinci bölüm olan “Tokugawa Döneminde Japonya’nın İç Politikası,” rejimin asıl önceliğinin dış dünya değil, iç kontrol olduğunu savunacaktır. *Bakuhau* sistemi*, *Sankin-kotai* *ve katı sosyal hiyerarşi gibi mekanizmaların, bir daha asla iç savaş yaşanmamasını garanti altına almak için tasarlanmış devasa bir iç mühendislik projesi olduğu gösterilecektir.

Üçüncü bölüm, “Tokugawa Döneminde Japonya’nın Dış İlişkileri” başlığıyla, geleneksel izolasyon tezini doğrudan hedef alacak; yukarıda bahsedilen dört kapı metaforu üzerinden Japonya’nın aslında dünyayla bağıni koparmadığını, aksine bu bağı kendi egemenlik ve güvenlik anlayışına göre titizlikle yönettiğini detaylandıracaktır.

Son olarak dördüncü bölüm, “Komodor Perry ve Kara Gemilerin Gelişi” başlığı altında incelenecektir. Bu özenle inşa edilmiş sistemin 19. yüzyılın yeni küresel dinamikleri ve endüstriyel emperyalizm karşısında nasıl çöktüğünü, dış şokun içeride nasıl bir meşruiyet krizine yol açtığını ve “barbarları kovma” sloganının nasıl ironik

* Rangaku, kelime anlamı olarak “Hollanda Çalışmaları” demektir. Rangaku, Japonya’nın tıbbi bilgi, astronomi, haritacılık ve askeri teknoloji gibi alanlarında önemli ilerlemeler kaydetmesini sağladı. Japonya’nın 19. yüzyılın ortalarında dış dünyaya zorla açılmasından sonraki hızlı modernleşmesinin temellerini atan gizli bir entelektüel akımdı. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Grant K. Goodman, **Japan and the Dutch, 1600-1853**, Curzon Press, Richmond 2000. ; Christopher Joby, **The Dutch Language in Japan (1600-1900): A Cultural and Sociolinguistic Study of Dutch as a Contact Language in Tokugawa and Meiji Japan**, Brill Publishers, Leiden-Boston 2021.

¹⁵ Jansen, **The Making of Modern Japan**, s. 92.

¹⁶ Kazui, **a.g.m.**, s. 289

¹⁷ Tuncoku, **a.g.e.**, s. 24; L. James Huffman, **Japonya Tarihi**, (Çev. Cengiz Yücel), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2020, s. 72.

¹⁸ Ronald P. Toby, “Reopening the Question of Sakoku: Diplomacy in the Legitimation of the Tokugawa Bakufu”, **Journal of Japanese Studies**, C. 3, S. 2, (Yaz, 197), s. 358.

* Bakuhau sistemi, Tokugawa Şogunluğu (1603-1868) döneminde kurulan siyasi ve idari yapıyı ifade eder. Bu isim, Baku (Şogunluğun merkezi hükümeti olan Bakufu) ve Han (yerel feodal beylerin, yani daimyo’ların yönettiği bölgeler veya tımar beylikleri) kelimelerinin birleşimidir. Sistem, merkezi Şogunluk otoritesi ile yerel Han yönetimlerinin karmaşık bir denge içinde bulunduğu bir federalizm biçimiydi. Şogunluk, dış politika, ulusal savunma ve para basımı gibi konularda mutlak güce sahipken, daimyo’lar kendi Han bölgelerinde iç işleri, vergilendirme ve adalet konusunda büyük ölçüde özerk kabul ediliyorlardı. Bu sistem, Tokugawa İeyasu tarafından, ülkeyi uzun süreli bir barış ve istikrar dönemine sokmak amacıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Gary P. Leupp, De-min Tao, **The Tokugawa World**, Routledge, Abingdon-Oxon 2022.

* Sankin Kōtai yani Dönüşümlü İkamet sistemi, Tokugawa Şogunluğu’nun Bakuhau sistemi kapsamında merkezi otoriteyi tahkim etmek için uyguladığı kilit bir idari politikadır. Bu sistem, tüm daimyoları yılın belirli dönemlerini zorunlu olarak başkent Edo’da geçirmeye mecbur ederken, ailelerini ise sürekli olarak Edo’da rehin tutuyordu. Sistemin birincil amacı, yolculuk ve ikamet giderlerinin muazzam maliyeti aracılığıyla Daimyo’ların servetlerini tüketerek askeri birikim yapmalarını ve isyan potansiyellerini önlemeyi hedefleyen bir ekonomik kontrol mekanizması oluşturmaktır. İkincil sonuç olarak, Daimyo alaylarının düzenli hareketi, ana yolların ve ticaretin gelişmesine dolaylı katkı sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Gary P. Leupp, De-min Tao, **The Tokugawa World**, Routledge, Abingdon-Oxon 2022.

bir şekilde “barbarlar gibi olma” hedefine evirilerek Meiji Restorasyonuna giden yolu açtığını analiz edecektir. Bu yapısal yolculuk, Sakoku dönemini bir parantez olarak değil, modern Japonya’nın doğuşunu hazırlayan karmaşık ve dinamik bir süreç olarak sunmayı hedeflemektedir.

1. Sakoku Fermanı’nın Tarihsel Bağlamı

Zamanın dokusunda yırtıklar oluştuğunda, iktidarın merkezindeki boşluk bir girdap gibi tüm siyasi ve toplumsal düzeni kendi içine çektiğinde, tarih yeni bir evreye gebedir. Japonya’nın on beşinci yüzyılın ortalarında tanıklık ettiği şey, tam da böyle bir çözümleniyordu. Merkezî otoritenin iki kutup arasında salınan ve bir türlü uzlaşıya varamayan mücadelesi, yerel güç odaklarının, yani *Daimyoların**, kendi kaderlerini tayin etme cüretini gösterdiği verimli bir zemin hazırladı.¹⁹ Bu, yalnızca siyasi bir parçalanma değil, aynı zamanda bir dünya görüşünün de iflasydı; imparator ve Şogun* arasındaki uyumun bozulması, kozmosun kendisindeki bir ahenksizliğin yeryüzündeki yansıması olarak okunabilirdi. Bu güçlenen yerel beyler, artık merkezî kuklaları olmak yerine, oyunun kurucuları olmaya soyunmuşlardı.

Bu birikmiş gerilim, 1467’de Onin Savaşı olarak bilinen ve on yıl boyunca ülkeyi bir ateş çemberine sokan büyük bir patlamaya dönüştü. Savaş başladığında Japon takımadaları üzerinde parlayan yaklaşık iki yüz altmış farklı irade, iki yüz altmış farklı beylik vardı.²⁰ Bu, bir ülkenin coğrafyasından çok, irili ufaklı hırs ve egemenlik iddialarından oluşmuş bir mozaik andırıyordu. Savaşın yıkımı, basit bir galip ve mağlup denklemiyle sonuçlanmadı; aksine, merkezî otoritenin son kalıntılarını da silip süpürerek daha derin ve onarılmaz bir parçalanmanın kapılarını araladı. 1477’de silahlar sustuğunda dahi, barış tesis edilemedi ve Japonya, adını tarihe kanla yazdıracak olan *Sengoku Jidai** yani “Savaşan Beylikler Dönemine” sürüklendi. Bu dönem, artık sadece beylerin birbiriyle mücadelesi değil, aynı zamanda hayatta kalma mücadelesi veren bir halkın ve yeniden tanımlanmayı bekleyen bir kimliğin de trajedisiydi. Bir asır sonra bu 260 iradeden geriye sadece bir düzine kalacak olması,²¹ bu dönemin ne denli acımasız bir eleme ve yutma mekanizması işlettiğinin en somut kanıtıdır.

İşte bu içe dönük kaostan ve varoluşsal mücadelenin tam ortasına, 1543 yılında, yepyeni bir dünya, yepyeni bir fikir ve yepyeni bir tehdit taşıyan yabancı gemiler yanaştı. Portekizlilerin gelişi, Japonya için sadece tütün ve ateşli silahlar gibi maddi yeniliklerle bir tanışma değildi; bu, aynı zamanda Batı’nın metafizik ve politik virüsü olan Roma Katolikliği ile ilk temastı.²² Ateşli silahlar, savaşın kurallarını değiştirerek en cesur samurayın bile tek bir kurşunla devrilebileceğini gösterirken, Hristiyanlık da ruhun ve sadakatin kurallarını yeniden yazma potansiyeli taşıyordu. Feodal sadakat zincirinin her halkasının bir Daimyo’ya, onun da üstünde şoguna ve imparatora bağlı olduğu bir düzende, tüm bu dünyevi hiyerarşiyi reddeden ve tek sadakati gökteki tek bir Tanrı’ya yönlendiren bir inanç sistemi, mevcut yapının temellerine yerleştirilmiş bir dinamitten farksızdı. Portekizlileri İspanyolların ve Hollandalıların²³ takip etmesiyle Japonya, artık sadece kendi içindeki savaşlarla değil, aynı zamanda bu yabancı güçlerin kendi aralarındaki rekabetin de bir sahnesi haline geliyordu.

Bu yeni inancın soyut bir teoloji olarak kalmayıp toplumsal bir güce dönüşmesi uzun sürmedi. 1549’da Cizvit rahip Francis Xavier’in Kagoshima’ya ayak basarak başlattığı misyonerlik faaliyetleri,²⁴ Japon ruhunda beklenmedik bir yankı buldu. Xavier’in ektiği tohumlar öylesine hızlı yeşerdi ki, 1581 yılına gelindiğinde ülkedeki kiliselerin sayısı iki yüzü aşmıştı. Bu, sadece halk arasında yayılan “popüler” bir akım değildi; Cizvitlerin “kral” olarak tanımladığı on bir Daimyönun bu yeni dine geçmesi, meselenin politik ve askerî bir boyut kazandığını da

* Daimyo, Japonya’da geniş toprak sahibi olan ve kendi arazileri üzerinde özerk egemenliğe sahip bulunan güçlü feodal beyler verilen addır. Meiji Restorasyonu sonrası bu kurum ilga edilmiştir.

¹⁹ Küçükyaçın, a.g.e., s. 137.

* Şogun, Japonya’da Bakufu (askeri hükümet) adı verilen yönetim yapısının başındaki, İmparator adına ülkeyi askeri ve idari olarak yöneten en yüksek askeri diktatöre verilen unvandır. Şogun unvanı, tam olarak Sei-i Taishōgun teriminin kısaltmasıdır ve “Barbarları Baskı Altına Alan Büyük General” anlamına gelir. İlk şogunluk Minamoto no Yoritomo tarafından kurulan Kamakura Şogunluğudur. Farklı dönemlerde farklı Şogun aileleri yönetimde bulunmuştur. Daha fazla bilgi için; Erdal Küçükyaçın, *Samuraylar Çağı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2013; Erdal Küçükyaçın, *Kılıcın Efendileri: Samuray*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019; Stephan Turnbull, *Samuraylar*, Çev. Egenur Karabillioğlu, Kronik Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2021

²⁰ Küçükyaçın, a.g.e., s.137.

* Savaşan Devletler Dönemi 1467-1603 arası dönem Onin Savaşı ile başlayıp Sekigahara ile bitecektir.

²¹ Küçükyaçın, a.g.e., s.137.

²² Ernest Wilson Clement, *Kısa Japonya Tarihi*, (Çev. Ömer Emin Çınar), Liberos Kitap, İstanbul 2021, s. 73.

²³ K. Ali Akkemik, *Japonya’nın İktisadi ve Sosyal Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 43.

²⁴ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 397.

gösteriyordu. Bu beylerin birçoğu, kendi bölgelerinde mutlak güce sahip, kudretli senyörlerdi. Onların din değiştirmesi, binlerce samuray ve köylünün de aynı yolu izlemesi anlamına geliyordu. 1585'te Roma'daki Papalık makamının bir Japon elçilik heyetini kabul etmesi,²⁵ artık bu ilişkinin yerel bir hadise olmaktan çıkıp küresel bir ağı parçası haline geldiğinin ilanıydı. Bu, Japonya'nın dış dünya ile kurduğu en derin ve en tehlikeli bağıdı.

Bu esnada, *Sengoku Jidai*'nin yarattığı iç savaş devam ediyor, beylikler birbirini yutarak birleşmeye doğru kanlı bir yol kat ediyordu. Ashikaga Şogunluğu'nun 1573'te tarih sahnesinden silinmesi,²⁶ bir dönemin sonu gibi görünse de kaostan bitiş anlamına gelmiyordu. Gerçek çözüm, ancak tek bir iradenin diğer tüm iradeleri ezmesiyle mümkün olacaktı. Bu irade, Owari bölgesinden yükselen Oda Klanı'ndan Nobunaga'da tecessüm etti.²⁷ Nobunaga'nın 1573'te başkent Kyoto'yu ele geçirmesi,²⁸ sembolik bir zaferden öte, ülkenin yeniden bir merkez etrafında toplanabileceğinin ilk ciddi işaretiydi. Ancak Nobunaga'nın vizyonu, kendi faniliğinin sınırlarına takıldı. Japonya'yı tam anlamıyla birleştiremeden, 1582'de en güvendiği generallerinden birinin ihanetine uğrayarak suikast sonucu öldürüldü.²⁹ Bu olay, iktidarın ne kadar kişisel ve dolayısıyla ne kadar kırılğan olduğunu bir kez daha gösteriyordu; bir imparatorluk hayali, tek bir hançer darbesiyle son bulabilirdi.

Nobunaga'nın yarım bıraktığı o kanlı mirası devralacak ve "Göğün Altı"nı birleştirecek kişi, onun ordusunda en alt rütbeden, bir *Ashigaru*'luktan* yetişmiş olan Toyotomi Hideyoshi oldu.³⁰ Hideyoshi, askerî dehası ve siyasi zekâsıyla rakiplerini bir bir alt ederek 1590'daki Odawara Kuşatması'yla Savaşan Beylikler Dönemi'ne nihai noktayı koydu.³¹ Ülke birleşmişti, ancak şimdi daha zor bir soruyla yüzleşmek gerekiyordu: Bu birlik nasıl korunacaktı? Hideyoshi'nin iktidarı eline aldıktan sonraki ilk hamlelerinden biri, ülkenin dokusuna sızmış olan Hristiyanlığa ve onun taşıyıcıları olan misyonerlere yönelmek oldu.³²

24 Temmuz 1587'de yayımladığı ferman, gelecekteki *Sakoku* politikasının da entelektüel temelini oluşturacaktı. Bu metin, basit bir yasaklamanın çok ötesinde, derin bir politik felsefeyi barındırıyordu. Ferman, Japonya'yı "tanrıların ülkesi" olarak tanımlayarak dışlamaya ilahi bir meşruiyet kazandırıyor; misyonerleri, halkı "şeytani öğretilerle" kandırmak ve Şinto-Budist tapınaklarını yıkmaya yeltenmekle suçlayarak onları kültürel bir tehdit olarak kodluyordu. Daha da önemlisi, beylerin kendi topraklarını kiliseye bağışlamasını yasaklayarak meselenin egemenlik ve mülkiyet boyutuyla ilgili olduğunu ortaya koyuyordu. Fakat fermanın en can alıcı noktası, dördüncü ve beşinci maddeleriydi: Ticaret yapan "kara gemiler" bu yasağın dışında tutulacak, Budizm'e zarar verme amacı gütmeyen herkes ticaret için ülkeye gelebilecekti.³³ Bu, tam bir izolasyon arzusundan ziyade, son derece seçici bir geçirgenlik politikasıydı. Hideyoshi, yabancıların sermayesini istiyor ama ruhunu, sadakatini ve tanrısını sınırın dışında bırakmak istiyordu.

Birliği sağlayan ve yabancı ideolojiye karşı tavrını netleştiren Hideyoshi, içerideki enerjiyi dışarıya akıtmak için yeni bir yol buldu: Kore'nin fethi. 1592 ve 1598 yılları arasında düzenlenen iki büyük sefer,³⁴ yüz yıldır birbirlerinin kanını döken samuray sınıflarını ortak bir hedef etrafında birleştirerek iç barışı korumayı amaçlayan dâhiyane bir siyasi manevra olarak da okunabilir. Ancak Hideyoshi de selefi Nobunaga gibi, hayallerinin nihayete erdiğini göremeden, 18 Eylül 1598'de ikinci sefer sırasında hayata gözlerini yumdu.³⁵ Onun ölümü, bir kez daha kırılğan bir barışın üzerine belirsizlik gölgesini düşürdü. Japonya'nın kaderi, kâğıt üzerinde Hideyoshi'nin beş yaşındaki oğlu Hideyori'nin ellerindeydi. Fakat fokurdayan samuray siyaseti kazanında, bu durumun sürdürülemez olduğu aşikârdı. Çok geçmeden ülke iki kampa bölündü: Merhum efendilerinin oğluna sadık kalanlar ve geleceği kurnaz bir daimyō olan Tokugawa Ieyasu'da görenler. Bu iki vizyonun, iki geleceğin nihai hesaplaşması 1600 yılında Sekigahara Muharebesi'nde gerçekleşti.³⁶

²⁵ Lafcadio Hearn, *Japonya*, (Çev. Oğuz Adanır), DoğuBatı Yayınları, Ankara 2016, s. 198.

²⁶ Rhoads Murphey, Kristin Stapleton, *Asya Tarihi*, (Çev. Uğur Gezen), Albaraka Yayınları, İstanbul 2023, s. 400.

²⁷ Küçükyağcı, a.g.e., s. 162.

²⁸ Akkemik, a.g.e., s. 44.

²⁹ Küçükyağcı, a.g.e., s.173.

* Ashigaru, Sengoku ve Edo dönemlerinde, samuray sınıfının altında yer alan hafif piyade askerleridir. Kelime anlamı "hafif ayak" olup, düşük maliyetli ve sayıca fazla oldukları için savaş alanlarında mızrak (yari) ve daha sonra fitilli tüfek (teppo) kullanan temel savaş gücünü oluşturuyorlardı. Tokugawaların Merkezi otoritelerini sağlanmasında, görevleri kalıcı askeri hizmet, muhafızlık ve idari görevlere dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Stephen Turnbull, *Ashigaru 1467–1649: Weapons-Armour-Tactics*, Osprey Publishing, Oxford 2001.

³⁰ Stephan Turnbull, *Samuraylar*, (Çev. Egenur Karabillioğlu), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 23.

³¹ Küçükyağcı, a.g.e., s. 204.

³² Huffman, a.g.e., s. 71.

³³ Küçükyağcı, a.g.e., s. 193-194.

³⁴ Huffman, a.g.e., s. 70.

³⁵ Küçükyağcı, a.g.e., s. 204.

³⁶ Turnbull, a.g.e., s. 24.

Meydandan zaferle ayrılan Tokugawa Ieyasu, sadece savaşı kazanmakla kalmadı, aynı zamanda Japon tarihinin yeni bir sayfasını açtı. O, Hideyoshi'nin isimsiz bir aileden geldiği için asla erişemediği bir meşruiyet aracına sahipti: Minamoto klanından geldiği iddiası, ona Şogun unvanını alma hakkını veriyordu.³⁷ 1603 yılında imparator tarafından resmen şogun ilan edildiğinde, iktidarını meşru bir zemine oturtmuştu. Merkezini geleneksel başkent Kyoto veya Osaka yerine, doğudaki Edo Kalesi'ne taşıyarak³⁸ ülkenin güç dengelerini de temelden değiştirdi. Artık yeni bir dönem başlıyordu; bu dönem, adını Tokugawa Şogunlarının ikametgâhı olan Edo'dan alacaktı.* Bu yeni düzen, bir asırlık kaosun, dışarıdan gelen din savaşlarının ve üç büyük liderin kanlı mirasının üzerinde yükseldi. *Sakoku*'nun tohumları, işte bu uzun ve sancılı tarihsel bağlamın içinde atılmıştı; bu, bir korkunun değil, düzen arayışının ve egemenliği her ne pahasına olursa olsun koruma iradesinin bir sonucuydu.

2. Tokugawa Döneminde Japonya'nın İç Politikası

Tokugawa iktidarının mimarisi, bir zafer anıtından çok, bir sükûnet mabedi olarak tasarlanmıştı. Yüzyıllık bir iç savaşın ardından ülkenin üzerine çöken yorgunluk, düzene yenilikten daha fazla değer veren bir felsefeyi doğurmuştu.³⁹ Ieyasu ve haleflerinin temel hedefi, devrimci bir dönüşümden ziyade, mevcut parçaları ustalıkla bir araya getirerek bir daha asla dağılmayacak bir denge mekanizması kurmaktır. Bu mekanizmanın adı *Bakuhan* sistemi.⁴⁰ Merkezde Şogun'un askerî hükümeti olan *Bakufu** ve onun yörelerinde dönen, başında bir *Daimyo* bulunan özerk mülkler, yani *Han*'lar.⁴¹ Bu, mutlak bir merkezîyetçilikten ziyade, gücün kontrollü bir şekilde dağıtıldığı, her bir dışlinin yerinin ve hareket sınırlarının titizlikle hesaplandığı devasa bir saat mekanizmasıydı. Sistemin merkezine şahıslar değil, Tokugawa klanının kendisi konularak,⁴² bu barışın tek bir liderin ömrüyle sınırlı kalmayacağı, kurumsal ve kalıcı olacağı mesajı veriliyordu.

Bu barışın teminatı, kanlı Sekigahara meydan muharebesinin anısını canlı tutan sofistike bir denetim ağından geçiyordu. Tokugawa yönetimi, *daimyoları* üç farklı statüye ayırarak bir güç hiyerarşisi ve bir güvensizlik dengesi inşa etti. En tepede, Şogun ile aynı kandan gelen ve stratejik bölgelere yerleştirilen *Shinpan* aileleri vardı. Onların hemen altında, Sekigahara'dan önce Ieyasu'nun yanında yer almış sadık müttefikler olan *Fudai daimyoları* bulunuyordu. Bu sadık beyler, rejimin belkemiğini oluşturuyor ve en tehlikeli görülen grubun etrafına bir güvenlik kordonu gibi yerleştiriliyordu. Bu grup, *Tozama*, yani "dış beyler" olarak bilinen, savaşta Tokugawa'ya karşı savaşmış ve yenilmiş olanlardı. Genellikle merkeze uzak, Batı bölgelerine yerleştirilen bu beyler, ikincil konumlarından her zaman hoşnutsuz ve potansiyel birer tehdit kaynağıydılar.⁴³

Ancak Tokugawa dehası, bu potansiyel tehdidi yalnızca askerî kuşatmayla değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik bir kan alma operasyonu ile da kontrol altında tuttu: *Sankin-kotai*, yani "değişimli katılım" sistemi.⁴⁴ Bu sisteme göre bütün *daimyolar*, yılın belirli bir kısmını Edo'daki malikânelerinde geçirmek zorundaydı. Kendi bölgelerine döndüklerinde ise eşlerini ve çocuklarını Edo'da, Şogun'un nezaretinde rehin olarak bırakmak mecburiyetindeydiler.⁴⁵ Bu, yalnızca siyasi bir sadakat yemini değil, aynı zamanda muazzam bir mali yükümlülüktü. Edo'ya gidiş-dönüş yolculukları ve başkentte iki ayrı malikânenin masrafları, *daimyoların* servetini sürekli olarak eriterek bir isyan için kaynak biriktirmelerini neredeyse imkânsız hale getiriyordu. *Sankin-kotai*, *daimyoların* damarlarındaki kanı yavaşça Edo'ya akıtan, onları hem siyasi hem de ekonomik olarak merkeze bağımlı kılan bir sistemdi.

İktidarın meşruiyeti ise çift katmanlı bir kurguya dayanıyordu. Tokugawa'lar, imparatoru Kyoto'daki tahtında bırakarak ona ve sarayına maddi refah sağladılar, ancak bunu yaparken tüm siyasi iradesini elinden aldılar.⁴⁶ İmparator, dünyevi iktidardan soyutlanmış, altın bir kafese kapatılmış ilahi bir sembol haline getirildi.

³⁷ Turnbull, a.g.e., s. 24; Küçükyağcı, a.g.e., s. 213.

³⁸ Küçükyağcı, a.g.e., s. 213.

* Edo günümüzdeki Tokyo'dur. Döneme ise Edo Jidai yani Edo Dönemi denir.

³⁹ Huffman, a.g.e., s. 72.

⁴⁰ Tuncoku, a.g.e., s. 24.

* Bakufu ve Şogunluk eş anlamlı olmakla birlikte kullanım alanları farklıdır. Bakufu teriminin tarihsel gelişimi için bakınız; Wai-Ming NG, "Political Terminology In The Legitimation Of The Tokugawa System: A Study Of "Bakufu" And Shōgun", *Journal of Asian History*, Vol. 34, No. 2, (2000).

⁴¹ Toby, a.g.m., s. 363; Küçükyağcı, a.g.e., s. 212.

⁴² Küçükyağcı, a.g.e., s. 212.

⁴³ Milton W. Meyer, *Japonya Tarihi*, (Çev. Lizet Deadato), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 107.

⁴⁴ Tuncoku, a.g.e., s. 24.

⁴⁵ Meyer, a.g.e., s. 107.

⁴⁶ Huffman, a.g.e., s. 72.

Gerçek güç Edo'da toplanırken, *Bakufu* meşruiyetini geleneksel olarak imparatorluk makamından türetilmiş göstermeye devam etti. Şogunluk unvanı, imparatorluk patentiyile veriliyor ve Tokugawa soyu içinde aktarılıyordu.⁴⁷ Bu, rejime hem bir antikite havası⁴⁸ hem de Konfüçyüsçü ahlak anlayışına uygun, Cennetin Emri'ni almış bir yönetici profili kazandırıyor.⁴⁹ *Bakufu* böylece, imparatorun ruhani otoritesini bir kalkan gibi kullanırken, ülkenin gerçek efendisinin Şogun ve onun bakanlar kurulu olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.⁵⁰

Bu siyasi ve askeri kontrol mimarisi, toplumsal alanda da kendini gösterdi ve Japon toplumunu adeta zamanın içinde donduran katı bir hiyerarşiyle tamamlandı. Toplum dört ana sınıfa ayrılmıştı: En tepede yönetici ve savaşçı sınıf olan *Samuraylar* (Shi), onların altında ülkenin ekonomik temelini oluşturan *Çiftçiler* (No), ardından zanaat erbabı olan *Zanaatkarlar* (Ko) ve en altta ise *Tüccarlar* (Sho) geliyordu.⁵¹ Bu sistem, bireyler arası geçişin neredeyse imkânsız olduğu kozmik bir kast düzeniydi. Her sınıfın giyebileceği kıyafetler, yaşam tarzları ve taşıyabileceği simgeler dahi katı kurallarla belirlenmişti.⁵²

Bu düzenin amacı ise Savaşan Beylikler Dönemi'nin en büyük kaos kaynağı olan sosyal hareketliliği ortadan kaldırmak ve herkesin doğduğu statüde kalmasını sağlayarak öngörülebilir bir toplum yaratmaktır. Ne var ki bu katı yapının içinde, gelecekteki bir çatışmanın tohumları da gizliydi. Yönetici elitin üretken olmayan, asalak bir faaliyet olarak görüp horladığı ticaret⁵³ ve onun temsilcisi olan tüccar sınıfı, bu sistemin en zayıf halkası ve aynı zamanda en dinamik unsuru olacaktı.

Tokugawa'nın inşa ettiği bu katı iç düzen, sınırlarını dış dünyaya karşı yeniden tanımlamasını zorunlu kılıyordu. Rejimin paranoyası ve kontrol arzusu, özellikle tek bir olgu üzerinde yoğunlaşmıştı: Hristiyanlık.⁵⁴ Bu, yalnızca teolojik bir anlaşmazlık değil, en temelde bir egemenlik sorunuuydu. Hristiyanlık, feodal sadakat zincirini kırarak bireyi doğrudan Roma'daki bir Papa'ya ve gökteki bir Tanrı'ya bağlayan, Şogun'un otoritesine rakip bir güç merkezi yaratma potansiyeli taşıyordu.⁵⁵ Bu potansiyel tehlikenin kanlı bir gerçeğe dönüştüğü an, 1637-38 *Shimabara Ayaklanması* oldu.⁵⁶ Çoğunluğu Hristiyan olan köylü ve *roninlerin* başlattığı bu isyan, *Bakufu* için en kötü kâbusun gerçekleşmesiydi: Yabancı bir ideolojiyle motive olmuş bir iç düşman.

Shimabara'da çıkan İsyan, fevkalade bir şiddetle bastırıldı. Şogunluk, isyancıların sığındığı kaleyi bombardıman etmek için, ticaretine izin verdiği tek Avrupalı güç olan Hollandalılardan yardım istemekten çekinmedi.⁵⁷ Bu olay, Tokugawa pragmatizminin karanlık bir özetiydi: "barbarı" "barbara" kırdırmak ve bu süreçte Hristiyanlığın kökünü kazımak. Zulüm, 280 bine yakın Japon Hristiyan'ın avlanarak öldürülmesiyle ve *fumi-e* adı verilen, insanların sadakatlerini kanıtlamak için kutsal ikonları çiğnemeye zorlandığı acımasız bir arındırma ritüeline dönüştü.⁵⁸ Shimabara, dış dünyaya açılan kapıların neden ve nasıl kapatılacağıının son ve kesin gerekçesi oldu.

Bu isyan neticesiyle Tokugawa Şogunluğu'nun resmi dini politikası, Hristiyanlığın potansiyel siyasi ve sosyal etkilerinden korunma stratejisi olarak Budizm'in kurumsal olarak güçlendirilmesi yönünde şekillenmiştir. Bu sosyo-politik amaç doğrultusunda, Şogunluk her vatandaşı görünüşte dahi olsa bir Budist mezhebine kaydetmeyi zorunlu kılan bir sistem tesis etmiştir. Şogunluk tarafından desteklenen tapınakların sayısı ise; Kamakura döneminde 13.037 civarındayken, bu dönemde hızla yükselerek tahmini 69.934 seviyesine ulaşmıştır. Tapınaklar ve Budist keşişler, özellikle cenaze ve anma törenleri gibi ritüeller aracılığıyla halkla olan ilişkilerinde daha aktif roller üstlenmeye teşvik edilmiş, bu da onların halk arasındaki sosyal etkinliklerini ve denetleyici işlevlerini artırmıştır.⁵⁹ Bu yapı, Şogunluğun halk üzerindeki kontrolünü ve ideolojik bütünlüğünü sağlama mekanizmalarından biri haline gelmiştir.

Bu olayların ardından gelen ve sonraki nesiller tarafından *Sakoku* (kapalı ülke) olarak adlandırılan politika, aslında Batılıların anladığı anlamda tam bir izolasyon değildi. Bu terimin kendisi dahi, ancak 1850'lerde

⁴⁷ Toby, a.g.m., s. 328.

⁴⁸ Huffman, a.g.e., s. 72.

⁴⁹ Toby, a.g.m., s. 328.

⁵⁰ Totman, a.g.e., s. 4.

⁵¹ Tessa Moris Suzuki, *Japon İktisadi Düşünce Tarihi*, (Çev. İbrahim Kılıçaslan), Albaraka Yayınları, İstanbul 2021, s. 19.

⁵² Meyer, a.g.e., s. 108.

⁵³ Suzuki, a.g.e., s. 19.

⁵⁴ Tuncoku, a.g.e., s. 12.

⁵⁵ Kazui, a.g.m., s. 287-288.

⁵⁶ Kızıloğlu, a.g.e., s. 120.

⁵⁷ Edwin P. Hoyt, *Japonya Asker Bir Ulusun İntiharı*, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul 1995, s. 4.

⁵⁸ Hoyt, a.g.e., s. 3.

⁵⁹ Murat Kaya, *Bir Şinto Milliyetçisi Mootori Norinaga*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, Bursa 2022, s. 22.

yaygınlaşan, bir Alman doktorun yazılarının tercümesinden doğma sentetik bir kavramdı.⁶⁰ Tokugawa'nın dış politikası, bir "kapanma" eyleminden çok, dünyanın yeniden ve bu kez Japonya merkezli olarak tasarlanmasıydı. Eski Çin merkezli dünya düzeni (*ka-i no sekai*), yerini Japonya'nın merkezde olduğu ve "barbarlarla" ilişkilerini kendi kurallarına göre tanımladığı yeni bir düzene bırakıyordu. Bu düzende dört farklı kapı aralık bırakılmıştı: Kore ile Tsushima'daki Sō klanı aracılığıyla yürütülen eşit statüde diplomatik ve ticari ilişkiler; Çin ile Nagasaki'de resmi olmayan, özel tüccarlar aracılığıyla yürütülen bir ticaret; hem Çin'in vasalı hem de Japonya'nın fethettiği bir bölge olan Ryukyu Adaları ile haraçgüzar statüsünde bir ilişki; ve son olarak, "Hristiyanlık mikrobunu" taşımayan tek Avrupalı güç olarak görülen Hollandalılarla Dejima adasında sınırlandırılmış bir ticari temas.⁶¹ Bu, bir korku ve cehalet politikası değil, egemenlik, güvenlik ve meşruiyet taleplerini sınırsız dış ticaretin potansiyel risklerine karşı dengeleyen rasyonel bir tavizler politikasıydı.⁶² Katolik ülkeler, Japonya'nın özerkliğine ve *Bakufu*'nun meşruiyetine tehdit olarak algılandıkları için dışlanmışlardı.⁶³

Ne var ki, duvarlar ne kadar yükselirse yükselsin, fikirlerin sızmasını tamamen engellemek mümkün değildi. Tokugawa Japonya'sı, siyasi ve fiziki olarak kapalı olsa da zihinsel olarak tamamen karanlığa gömülmüş değildi. Nagasaki'deki Dejima adası, yalnızca mal değil, aynı zamanda bilgi alışverişinin de yapıldığı bir iğne deliğiydi. Çinli bilginler ve sanatçılar ülkeye gelmeye devam ederken,⁶⁴ en önemli entelektüel kanal Hollandalılardı. *Rangaku*, yani "Hollanda Öğrenimi," seçkin bir azınlığın Batı bilimini, tıbbını ve sanatını tanımasını sağladı. Şogunluk, bir tercüme birimi kurarak Hollandaca kitapları çevirtiyor,⁶⁵ 1721'den itibaren ise Şogun Yoshimune'nin izniyle bilim ve coğrafya gibi alanlardaki Batılı eserlerin ithalatı (Hristiyanlık referansları olmamak kaydıyla) mümkün hale geliyordu.⁶⁶ Kitaplar, zamanla Hollanda gemilerinin getirdiği bakırdan daha değerli hale geldi.⁶⁷ Bu entelektüel merak, Japonya'nın kendi içinde de bir canlılık yarattı. Daimyolar, kendi bölgelerinde samuray çocukları için *Hanko* okulları kurarken, şehirlerde halk için açılan *Tera-koya* mabet okulları sayesinde okuryazarlık yaygınlaştı.⁶⁸

Ancak bu barış ve istikrar ortamının bedeli, rejimin temelini oluşturan savaşı sınıfının yavaş yavaş çürümesi oldu. Tokugawa dönemi, neredeyse iki buçuk asırlık kesintisiz bir askerî çatışmasızlık dönemiydi.⁶⁹ Bu uzun barış, Batı'daki sürekli savaşlar ve bunun tetiklediği teknolojik ve toplumsal devrimlerle tam bir tezat oluşturunuyordu.⁷⁰ Kılıçları kınlarında paslanan *samuraylar*, savaş yeteneklerini kaybederek giderek borç içinde yaşayan, idari kademelerde memuriyet yürüten bir sınıfa dönüştüler.⁷¹ Onların askerî işlevsizliği, *Bakufu*'nun daimi ordusunu bir savaş gücünden çok, bir barış zamanı muhafız gücüne çevirdi.⁷² Savaşçıyı ayakta tutan Konfüçyüsçü ideoloji, dünyevi ve ticari meselelere karşı beslediği küçümseme nedeniyle, onların gelişen para ekonomisine adapte olmalarını engelledi. Gelirleri beylerinin pirinç vergi gelirlerine sabitlenmişken,⁷³ ülkenin gerçek zenginliği, hiyerarşinin en altına yerleştirdikleri tüccar sınıfının elinde birikiyordu.

Bu derin çelişki, *Chonin* adı verilen şehirli kültürünün patlamasına yol açtı. Edo, Kyoto ve Osaka gibi şehirlerde, tüccarların ve zanaatkarların himayesinde yeni ve dinamik bir halk kültürü filizlendi. *Kabuki* tiyatrosunun draması, *Bunraku* kuklalarının trajedisi, *Ukiyo-e* tahta baskılarının anlık güzellikleri ve *Haiku* şiirinin anlık aydınlanmaları, artık sanatın sadece yönetici elitin tekelinde olmadığına bir kanıttı.⁷⁴ Tokugawa'nın kurduğu düzen, bir yandan geleneksel değerleri korurken,⁷⁵ öte yandan kendi kontrolü dışında gelişen bu capcanlı halk kültürünün yükselişine de tanıklık ediyordu. *Bakuhau*n sisteminin yarattığı bu muazzam sükûnet, demir bir iradeyle toplumu dondurmıştu; ancak yüzeyin hemen altında, çürüyen bir savaşı sınıfının, zenginleşen bir tüccar

⁶⁰ Jansen, *The Making of Modern Japan*., s. 91.

⁶¹ Kazui, *a.g.m.*, s. 287-289.

⁶² Toby, *a.g.m.*, s. 358.

⁶³ Toby, *a.g.m.*, s. 363; Suzuki, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁴ Jansen, *The Making of Modern Japan*., s. 92-94.

⁶⁵ Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2019, s. 112-113.

⁶⁶ Jansen, *China in The Tokugawa World*., s. 76.

⁶⁷ Jansen, *The Making of Modern Japan*., s. 92.

⁶⁸ Ahmet Cihan, *Japonya'da Eğitim Kültür ve Modernleşme*, Özgü Yayınları, İstanbul 2006, s. 16.

⁶⁹ Hakan Gönen, "Modern Japonya'nın Siyasal Gelişimi ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış(1868-1945)", *Japon Dış Politikası Sistemik ve Bölgesel Aktörler ile İlişkiler*, Ed. A. Mete Tunçoku., Nobel Akademik Yayıncılık, I. Basım, Ankara 2013, s. 26.

⁷⁰ Jansen, *The Making of Modern Japan*., s. 93.

⁷¹ Suzuki, *a.g.e.*, s. 25.

⁷² Totman, *a.g.e.*, s. 48.

⁷³ Totman, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁷⁴ Murphey ve Stapleton, *a.g.e.*, s. 409-411.

⁷⁵ Huffman, *a.g.e.*, s. 72.

sınıfının ve dışarıdaki dünyayı merak eden bir entelektüel azınlığın yarattığı fay hatları, gelecekteki büyük sarsıntıların habercisi gibi sessizce birikiyordu.

3. Tokugawa Döneminde Japonya'nın Dış İlişkileri

Tokugawa Japonya'sının dış dünya ile olan ilişkisi, genellikle *Sakoku*, yani “kapalı ülke” mitinin gölgesinde kalmış, basit bir içe kapanma ve yabancı düşmanlığı anlatısına hapsedilmiştir. Ancak bu, dönemin karmaşık ve son derece pragmatik gerçekliğini fazlasıyla basitleştiren bir tasvirdir. Tokugawa Şogunluğu'nun dış politikası, bir korku ve cehalet ürünü olmaktan çok, Japonya'yı evrenin merkezine yerleştiren, hiyerarşik ve titizlikle yönetilen bir uluslararası düzen inşa etme girişimiydi.

Bu düzenin felsefi temelini anlamak için, “dışarıdaki” veya “öteki” kavramının Japon zihnindeki dönüşümünü izlemek gerekir. Erken dönemde, yabancılar için farklı ve spesifik terimler mevcuttu: Cizvit misyoner Francis Xavier bir Hintli (*Tenjikujin*) olarak görülürken, Avrupalılar önce genel olarak “güney barbarları” (*Nanbanjin*), daha sonra ise Hollandalılar ve İngilizler gibi Kuzey Avrupalılar için “kıızıl saçlılar” (*Kômôjin*) gibi daha ayırt edici isimlerle anılıyordu. Bu, en azından başlangıçta, dış dünyaya karşı nüanslı bir bakışın varlığını gösterir. Ancak zamanla, özellikle de Ming Hanedanı'nın çöküşü ve Mançuların Çin'i fethi gibi sarsıcı olayların ardından, bu farklılıklar erimeye başladı. Çinliler, kadim T'ang Hanedanı'na bir gönderme olarak *Tôjin* (“T'ang insanı”) terimiyle anılır oldu ve bu terim, giderek tüm yabancıları kapsayan, farklılaşmamış, genel bir “öteki” metaforuna dönüştü. Öyle ki, yüzyılın sonunda Alman Doktor Engelbert Kaempfer, Edo sokaklarında yürürken sıradan insanların kendisine “Tôjin! Tôjin!” diye bağırdığını raporluyordu. Geç Tokugawa dönemine geldiğinde ise, Amerikalılardan İngilizlere kadar her tür yabancı bu kapsayıcı ve mesafeli terimle tanımlanır olmuştu.⁷⁶ Bu, Japonya'nın kendini tanımlarken, dış dünyanın geri kalanını tek bir potada eriten, merkezinde kendisinin olduğu yeni bir zihinsel coğrafya yarattığının en net göstergesidir.

Bu Japonya merkezli dünya düzeninin en cüretkâr ve en belirleyici hamlesi, Çin ile kurulan ilişkide kendini gösterdi. Yüzyıllar boyunca Doğu Asya'yı şekillendiren Çin merkezli haraçgüzarlık sistemini (*sakuho kankei*) kesin bir dille reddetmek, Tokugawa rejiminin egemenlik anlayışının temel taşıydı. *Bakufu*, resmî diplomatik ilişkiler kurmanın bedelinin, Çin'in üstünlüğünü kabul etmek anlamına geleceğini ve bunun Japonya'nın onuruyla bağdaşmayacağını erkenden fark etmişti. Bu nedenle, Çin ile olan tüm temaslar kasıtlı olarak gayri resmî bir zeminde tutuldu. Çin ticaret yelkenlilerinin Nagasaki'ye gelmesine izin veriliyordu, ancak bu asla devletlerarası bir ilişki değildi; aksine Japonlar, Çinli yetkililerin bu ticaret gemilerine eşlik etmemesi konusunda net uyarılarda bulunmuşlardı.⁷⁷

Dahası, 1715 yılında Şogunluk, Nagasaki'ye gelen Çinli tüccarlar üzerinde kendi kurallarını dayatarak,⁷⁸ kimin kiminle ve hangi şartlarda ticaret yapacağını belirleyen gücün kendisi olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koydu. Bu, edilgen bir izolasyon değil, aktif bir egemenlik ilanıydı. Bu egemenlik oyunu, Ryukyu Adaları (Okinawa) üzerinden daha da sofistike bir hal alıyordu. 1609'da Satsuma Beyliği tarafından fiilen fethedilen bu adalar, aynı zamanda Çin'e haraç ödemeye devam ediyordu.⁷⁹ Bu ikili statü, Tokugawa Japonya'sı için mükemmel bir jeopolitik fırsat sundu. Bir yandan Satsuma, Ryukyu'nun Çin ile olan ticari bağlarından faydalanarak Çin mallarına ayrı bir erişim kanalına sahip olurken, diğer yandan Ryukyu heyetlerinin Edo'ya yaptığı törensel ziyaretler, Şogun'un kudretini ve Japonya'nın kendi uluslararası etki alanının merkezindeki konumunu yerel halka ve *Daimyolara* sergilemek için bir propaganda aracı olarak kullanılıyordu.⁸⁰

Japonya'nın diğer komşusu Kore ile olan ilişkileri ise daha farklı ve daha resmî bir çerçevede yürütülüyordu. Hideyoshi'nin kanlı istila girişimlerinin ardından, iki ülke şaşırtıcı bir hızla ilişkileri onarmış ve Tokugawa dönemi boyunca bu ilişkiyi sürdürmüştür.⁸¹ Bu ilişki, Tsushima adasının *daimyosuna* devredilmiş özel bir kanalla yönetiliyordu.⁸² Kore, her yeni şogun tahta geçtiğinde Edo'ya tebrik için şaşaalı elçilik heyetleri gönderiyor, bunun karşılığında Japonların Busan limanında duvarlarla çevrili bir ticaret yerleşkesi (*Waegwan*)

⁷⁶ Jansen, *China in The Tokugawa World.*, s. 85-86.

⁷⁷ Jansen, *China in The Tokugawa World.*, s. 20.

⁷⁸ Ayşen Aysun Kızıl, *Asya Pasifikte Güç Dengesi: Çin-Japonya İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2023, s. 77.

⁷⁹ Yuan Jiadong, “Satsuma's Invasion of the Ryukyu Kingdom and Changes in the Geopolitical Structure of East Asia”, *Social Sciences in China*, No. 34:4, s. 129.

⁸⁰ Jansen, *China in The Tokugawa World.*, s. 20.

⁸¹ Hwang, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁸² Jansen, *China in The Tokugawa World.*, s. 19.

işletmesine izin veriliyordu.⁸³ Müzakereler görünüşte eşit bir temelde yürütülse de, her iki tarafın da kendi üstünlüğünü hissettirme çabaları alttan alta devam ediyordu.

Japonya'nın Kore'ye hiçbir zaman resmî bir heyet göndermemesi ve Arai Hakuseki gibi düşünürlerin 18. yüzyılda diplomatik ritüelleri açıkça Japonya'nın lehine olacak şekilde değiştirme çabaları,⁸⁴ bu hassas dengeyi göstermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, Kore'nin kendisi de en az Japonya kadar, hatta daha katı bir inziva politikası izliyordu; ülkeye sadece sınırlı sayıda Çinli ve Japon'un belirli kurallar dâhilinde girmesine izin veriliyordu.⁸⁵ Dolayısıyla Japonya'nın politikası, bölgesel bir normun özgün bir yorumuydu. Bu hassas denge, ancak dönemin sonunda, Japonya'nın kendisi Batılı güçlerin yöntemlerini benimseyip 1876'da Ganghwa Antlaşması'nı Kore'ye zorla imzalattığında bozulacaktı.⁸⁶

Batı ile olan ilişkiler ise bu hiyerarşik düzenin en alt katmanını oluşturuyordu ve en katı kontrollere tabiydi. Portekizli ve İspanyol misyonerlerin yarattığı tehdit algısı, Katolikliğin topyekûn yasaklanmasına ve bu ülkelerle tüm bağların koparılmasına yol açmıştı. Geriye kalan tek istisna, Protestan ve ticari odaklı Hollandalıydı. Onlara, misyonerlik faaliyetlerinde bulunmamaları ve askerî bir yayılcılık göstermemeleri koşuluyla, Nagasaki körfezindeki yapay Dejima adasında ikamet etme izni verilmişti.⁸⁷

Dejima, bir hapis haneden çok, dış dünyadan gelebilecek hem ideolojik hem de biyolojik virüslere karşı tasarlanmış bir karantina laboratuvarıydı. Ancak bu laboratuvar, aynı zamanda Japonya'nın Batı'ya açılan tek ve en önemli penceresiydi. Şogunluk, Hollandalılar aracılığıyla *Rangaku* ("Hollanda Öğrenimi")* adı verilen kontrollü bir teknoloji ve bilim transferi politikası yürütüyordu. Bu kanal aracılığıyla Batı tıbbı, astronomi, askerî bilimler ve sanat Japonya'ya sızıyor, ancak bu bilgiler kasıtlı olarak küçük bir samuray elitinin tekelinde tutuluyor ve çevirilerin halka yayılması yasaklanıyordu.⁸⁸

Güneydoğu Asya ile doğrudan temaslar azalmış olsa da Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC)** bu bölgeyle de dolaylı bir ticaret köprüsü işlevi görüyordu. İngilizler ise, Hirado'da kurdukları ticaret istasyonunun kârsız olduğuna karar verip 1623'te gönüllü olarak çekilmişler ve dikkatlerini Hindistan'a yöneltmişlerdi.⁸⁹ Bu gerçek, Tokugawa döneminin büyük bir bölümünde Batı'dan gelen baskının sanıldığı kadar yoğun olmadığını, Batılı güçlerin Japonya'yı henüz öncelikli bir hedef olarak görmediğini ortaya koyar.

Bu özenle inşa edilmiş ve iki yüzyıldan fazla bir süre başarıyla işlemiş olan dünya düzeni, 19. yüzyılın ortalarına doğru iki farklı yönden gelen yeni ve karşı konulmaz güçlerin baskısıyla çatırdamaya başladı. Kuzeyden Rusya'nın Sakhalin ve Kuril adalarına yönelik ilgisi, Şogunluk tarafından doğrudan bir tehdit olarak algılanmış ve bölgede gerginliğe yol açmıştı.⁹⁰ Ancak asıl darbe, güneyden ve doğudan, İngilizler ve Amerikalılardan geldi. İngilizlerin 1839-42 Afyon Savaşı'nda Çin'i dize getirmesi ve Nanking Antlaşması'yla Hong Kong'u alması, Japonya'daki aydınlar ve bürokratlar için bir şok dalgası yarattı. Asya'nın dev gücünün Batı teknolojisi karşısındaki acizliği, kendi izole dünyalarının ne kadar kırılgan olduğunu gözler önüne serdi ve reform taleplerini alevlendirdi. Son darbe ise, Pasifik'teki balina avcılığı filoları ve gelişen Çin ticareti için ikmal limanları arayan Amerikalılardan geldi. 1853'te Komodor Matthew Perry komutasındaki "Kara Gemiler"in Edo Körfezi'ne demirlemesi, artık pazarlığa kapalı bir dönemin başlangıcıydı. Perry'nin bir sonraki yıl daha güçlü bir filoyla döneceği tehdidiyle bıraktığı mektup, Tokugawa Şogunluğu'nun iki asırlık dış politika doktrininin sonunu getirdi.⁹¹ 1854'te imzalanan Kanagawa Antlaşması, Japonya'nın kapılarını zorla açıyordu. Bu, bir "açılma" anından çok, Japonya'nın kendi şartlarına göre yönettiği bir dünyanın, artık kontrol edemediği bir küresel sistem tarafından yutulmasıydı. Tokugawa'nın dış ilişkiler sistemi, bir başarısızlık değil, zamanı ve koşulları değiştiği için modası geçmiş bir başarıydı.

⁸³ Hwang, a.g.e., s. 79; Michael J. Seth, *Kısa Kore Tarihi*, (Çev. Ali Nalbant), SAY Yayınları, İstanbul 2023, s. 64.

⁸⁴ Jansen, *China in The Tokugawa World*, s. 19.

⁸⁵ Seth, a.g.e., s. 64.

⁸⁶ Hwang, a.g.e., s. 104.

⁸⁷ Tuncoku, a.g.e., s. 25.

* Hollanda Çalışmaları-Hollanda Bilimi

⁸⁸ Esenbel, a.g.e., s. 112-113.

** Vereenigde Oost-Indische Compagnie

⁸⁹ Meyer, a.g.e., s. 109; Eric R. Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, (Çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 320.

⁹⁰ Canan Öykü Dönmez Kara, Cemre Çiçekçi, Ceyhan Çiçekçi, Çiğdem Bilezikçi, İbrahim Arslan, İ. Kürşat Tuna, "Japonya-Rusya İlişkileri", *Japon Dış Politikası Sistemik ve Bölgesel Aktörler ile İlişkiler*, Ed. A. Mete Tunçoku, Nobel Akademik Yayıncılık, I. Basım, Ankara 2013, s. 153-156.

⁹¹ Murphey ve Stapleton, a.g.e., s. 416-417.

4. Komodor Perry ve Kara Gemilerin Gelişi

İki buçuk asırdır kendi iç yasaları ve ritüelleriyle işleyen, zamanın akışını adeta kendi yörüngesinde dondurmuş olan Tokugawa Japonyası'nın kapısına dayanan güç ne bir fırtına ne de bir doğal afet; bu, tarihin kendisinin yeni bir yöne akmaya zorlandığı, karşı konulmaz bir iradenin tecessüm etmiş haliydi. 1853 yılında, Birleşik Devletler Başkanı Millard Fillmore'un emriyle Edo Körfezi'nin sakin sularına demirleyen Komodor Matthew Perry komutasındaki "Kara Gemiler," yalnızca buharla çalışan bir filodan ibaret değildi.⁹² Onlar, endüstriyel devrimin, Batı yayılmacılığının ve Japonya'nın özenle inşa ettiği dünyanın sonunu getiren somut birer alametti. Bu, Amerika'nın ilk teması değildi; Perry'den önce en az yirmi beş farklı Amerikan gemisi, bu kapalı ülkeyle iletişim kurma girişiminde bulunmuş, ancak hepsi de Şogunluğun diplomatik duvarlarına çarparak geri dönmüştü.⁹³ Perry'nin gelişini farklı kılan şey, niyetinin müzakereden çok bir ultimatom olmasıydı. Gemilerinin bacalarından tüten kara duman, sadece kömürün değil, eski dünyanın yanışının da habercisiydi. 264 yıllık o parantez, Kara Gemilerin gölgesiyle kapanıyordu.⁹⁴ Bu kapanmanın ardı ise Bakumatsu'ydu.*

Perry'nin zorla açtığı o kapıdan içeri giren yalnızca Amerikalılar olmadı. Bu başarı, bir barajın duvarında açılan ilk gedik gibiydi; kısa sürede diğer Batılı güçler de bu gedikten içeri sızdı.⁹⁵ Amerikalıların başarısını takiben İngilizler, Ruslar, Hollandalılar ve Fransızlar da birbiri ardına kendi "eşit olmayan antlaşmalarını" dayattılar.⁹⁶ Bu antlaşmalar, özellikle 1858'de imzalanan Harris Antlaşması ile somutlaşan bir dizi tek taraflı imtiyazı, yani kapitülasyonu içeriyordu. Kanagawa, Nagasaki, Niigata, Kobe ve Yokohama gibi kapalı öneme sahip beş liman, yabancı ticaretine ve yerleşimine açılıyor; bu da Batılı güçlere Japonya'nın iç işlerine müdahale etme ve kendi hukuklarını uygulama hakkı tanıyordu.⁹⁷ Bu, Tokugawa rejiminin iki yüz yıldır temelini oluşturan egemenlik ilkesinin alenen ihlal edilmesi idi. Şogunluk, kendi toprakları üzerindeki mutlak kontrolünü kaybetmişti. Bu durum, zaten Çin'in Afyon Savaşı'ndaki yenilgisinin haberleriyle sarsılmış ve ülkeye yönelik tehditlerin farkına vararak siyasete yönelmiş olan samuray entelektüelleri için bir onur ve varoluş krizini tetikledi.⁹⁸

Dışarıdan gelen bu askerî ve diplomatik baskı, içeride devasa bir siyasi patlamaya yol açtı. *Bakufu*'nun imzaladığı bu "eşit olmayan antlaşmalar," halk nezdinde büyük bir tepki doğurarak Şogunluğa karşı birikmiş olan hoşnutsuzluğu bir isyan ateşine dönüştürdü.⁹⁹ İki yüz yıldır ülkeyi dış tehditlerden korumakla meşrulaştırılan bir rejim, şimdi o tehditlere boyun eğmekle suçlanıyordu. Bu ihanet duygusu, kısa sürede Japon siyasetini on yıl boyunca domine edecek olan güçlü bir sloganda kristalize oldu: *Sonnō jōi* - "İmparatoru şerefendir, barbarları kov!"¹⁰⁰ Bu slogan, dâhiyane bir şekilde iki hedefi birleştiriyordu: Yabancılar duyulan nefreti (barbarları kov) ve Şogunluğa karşı muhalefeti (İmparatoru şerefendir). Şogun, "barbarları" kovmadığı için hain ilan edilirken, yüzyıllardır siyasi bir figürandan ibaret olan İmparator, birdenbire ulusal direnişin ve saf Japon ruhunun sembolü haline geliyordu.

Bu durum, ülkedeki beyleri ve samurayları ikiye böldü. Bir kısmı pragmatik bir şekilde Tokugawa şogunluğunun yanında kalırken, diğerleri İmparatorluk Restorasyonu davası etrafında toplandı ve ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirdi.¹⁰¹ Bu radikal muhalefetin en sembolik figürlerinden biri, vatanseverlik üzerine bir okul işleten ve Şogun'un tavislerini şiddetle eleştirerek ortadan kaldırılması gerektiğini savunan Yoshida Shōin'di. Onun bir suikast girişimi sonrası 1859'da idam edilmesi,¹⁰² davaya bir şehit kazandırarak ateşi daha da alevlendirdi.

Ancak tarihin ironisi, bu yabancı karşıtı hareketin liderlerinin, zamanla "barbarları" kovmanın tek yolunun, onların yöntemlerini benimsemek olduğunu anlamalarıyla ortaya çıktı. Kör bir yabancı düşmanlığıyla başlayan *Sonnō jōi* hareketi, zamanla yerini çok daha felsefik ve faydacı bir slogana bıraktı: *Fukoku kyōhei* yani

⁹² Büyükbaş, a.g.m., s. 86.

⁹³ Charles Holcombe, *Doğu Asya Tarihi*, (Çev. Muhammed Murtaza Özeren), Dergâh Yayınevi, İstanbul 2019, s. 253.

⁹⁴ Büyükbaş, a.g.m., s. 86.

* Bakumatsu kelime anlamı olarak "Şogunluğun Sonu" anlamına gelir. (Baku "Bakufu" ve matsu "son/nihayet"). Perry'nin kara gemilerinin gelmesiyle başlayan bu kısa dönem 1853-1868 arasındır. Tokugawa Şogunluğu'nun son yıllarını kapsayan ve ülkenin köklü bir siyasi ve sosyal dönüşüm yaşadığı kritik bir evredir.

⁹⁵ Hoyt, a.g.e., s. 8.

⁹⁶ Holcombe, a.g.e., s. 255; Hoyt, a.g.e., s. 8.

⁹⁷ Murphey ve Stapleton, a.g.e., s. 417.

⁹⁸ Jansen *China in The Tokugawa World.*, s. 76.

⁹⁹ Tuncoku, a.g.e., s. 14-15.

¹⁰⁰ Turnbull, a.g.e., s. 187

¹⁰¹ Hoyt, a.g.e., s. 8.

¹⁰² Holcombe, a.g.e., s. 255.

Türkçe anlamıyla “Ülkeyi zenginleştir, orduyu güçlendir!”.¹⁰³ Bu, devrimci bir zihniyet dönüşümüyü. Amaç artık sadece direnmek değil, Batı’nın sanayisini, teknolojisini ve askerî gücünü elde ederek onlarla eşit, hatta onlardan üstün hale gelmekti. Bu yeni felsefe, Meiji Restorasyonu’nun da temelini oluşturunca.

Bu ideolojik dönüşüm yaşanırken, siyasi ve askerî mücadele de şiddetleniyordu. 1864’teki Kinmon Olayı *gibi silahlı çatışmalar,¹⁰⁴ İmparator yanlısı beyliklerle Şogunluk arasındaki uçurumun artık kapatılamayacağını gösterdi. Siyasi ve askerî olarak köşeye sıkışan son Şogun, kaçınılmaz sonu kabul ederek Kasım 1867’de yetkilerini İmparator’a iade etmek için saraya başvurdu.¹⁰⁵

Bu, barışçıl bir devir teslim olmadı. Şogunluğun resmen son bulması, bir yıl süren kanlı bir iç savaş olan Boshin Savaşı’nı *tetikledi. 1868’de İmparatorluk güçlerinin kesin zaferiyle sonuçlanan bu savaş¹⁰⁶ Tokugawa rejiminin ve ona sadık olanların siyaset sahnesinden tamamen tasfiye edilmesini sağladı. Aynı yıl, İmparator Mutsuhito’nun Meiji (“Aydınlanmış Yönetim”) dönemini başlatmasıyla, Japonya’nın modernleşme ve küresel bir güç olma yolundaki inanılmaz yolculuğu resmen başladı. Perry’nin Kara Gemileri, Tokugawa dünyasının sonunu getirmişti, ancak aynı zamanda küllerinden yepyeni ve çok daha hırslı bir Japonya’nın doğmasına da sebep olmuştu. Bu yeni Japonya’nın ilk adımlarından biri, 1869’da eski rakibi Çin’e bir dostluk heyeti göndermek ve 1871’de bir ittifak antlaşması imzalamak oldu.¹⁰⁷ Kapısı zorla çalınan ülke, artık dünyanın kapısını kendisi çalmaya hazır.

SONUÇ

Bu çalışma, Tokugawa Japonyası’nın “Sakoku” olarak bilinen dönemini, yaygın “kapalı ülke” mitinin ötesinde, çok katmanlı ve bilinçli bir devlet projesi olarak yeniden ele almıştır. Elde edilen bulgular, bu dönemin basit bir içe kapanma veya yabancı düşmanlığından ziyade, bir asırlık iç savaşın (Sengoku Jidai) kaosundan doğan derin bir düzen, istikrar ve egemenlik arayışının rasyonel bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Tokugawa Şogunluğu’nun inşa ettiği sistem, anlık bir tepki değil, ülkenin iç ve dış dinamiklerini titizlikle kontrol altına almayı hedefleyen, mimari bir yaklaşımla tasarlanmış bir yapıdır.

İç politikada Bakuhan sistemi, Sankin-kotai uygulaması ve katı sosyal hiyerarşi gibi mekanizmalar, potansiyel isyan odaklarını hem siyasi hem de ekonomik olarak etkisiz hale getirerek eşi benzeri görülmemiş bir iç barış dönemi yaratmıştır. Bu bağlamda, Hristiyanlığa karşı yürütülen acımasız politika dahi, teolojik bir çatışmadan çok, feodal sadakat sistemini ve Şogun’un mutlak otoritesini tehdit eden alternatif bir egemenlik odağını ortadan kaldırmaya yönelik siyasi bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Bu, sistemin temel amacının her ne pahasına olursa olsun iç istikrarı korumak olduğunu göstermektedir.

Dış ilişkiler alanında ise “izolasyon” olarak tanımlanan politika, aslında tam bir kapanmadan ziyade, son derece seçici ve hiyerarşik bir geçirgenlik sistemiydi. Japonya, Çin merkezli geleneksel dünya düzenini reddederek kendi merkezinde olduğu yeni bir uluslararası düzen kurmuştur. Kore, Ryukyu Adaları, Çin ve Hollanda ile farklı statülerde ve farklı kanallar üzerinden sürdürülen kontrollü ilişkiler, Tokugawa Japonya’sının dünyadan tamamen

¹⁰³ Holcombe, a.g.e., s. 256.

* 1864 yılında, İmparatorluk otoritesini yeniden tesis etmeyi amaçlayan radikal Sonno Joi (İmparatora Saygı Duy, Barbarı Kov) destekçilerinin, Şogunluk (Bakufu) karşıtı bir ayaklanma girişimidir. Bu olay, Kinmon Olayı veya Hamaguri Kapısı Savaşı (1864) olarak tarihe geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Conrad Totman, *The Collapse Of The Tokugawa Bakufu 1862-1868*, The University Press of Hawaii, Honolulu 1980.

¹⁰⁴ Samizade Süreyya (Erdoğan), *Büyük Japonya*, (Haz. Ali Ergun Çınar), Kitabevi, İstanbul 2001, s. 44.

¹⁰⁵ Holcombe, a.g.e., s. 257

* Boshin Savaşı, 1868-1869 yılları arasında Japonya’da, Tokugawa Şogunluğu’na sadık kalan kuvvetler ile İmparator Meiji’yi destekleyen güneybatı hanlıkları (özellikle Satsuma ve Chōshū) ittifakı arasında gerçekleşen bir iç savaştır. Bu çatışma, Şogun’un siyasi gücü gönüllü olarak İmparator’a iade etmesine (Taisei Hōkan) rağmen, İmparatorluk yanlılarının Şogunluğun tamamen ilga edilmesi ve Tokugawa topraklarının kamulaştırılması talebi üzerine patlak verdi. Toba-Fushimi Muharebesi gibi erken zaferlerle askeri üstünlüğü ele geçiren İmparatorluk Güçleri, modern Batı silahları ve güçlü siyasi momentum sayesinde savaşı hızla kendi lehlerine çevirdi. Şogunluk başkenti Edo’nun kansız teslim olmasının ardından savaş kuzeye yayıldı ve son olarak Hokkaidō’daki Ezo Cumhuriyeti’nin düşmesiyle sona erdi. Boshin Savaşı, yaklaşık 250 yıllık Tokugawa Şogunluğu’nun kesin olarak yıkılmasını sağlayan ve Japonya’da Meiji Restorasyonu adı verilen merkezî, modern bir ulus devletin kurulmasını başlatan kilit olaydır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Conrad Totman, *The Collapse Of The Tokugawa Bakufu 1862-1868*, The University Press of Hawaii, Honolulu 1980.

¹⁰⁶ Wolfram Eberhard, *En Eski Devirlerinden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 204.

¹⁰⁷ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 328.

kopuk olmadığını, aksine etkileşimin şartlarını kendisinin belirlediği, proaktif bir dış politika izlediğini kanıtlamaktadır. Dejima adası üzerinden Batı bilim ve teknolojisinin (Rangaku) kontrollü bir şekilde ülkeye sızdırılması da bu seçici etkileşim anlayışının en somut delilidir.

Ancak Tokugawa sisteminin başarısı, aynı zamanda çöküşünün de tohumlarını içinde barındırmıştır. İki buçuk asırlık barış, savaşçı bir sınıf olan samurayları işlevsizleştirip ekonomik olarak zayıflatırken; Batı dünyası, sanayi devrimi ve yeni emperyalist hedeflerle askerî ve teknolojik olarak devasa bir dönüşüm yaşamıştır. Komodor Perry'nin Kara Gemileri, bu iki farklı tarihsel zaman diliminin kaçınılmaz çarpışmasını simgeler. Şogunluğun, 17. yüzyıl tehditlerine göre tasarlanmış savunma mekanizmaları, 19. yüzyılın buhar gücü ve top diplomasisi karşısında yetersiz kalmıştır. Bu dış şok, Bakufu'nun içerideki meşruiyetini temelden sarsmış ve "İmparatoru şereflendir, barbarları kov" sloganıyla başlayan isyan dalgası, rejimin sonunu getirmiştir.

Bu tarihsel bağlamda, Sakoku dönemi bir karanlık çağ veya durağanlık dönemi olarak değil, Japonya'yı kendi belirlediği şartlarla modern dünyanın eşğine getiren, kendine özgü ve uzun bir süre başarılı olmuş bir devletçilik deneyi olarak görülmelidir. Sistemin çöküşü, onun doğasındaki bir kusurdan çok, hiçbir yapının tarihin ve dünyanın değişim dinamiğini ebediyen durduramayacağını bir kanıttır. Tokugawa'nın barışı korumak için inşa ettiği o sağlam duvarlar, nihayetinde onu, dışarıda biriken ve en sonunda kapısına dayanan fırtınaya karşı hazırlıksız bırakan temel sebep olmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

The Sakoku period of Japan (1603-1868) occupies a prominent, almost mythical, place in world history, widely characterized by the term itself: "closed country". The conventional historical narrative, particularly in Western scholarship influenced by a Rankean focus on foreign policy, portrays this era as a period of deliberate and total self-isolation. According to this view, the Tokugawa Shogunate, alarmed by the disruptive influence of European missionaries and the perceived threat of colonialism, expelled foreigners, brutally suppressed Christianity, and forbade its people from travelling abroad, effectively sealing the nation off from the transformative developments of the early modern world³. This image of a hermetically sealed Japan, frozen in a state of feudal tranquility until the dramatic arrival of Commodore Perry's "Black Ships" in 1853, has proven remarkably persistent, serving as both a powerful orientalist trope and a foundational myth for modern Japan's re-engagement with the world.

However, a closer examination of the historical evidence reveals significant cracks in this monolithic portrait of seclusion. As recent scholarship has increasingly demonstrated, the notion of complete isolation is a problematic oversimplification. The term sakoku itself is an anachronistic 19th-century invention that was not used during the period it purports to describe. More substantially, the "closed" country maintained a complex and carefully managed network of international relations through four distinct channels, or "gates": formal diplomatic ties with Korea, unofficial but voluminous private trade with China, a hierarchical vassal relationship with the Ryukyu Kingdom, and a strictly controlled commercial and intellectual conduit with the Dutch East India Company in Nagasaki. This continued interaction, particularly the influx of Western science and technology through Dutch learning (Rangaku), challenges the idea of a stagnant and ignorant Japan, suggesting the reality was far more nuanced. This discrepancy between the myth of isolation and the evidence of controlled engagement creates a significant niche in the literature. There is a need for a holistic re-interpretation that moves beyond the simplistic binary of "open" versus "closed" and instead analyzes the Tokugawa system as a proactive and rational strategy of statecraft. This study aims to fill that niche. It argues that the policies of the Sakoku period were not driven by xenophobia but were part of a grander domestic project to ensure permanent stability, consolidate political power, and assert a new, Japan-centric sovereignty in East Asia.

This study employs a qualitative historical analysis method to deconstruct the myth of Sakoku and offer a re-evaluation of the period. The research is based on the synthesis and critical interpretation of data derived from a wide range of relevant primary and secondary historical sources. This approach allows for a holistic and

diachronic examination of the era, tracing the political, social, and diplomatic threads from the chaos of the 15th-century Warring States (Sengoku) period to the collapse of the Tokugawa regime and the subsequent Meiji Restoration in the 19th century. By integrating diverse aspects of Tokugawa rule -from internal control mechanisms to foreign policy decisions- the study moves beyond a narrow focus on external relations to understand these policies as integral components of a coherent state-building philosophy. The article's introductory framework is structured according to the C.A.R.S. (Create a Research Space) model, which serves to situate the central thesis within the existing scholarly debate, identify the shortcomings of the traditional isolationist narrative, and outline the contribution of the present research. This methodological framework ensures a logically structured argument that systematically builds a case for a more nuanced understanding of Tokugawa Japan's place in the world.

The findings of this study reveal that the Tokugawa political order was forged in the crucible of the Sengoku period, a century of devastating civil war that ended only with the unification of Japan under a new, powerful shogunate. The paramount objective of the Tokugawa rulers was, therefore, the establishment and preservation of absolute domestic peace and stability. This was achieved through an ingenious system of internal controls. The

Bakuhau system created a balance of power between the central government (Bakufu) and the semi-autonomous domains (Han), while the Sankin-kōtai (alternate attendance) system systematically drained the wealth and political autonomy of the regional lords (daimyō) by requiring them to reside in Edo and leave their families as hostages. A rigid four-tiered social hierarchy was enforced to eliminate social mobility, a key source of the previous era's instability. Within this context, the violent suppression of Christianity was fundamentally a political act designed to eradicate a rival system of loyalty that threatened the absolute authority of the Shogun.

This obsession with internal stability directly shaped foreign policy. Rather than a retreat from the world, the Shogunate crafted a proactive and hierarchical system of international relations designed to serve its domestic goals. Rejecting the traditional Sinocentric world order, Japan positioned itself at the center of its own sphere. Relations with Korea were maintained on a formal, near-equal basis; trade with China was robust but kept deliberately unofficial to avoid any implication of vassalage; the Ryukyu Kingdom was used as a subordinate state to project the Shogun's prestige; and the Dutch were confined to the island of Dejima, serving as a quarantine station and a filtered pipeline for Western goods and knowledge. This was not isolation, but a highly pragmatic and successful policy of controlled engagement that allowed Japan to reap the benefits of trade and information while mitigating the risks of cultural and political subversion.

The downfall of this meticulously constructed order was not due to its inherent failure, but to its collision with the new global dynamics of the 19th century. The industrial and military might demonstrated by the British in the Opium Wars and, more directly, by the arrival of Commodore Perry's American fleet, rendered the Tokugawa system's 17th-century defense mechanisms obsolete. The imposition of "unequal treaties" shattered the Shogunate's prestige and its claim to be the protector of the realm, triggering a profound crisis of legitimacy. This external shock ignited internal dissent, coalescing around the slogan

Sonnō jōi ("Revere the Emperor, Expel the Barbarians"), which masterfully linked anti-foreign sentiment with an anti-shogunate political agenda. In a final historical irony, the leaders of this movement soon realized that the only way to expel the "barbarians" was to master their technology and methods, transforming their ideology into Fukoku kyōhei ("Enrich the Country, Strengthen the Army"). This pragmatism paved the way for the Boshin War, the collapse of the Shogunate, and the subsequent Meiji Restoration, which launched Japan on an aggressive path of modernization.

In conclusion, this study reframes the Sakoku period not as an era of stagnation or xenophobia, but as a unique and largely successful two-and-a-half-century experiment in statecraft. The Tokugawa regime achieved its primary goal of lasting peace through a sophisticated synthesis of internal oppression and controlled foreign relations. Its eventual collapse demonstrates the impossibility of any political system permanently halting the currents of global change. The very walls that so effectively preserved the peace within ultimately left Japan vulnerable to the storm that had been gathering without, making the Sakoku period a compelling historical lesson on the complex and often paradoxical relationship between domestic stability and external engagement.

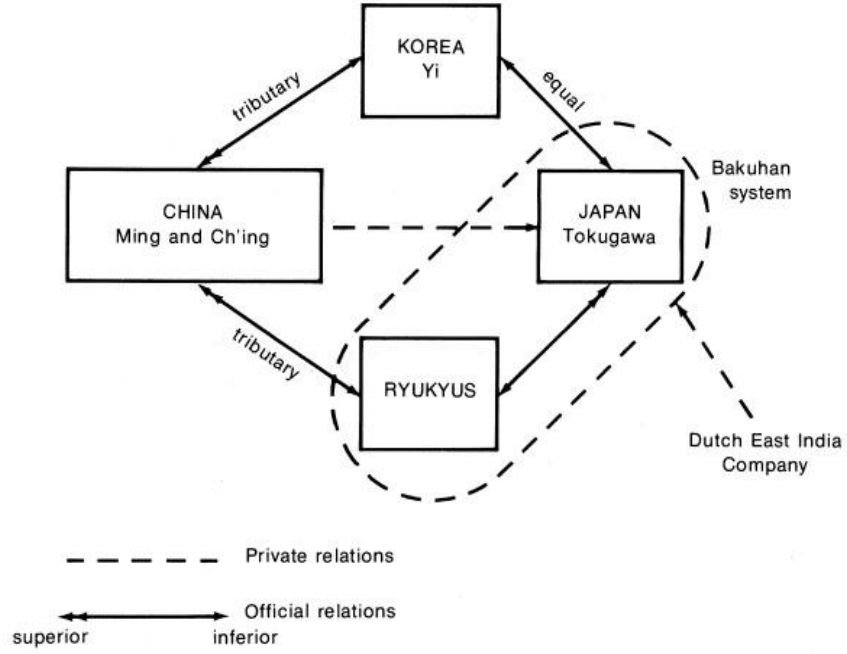
KAYNAKÇA

- AKKEMİK, K. Ali. **Japonya'nın İktisadi ve Sosyal Tarihi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- BÜYÜKBAŞ, Hakkı. “Batı Dünya Egemenliği ve Batı-Dışı Modernleşme: Japon Modernleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamı.” **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, C. 4, S. 16-17, 2008, s. 83-110.
- CİHAN, Ahmet. **Japonya’da Eğitim Kültür ve Modernleşme**. Özgü Yayınları, 2006.
- CLEMENT, Ernest Wilson. **Kısa Japonya Tarihi**. Çev. Ömer Emin Çınar, Liberus Kitap, 2021.
- EBERHARD, Wolfram. **Çin Tarihi**. Türk Tarih Kurumu, 2019.
- . **En Eski Devirlerinden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi**. Türk Tarih Kurumu, 2018.
- ESENBEL, Selçuk. **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**. İletişim Yayınevi, 2019.
- GOODMAN, Grant K. **Japan and the Dutch 1600-1853**. Curzon Press, 2000.
- HEARN, Lafcadio. **Japonya**. Çev. Oğuz Adanır, DoğuBatı Yayınları, 2016.
- HOLCOMBE, Charles. **Doğu Asya Tarihi**. Çev. Muhammed Murtaza Özeren, Dergâh Yayınevi, 2019.
- HOYT, Edwin P. **Japonya Asker Bir Ulusun İntiharı**. Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, 1995.
- HUFFMAN, L. James. **Japonya Tarihi**. Çev. Cengiz Yücel, İnkılap Yayınevi, 2020.
- HWANG, Kyung Moon. **Kore Tarihi**. Çev. Ayşe Su Doğru, Feylesof Kitap, 2018.
- JANSEN, Marius B. **China in The Tokugawa World**. Harvard University Press, 1992.
- . **The Making of Modern Japan**. Harvard University Press, 2000.
- JİADONG, Yuan. “Satsuma’s Invasion of the Ryukyu Kingdom and Changes in the Geopolitical Structure of East Asia.” **Social Sciences in China**, C. 34, S. 4, s. 118-138.
- JOBY, Christopher. **The Dutch Language in Japan (1600–1900): A Cultural and Sociolinguistic Study of Dutch as a Contact Language in Tokugawa and Meiji Japan**. Brill Publishers, 2021.
- KAYA, Murat. **Bir Şinto Milliyetçisi Mootori Norinaga**. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2022.
- KAZUI, Tashiro. “Foreign Relations During the Edo Period: Sakoku Reexamined.” Çev. Susan Downing Videen, **The Journal of Japanese Studies**, C. 8, S. 2, 1982, s. 283-306.
- KIZIL, Ayşen Aysun. **Asya Pasifikte Güç Dengesi: Çin-Japonya İlişkileri**. Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- KIZILOĞLU, Onur. **Kibir, Bakır, Tüfek Batıların Japonya’ya Gelişi ve Hristiyanlık (1543-1650)**. Japon Yayınları, 2021.

- KÜÇÜKYALÇIN, Erdal. **Kılıcın Efendileri: Samuray**. Timaş Yayınları, 2019.
- . **Samuraylar Çağı**. İnkılap Yayınevi, 2013.
- LEUPP, Gary P. ve De-min TAO. **The Tokugawa World**. Routledge, 2022.
- MEYER, Milton W. **Japonya Tarihi**. Çev. Lizet Deadato, İnkılap Yayınevi, 2014.
- MURPHEY, Rhoads ve Kristin STAPLETON. **Asya Tarihi**. Çev. Uğur Gezen, Albaraka Yayınları, 2023.
- NG, Wai-Ming. "Political Terminology In The Legitimation Of The Tokugawa System: A Study Of 'Bakufu' And Shōgun." **Journal of Asian History**, C. 34, S. 2, 2000, s. 135-148.
- ROBERTS, J. M. **Avrupa Tarihi**. Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, 2015.
- SAMİZADE SÜREYYA (Erdoğan). **Büyük Japonya**. Haz. Ali Ergun Çınar, Kitabevi, 2001.
- SETH, Michael J. **Kısa Kore Tarihi**. Çev. Ali Nalbant, SAY Yayınları, 2023.
- SUZUKİ, Tessa Moris. **Japon İktisadi Düşünce Tarihi**. Çev. İbrahim Kılıçaslan, Albaraka Yayınları, 2021.
- TOBY, Ronald P. "Reopening the Question of Sakoku: Diplomacy in the Legitimation of the Tokugawa Bakufu." **Journal of Japanese Studies**, C. 3, S. 2, 1977, s. 323-363.
- TOTMAN, Conrad D. **Politics in the Tokugawa Bakufu 1600-1843**. Harvard University Press, 1967.
- . **The Collapse Of The Tokugawa Bakufu 1862-1868**. The University Press of Hawaii, 1980.
- TUNCOKU, A. Mete. **Japon Dış Politikası Sistemik ve Bölgesel Aktörler ile İlişkiler**. Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- TURNBULL, Stephen. **Ashigaru 1467-1649: Weapons-Armour-Tactics**. Osprey Publishing, 2001.
- . **Samuraylar**. Çev. Egenur Karabillioğlu, Kronik Kitap, 2021.
- WOLF, Eric R. **Avrupa ve Tarihsiz Halklar**. Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.

EKLER

Ek:1

Şekil 1 Edo Dönemi Dış İlişkiler¹⁰⁸

¹⁰⁸ Kazui, a.g.e.. s. 290.

Ek:2

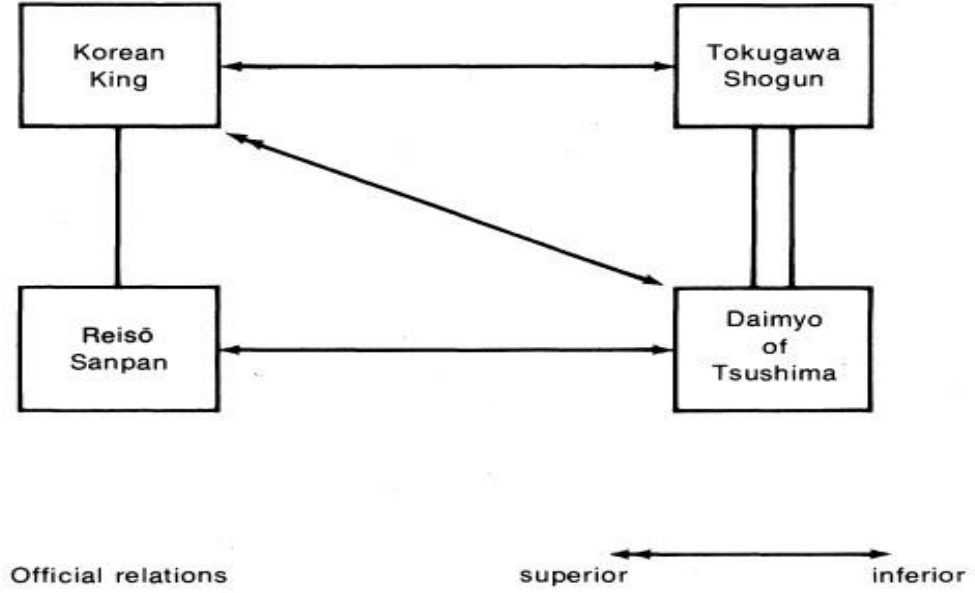

Diagram 2

Şekil 2 Edo Dönemi Dış İlişkiler¹⁰⁹

¹⁰⁹ Kazui, a.g.e., s. 302.

Makale Bilgileri:

Katkı Oranı Beyanı:	Birinci Yazar: %50 İkinci Yazar: %50
Yapay Zekâ Beyanı:	Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information:

Author Contribution Statement:	First Author: %50 Second Author: %50
Artificial Intelligence Statement:	No artificial intelligence tools were used.
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

CUMHURİYETİN İLK FAKÜLTESİ DTCF'NİN KURULMASI VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİNİN GELİŞMESİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

THE FOUNDING OF THE FACULTY OF LANGUAGE, HISTORY AND GEOGRAPHY
AND ITS ROLE IN THE INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL SCIENCES IN THE
EARLY TURKISH REPUBLIC

Seyithan ALTAŞ¹

Open Access Journal

**Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:**
**Öğr. Gör. Dr. Seyithan
ALTAŞ**

.....
Kurum/Affiliation
seyithan.altas@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4418-0069
ROR ID:
<https://ror.org/0468j1635>

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile **intihal taraması** yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the **preliminary review** and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 02-05-2025
Kabul/Accepted: 23-09-2025
Online Yayın/Published Online: 30-03-2026

Atıf/Cite: Altaş, Seyithan.
"Cumhuriyetin İlk Fakültesi DTCF'nin Kurulması Ve Sosyal Bilimler Eğitiminin Gelişmesi Bakımından Önemi" *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.8, 2026, ss. 37-55.

ÖZET: Bu çalışma, Türkiye'nin ilk fakültesi olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulduğu koşulları, kuruluşunu ve bilinen yönlerinin yanında arşiv belgeleri ışığında farklı bir biçimde yorumlamayı amaçlamaktadır. Araştırma yöntemi kaynak incelemesine ve değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bilimsel gelişmenin en önemli kurumları üniversitelerdir. Atatürk, Batı'nın Tarih ve dil konusunda Türklere yönelik olarak önyargılı ve düşmanca tezlerine karşı bilimsel kurumlar aracılığı ile araştırmalar yaptırmıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1935 yılında Cumhuriyet'in modernleşme ve bilimsel eğitim hedefleri doğrultusunda kurulan ilk fakültesidir. Atatürk'ün öncülüğünde açılan bu kurum, Türkiye'de sosyal bilimlerin kurumsallaşmasını sağlamış ve bilimsel düşüncüyü topluma yayma misyonu üstlenmiştir. Fakülte, Türk tarihini, dilini bilimsel yöntemlerle araştırarak ulusal kimlik bilincini güçlendirmeyi amaçlamıştır. DTCF'nin kuruluşu, Cumhuriyet'in eğitim ve kültür politikalarının ürünüdür. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş bir ulus-devlet olabilmesi için bilimsel düşüncüyü ve eğitimi yaygınlaştırmayı temel bir amaç olarak görüyordu. Türkiye'de sosyal bilimlerin eğitimi ve araştırılmasında çok önemli çalışmalar ortaya koymuş, bu yolda Türkiye'nin o günlerinden bugüne kadar çok değerli bilim insanları yetiştirmiştir. Yapılan araştırmalar pek çok sosyo-politik değerlendirme ve analizlere kaynaklık etmiştir.

Bu çalışma, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş sürecini, Cumhuriyet'in eğitim ve bilimsel düşüncesinin gelişimindeki rolünü ve sosyal bilimlerin ilerlemesine yaptığı katkıları araştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Tarih, Dil, Kültür, DTCF, TTK, TDK.

ABSTRACT: This study aims to reinterpret the conditions under which the Faculty of Language, History and Geography, the first faculty of Turkey, was established, its foundation, and its known aspects in a different way in light of archival documents. The research method is based on the examination and evaluation of sources. Universities are the most important institutions of scientific development. Atatürk had research conducted through scientific institutions against the prejudiced and hostile theses of the West regarding Turkish history and language. The Faculty of Language, History and Geography was established in 1935 in line with the Republic's goals of modernization and scientific education. Opened under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, this institution ensured the institutionalization of social sciences in Turkey and assumed the mission of disseminating scientific thought to society. DTCF has played an important role not only in scientific research and the training of experts but also in Turkey's cultural, educational, and intellectual life, becoming one of the symbols of the Republic's scientific and modernization vision. It has produced highly important works in the education and research of social sciences in Turkey and has trained many distinguished scholars from that period to the present day. The research conducted has served as a source for many socio-political evaluations and analyses.

This study aims to examine the foundation process of the Faculty of Language, History and Geography, its role in the development of the Republic's educational and scientific thought, and its contributions to the advancement of the social sciences.

Keywords:

Ataturk, History, Language, Culture, DTCF, TTK, TDK.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye, toplumsal, kültürel ve bilimsel alanda köklü bir değişim sürecine girmiştir. Bu dönüşümün en önemli alanlarından biri eğitim ve bilimsel araştırmalardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Batı'da gelişen bilimsel anlayışa paralel olarak Türkiye'de de yeni bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu bağlamda, 1935 yılında kurulan DTCF Türkiye'nin sosyal bilimler alanındaki bilimsel araştırma ve eğitiminde bir dönüm noktası olmuştur. DTCF, yalnızca bir fakülte olmanın ötesinde, Türk milletinin tarihini, dilini ve kültürünü bilimsel bir temele dayandırarak Batı merkezli tarih anlayışlarına karşı bir duruş sergilemiştir.

Atatürk'ün öncülüğünde kurulan fakültenin amacı, Türk milletinin geçmişini doğru anlamak, özgün bir kültür kimliği oluşturmak ve bu kimliği bilimsel yöntemlerle ortaya koymaktır. DTCF'nin açılması, Türkiye'deki sosyal bilimler eğitimine yeni bir yön vermiş, tarih, dil, coğrafya ve sosyoloji gibi disiplinlerin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Fakülte, özellikle Türk dili ve Türk tarihi konularında yaptığı akademik çalışmalarla Batı merkezli tarih yazımının ve kültürel anlayışının dışında bir perspektif geliştirmiştir. Atatürk, DTCF'nin açılmasıyla birlikte Türk milletinin geçmişinin doğru bir şekilde anlatılmasına ve milli bilincin pekiştirilmesine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda, Batılı tarihçilerin küçümseyici bakış açılarına karşı, Türk tarihi ve dilinin bilimsel olarak araştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Fakülte, Türk dilinin zenginliğini ortaya koymayı ve Türk halkının tarihsel gelişimini doğru biçimde yansıtmayı hedeflemiştir.

DTCF'nin sosyal bilimler açısından önemi yalnızca tarih ve dil alanlarıyla sınırlı değildir; sosyoloji, felsefe ve coğrafya gibi disiplinlerin Türkiye'deki gelişimi için de önemli bir zemin oluşturmuştur. Fakülte, disiplinler arası bir anlayışla sosyal bilimlerin Türk toplumu açısından önemini vurgulamış ve bu alandaki eğitim ile araştırmalar için bilimsel altyapı sağlamıştır.

Sonuç olarak, DTCF, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'deki sosyal bilimler eğitimine önemli bir ivme kazandırmış, Türk milletinin diline, tarihine ve kültürüne olan bakış açısını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Fakülte, akademik dünyada ve toplumsal bilinçte önemli bir dönüşümün simgesi haline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca bilimsel alanda değil, Türk milletinin kimlik arayışında da büyük bir etki yaratmıştır. DTCF'nin kuruluşu, Türkiye'nin bilimsel ve kültürel kalkınmasında önemli bir adım olmuş, sosyal bilimlerin gelişmesinin yolunu açmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki entelektüel ortamı şekillendiren fakülte, aynı zamanda Batı ile entegrasyonu sağlamış, ancak bu süreci milli kimlik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

1. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kurulması

Atatürk'ün kültür devriminin temelinde eğitim ve kültür hareketini birleştirmek yatmaktadır. Eğitim altyapısını, ilkokuldan yükseköğretime kadar, köklü bir şekilde değiştirmek istemiştir. Bu sürecin başlangıcında, yabancı uzmanların hazırladığı raporlar doğrultusunda hareket edilmiştir. Atatürk, Türkiye'yi üç önemli kültür bölgesine ayırarak düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

Batı bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan reform hareketini daha etkili bir biçimde uygulayarak, Cumhuriyete gerçekten çağcıl bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için Ankara Üniversitesini kısa sürede kurmak gerekir. Ve doğu bölgesi için Van Gölü kıyılarının en güzel bir yerinde, her daldan ilkokullarıyla ve sonuç olarak üniversitesiyle yepyeni bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden işe girilmelidir.¹

Bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla, 1933 yılından itibaren üniversite reformu başlatılmıştır. Medreseler, Tanzimat okulları ve Darülfünun gibi çoklu yükseköğretim kurumları yerine, Cumhuriyetin çağdaş

¹ Akkutay, Ü. "Atatürk'te Kültür ve Eğitim", *DTCF Atatürk'ün 100.Yılına Armağan Dergisi*, DTCF Yayınları. No: 323, Ankara, 1982, 1-16; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1961: 401 vd.; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi. Ankara.2004, 593.

üniversiteleri kurulmuştur.² Cenevre Üniversitesi'nden Albert Malche'nin³ hazırladığı rapor doğrultusunda⁴, 31 Temmuz 1933 tarihinde kabul edilen ve Resmî Gazete'de yayımlanan İstanbul Darülfünun'un İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun kapsamında⁵ İstanbul Darülfünun'u kaldırılmış ve yerine yeni bir üniversite kurulması kararlaştırılmıştır.⁶ Bu konuda ilk olarak Cumhuriyetin çağdaş ve modern rolünü üstlenmiş Ankara'nın, yeni imar planlarını yapılmış⁷, Bu reform, Cumhuriyetin dünya görüşünü ve yaşam biçimini yansıtmaya görevini üstlenen Ankara'nın yeni imar planlarıyla desteklenmiştir. Mustafa Kemal, Küçük Asya'nın ortasında kurulacak modern bir şehir için Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde bir makale yazarak düşüncelerini paylaşmıştır.⁸ Yapılması düşünülen mimari çalışmaların önemli bir bölümünü öğretim kurumları oluşturmuştur. Cumhuriyetin bir hukuk devleti olmasının göstergesi olarak 5 Kasım 1925'te Hukuk Fakültesi, 1927 yılı Ekim ayında Gazi Eğitim Enstitüsü⁹ ve Talim Terbiye Enstitüsü açılmış, 1930 yılında kapatılan Halkalı Ziraat Okulu'nun¹⁰ yerine Ankara'da Yüksek Ziraat Okulu¹¹, açılmış, ardından Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü 1933'te oluşturulmuştur.¹² Bu süreç, Türkiye'nin modern eğitim sisteminin temellerini atmış ve DTCF'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı döneminde âdeta unutulmuş sosyal bilimlerin inşası ve dil, tarih, kültür gibi konularda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Türk Ocakları'nın kapanmasının ardından Halkevleri¹³ kurulmuş; Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu ise önemli işlevler üstlenmiştir. Yapılan bu çalışmalar, Türk devriminin halk kitlelerine benimsetilmesi amacı taşımaktadır.¹⁴

Söz konusu düzenlemeler ve kuruluşlardan sonra sıra Anadolu'nun merkezinde Ankara'da kurulması öngörülen üniversiteye gelmiştir. DTCF'nin Ankara'da kurulması fikri bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanmış ve uzun bir hazırlık devresini yaşamıştır. Bu alanlarda yeterli yetişmiş eleman sağlamak ve Türk tarihini, coğrafyasını ve dilini yabancı etkisinden kurtarıp, yabancı dillerde de eserler vermek amacıyla Atatürk 11 Mart 1935 günü Kültür Bakanı Abidin Özmen'e Ankara'da bir fakültenin kurulması emrini vermiştir.¹⁵ Afet İnan, o akşamı şöyle anlatmaktadır:

Aynalı salonda akşam yemeğinden sonra hep birlikte oturulmuş konuşuluyordu. Atatürk birden Maarif Bakanı Abidin Özmen'e bir talimat verdi. “*Not defterinizi çıkartınız ve söylediklerimi lütfen yazınız*”, hatırımda kaldığına göre bu emir bir “Tarih-Coğrafya” Fakültesinin kurulması için Eğitim Bakanlığınca yapılacak ön çalışmalara aitti. Bu husus uzun bir vakit Atatürk'ün etrafında dile getiriliyordu. Ancak görülüyordu ki Atatürk kararını şimdi vermiş ve Eğitim Bakanlığına bu düşüncesini not ettirmiştir. Atatürk'ün bu konudaki fikirleri

² Azmi Süslü, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 50 Yıllık Tarihi*, DTCF Yayınları. No: 355 Ankara, 1986, 1.

³ “1846 yılından itibaren Osmanlıda başlayan Batılı anlamda yükseköğretim kurumlarının oluşturulması sorunu 1863 yılında Darülfünun'un açılmasıyla neticelenmiş, ancak aralıklarla faaliyetlerini sürdüren bu kurum cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün görüş ve düşüncelerinin ışığında ilimde ve fende ilerlemek için yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Atatürk, İsviçreli bilim insanı Malche'in raporu doğrultusunda, İstanbul Darülfünun'un yeniden yapılandırılıp çağdaş bir üniversiteye dönüştürülmesini bu bakımdan kabul etmişti.” Yücel Namal, Tunay Karakök, “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C.1, S.1, Nisan 2011; s. 27-35; Ayrıca Albert Malche'nin İstanbul Üniversitesi hakkında raporu hakkında geniş bilgi için bkz. Albert Malche, “*İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*”, T.C. Maarif Vekillliği, Ana Programa Hazırlıklar Seri B, No. 5, TBMM Kütüphanesi Es.No.1941-1365, Remiz A.C 196/5, Devlet Basımevi, 59 s. İstanbul 1939.

⁴ Malche, age., s. 1-59; Aydın Sayılı, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, *Belleten*, C. XLV, S. 177, 1981, 27-42; Turan, a.g.e., s. 589-590.

⁵ *Resmî Gazete ile Neşir ve İlânı*: 6/VI/1933, Sayı: 2420) 2252

⁶ *İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun*. Kabul Tarihi, 31-V-1933, Kanun No: 2252; Yücel Namal ve T. Karakök, “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C.1, S. 1, 2011, 27-32252; Yücel a.g.e., s. 591.

⁷ *Cumhuriyet ve Başkent Ankara*, ABB, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi: 4, 2007: 96; K. Giray, “Cumhuriyetin İlk Mimarları”, *AÜ. DTCF'nin 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, DTCF Yayınları. Ankara 2003, 41-62.

⁸ “Örnek Şehir”, Hâkimiyeti Milliye, 01.08.1929, *Bütün Dünya Dergisi*, 2016/07, s. 26-28;

⁹ Turan, a.g.e., s.587.

¹⁰ Namal ve Karakök, a.g.m., s.34.

¹¹ Mehmet Arif Demirel, “Yüksek Ziraat Enstitüsü”, *Atatürk Ansiklopedisi*.

¹² Umur Aşkın, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü: Tam Bağımsızlık Yolunda Bir Anıt Kurum”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.117 S. 231, 2017, s.85-114.

¹³ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 6/23, 1999, 261-281. Népşava, 1936. October 18, s.10.

¹⁴ Şerafettin Turan, “Türk aydınlanmasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Yeri”, (Remzi Demir, Doğan Atılğan, Yay. haz.), *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, AÜ. Basımevi. 14-16 Mayıs, Ankara 2008, s. 3-21.

¹⁵ A. Afet İnan, “DTCF'nin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları I*. TTK Basımevi, DTCF Yayınları. No. 120, Ankara 1957: 6; Süslü, a.g.e., s. 7; Mustafa Öner, “Türklerde Dil ve Tarih-Coğrafya”, *2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı*, B. Çakıcı, N. Gözaydın, H. Zülfiyar (Yay. haz.) TDK Yayınları. No: 1280, Ankara, 2018, s. 269-276; Turan, a.g.e., s. 11.

bilinmese sanki bu kararını bir gecede vermiş olduğu sanılacaktı. Oysa çok önceden Atatürk bu düşüncesini hazırlamış ve herkesi de buna göre yönlendirmiştir. Afet hanım Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin faaliyetinden bahsederken, sanki bu kararı benim için, o geceki emrin ani bir karar gibi görülmediğini düşündüğünü söylemektedir. Ayrıca bu konuda bu kurumları birer akademi yapmanın mı yoksa yurt dışına öğrenci göndermenin mi daha yararlı olacağını kendisine sorduğunu; "Fakülte" açmanın yeni bir "Üniversite"nin kurulmasına öncülük edebileceğini, bununla öğrencilerin Batı ülkelerini de takip etmelerinin faydalı olacağını ifade ederek sözüne devamla "Cumhuriyet başkentinin her çeşit kurumları Ankara'da kurulmasından, "Tarih- Coğrafya öğretiminin" başlaması gerektiğinden ve Atatürk'ün "Tarih ve Coğrafyanın fakülte ismi olarak alınmasının çok yararlı olacağını" ifade ve kabul ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶

Fakülte için ilk ismin "Tarih-Coğrafya Fakültesi" olarak adlandırılmasının nedeni Atatürk'ün tarih ile coğrafyanın çok sıkı ilişkisi olduğunu düşünmesindendir.¹⁷ Tarih ve coğrafyanın birbirine çok yakın olması nedeniyle bu iki alanın birbirleriyle ortak çalışmaları bir mecburiyetti¹⁸. İnan, Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini izah ederken, onun Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk kurulduğu sene bir harita yaptırdığını, coğrafi tetkiklerin tarihe temel teşkil etmesi gereğini, Türklerin anayurtlarındaki göçlerinin ve yurdumuzun coğrafyasının araştırılmasının önemli olduğunu söylediğini, fakültenin ilk dekanı Muzaffer Göker'e coğrafya eğitimi için uzun bir not yazdırıp, arazi çalışmalarına önem verilmesi gerektiğini belirtmiş ve Atatürk'ün bir coğrafya kurumu da kurmak istediğini söylemektedir¹⁹. Atatürk'e göre:

1. Her şeyden evvel Türklerin tarihine kaynaklık edecek bütün kaybolmuş dillerin öğretimi ve araştırma merkezleri bu fakültede kurulmalı ve bu amaçla yabancı uzmanlar, Türk talebelerini bu kollarda yetiştirmeliydiler. Bunun için, Orta-Asya Türk tarihi ile ilgili Sinoloji, Hindoloji, Sümeroloji, Hungaroloji ve Hititoloji'nin yanında klasik dillerden Yunanca, Latince, Farsça ve Arapça ve kürsüleri, fakülte kuruluş programında yer almış durumdaydı²⁰. En eski dillerden Sümercenin Türkçe ile akrabalığı genellikle bu dili bilenler tarafından kabul gördüğüne göre, bu sahada araştırmalar yapılması gerekmektedir.²¹ Fakültede açılacak bölümler, enstitüler, hocaları ve öğrencilerinden başlayarak kitaplıkları dahil tamamlanacak ve DTCF bir taraftan dünya uygarlığına hizmet ederken diğer taraftan, Türk tarihini aydınlatacak ve aynı zamanda da bu hümanist düşüncenin kaynağı olacaktır.²²
2. Fakültenin açılmasının diğer bir faydası, Türk dilinin bugünü ve geçmişi ile ilgili dil teorilerinin ilmi yollarla incelenmesi ve Türk dilinin bu teorilerdeki yerinin belirtilmesi gerekmektedir.²³

DTCF'nin kurulmasından önce Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından başka ülkelerdeki elçiliklere yazı gönderilerek, kurulması düşünülen fakülte için çeşitli konularda bilgilerin toplanması ve bu konularda araştırmalar yapılarak faydalı bilgiler elde edilmesi istenmiştir.²⁴ Bu sebeple Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından dünyadaki diğer üniversitelerin gerçek özellikleri ve asıl sistemlerinin tam olarak anlaşılmasına çaba gösterilmiş ve bunun için yurt dışındaki elçiliklerden beklenenler şöyle belirtilmiştir:

"Bulunduğunuz memleket üniversitelerinin bizim açacağımız fakülteye muadil fakültelerin, kuruluş esasları, buna ait nizamname ve talimatnameleri, dış teşkilat planları ve iç ruh ve uzviyetleri, maksatları, gayeleri, kültür, terbiye ve idealleri, öğretme heyetleri, öğrenci hayatları ve bunların karşılıklı ilişkileri ve vaziyetleri, tahrir, uygulama ve münakaşa metotları, tecrübeleri, sınav programları, tayin ve kayıt usulleri, disiplin ceza ve mükâfat usulleri, maaşlar ve tahsisatlar, fakir öğrencilerin himayesi, sorunlarının giderilmesi, kütüphaneleri,

¹⁶ Sayılı, a.g.e., s. 41; Turan, a.g.e., s. 204; Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 4, İÜ. 1933-1946*, Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2010, s. 205; İnan, a.g.e., 6.

¹⁷ E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C.I, İstanbul.1950, s. 561.

¹⁸ İnan, a.g.e., s. 7.

¹⁹ Hirsch, a.g.e., s. 561-567; Turan, "Türk aydınlanmasında...", s. 16.

²⁰ İnan, a.g.e., s. 8.

²¹ İnan, a.g.e., s. 9; Turan, a.g.m., 216.

²² İnan, a.g.e., s. 9; Turan, a.g.m., s. 216.

²³ İnan, a.g.e., s. 9.

²⁴ Süslü, a.g.e., s. 33 dipnot 14.

müzeleri, nizamnameleri, üniversite öğrenci birlikleri ve spor birlikleri, üniversite bayramları, üniversite kongreleri, aynı ülkelerdeki ulusal üniversiteler ve ilmi müesseselerle münasebete girilmesi ve ilmi mübadeleler ve tebliğler yapılması usulleri ve benzer konular hakkında mevcut eserleri, broşürleri, matbuatları ve numuneleri.” Bunların yanında, “*fakültenin akademik yaşayışını sükûn ve ahenk içinde yürütmek, ilmi faaliyet ve hareketi, idari bürokrasi altında sekteye uğratmadan, kendi hür sahasında serbest işletmek ve ilerletmek için administrasyon denilen dâhili idare makinesinin iyi teknik metotlarla tanzim ve tedvir edecek dâhiliye müdürlüğünün modern teşkilatı ve vazifeleri, memurlar, müstahdemler, bütün personel meseleleri, bina, muhasebe ve mali işler hakkındaki talimat ve nizamnameleri*” isteyip göndermeleri talimatı verilmiştir.²⁵

Böyle bir araştırma yapılması istenirken fakültenin kanunu çıkarılmadan önce Başvekâlet’in verdiği raporlarda DTCF’nin kuruluş gayesi şöyle anlatılmıştır.”²⁶

Ankara’da bir taraftan Türk milletine ait kayıtları bilimsel araştırma yöntemleriyle taramak diğer taraftan orta öğretim kurumlarımıza tarihimizi ve dilimizi öğretecek öğretmen yetiştirmektir.”²⁷

Başlangıçta sadece “Ankara Tarih-Coğrafya Fakültesi” adıyla ve 150 bin liralık bir ödenekle ele alınan kanun projesi daha sonra geri alınmış ve Fakülteye “Dil” kelimesi ilave edilip ödenek artırılarak yeni bir kanun önerisi hazırlanmıştır. “Bu yeni projeye göre dil enstitüsü de dâhil olduğu hâlde fakültenin bu yıl kurulabilmesi için evvelce tespit edilmiş olan 150.000 liralık tahsisata daha 100.843 lira ilave edilmesi icap etmektedir. Bu yüz bin küsur liranın vekâletimiz bütçesinden herhangi bir şekilde tasarruf edilmek suretiyle teminine imkân yoktur. Binaenaleyh evvelce tespit edilmiş olan 150.000 liranın hazinece 250.843 liraya iblâğı zaruridir” denilmiştir.²⁸ Daha önce kurulan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi programını içermekle birlikte, fakülteye “Edebiyat Fakültesi” denilmemesini Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel şöyle açıklamaktadır:

Atatürk, kurduğu fakülteye bizim beklediğimiz adı vermedi. Diğer ülkelerdeki gibi isimler de vermedi. O’nun verdiği ismin çok önemli bir anlamı vardı. Verdiği bu isim Türk İnkılabının bu kurumdan beklediği amacı işaret etmekteydi. O da suydı: geçmişin ana kaynaklarına ulaşmak yoluyla aydınlatılması Türklerle bağları bulunan ulusların tarihlerine kendi anlayışımızla bakılması, Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden bağımsız kendi olanakları dahilinde geliştirme yollarının aranması ve onun özelliğini, belirtmek için çaba sarf edilmesi, memleketimizin coğrafyasını ilmi metotlarla araştırılması ve sonunda yabancı fikirlerle değil, millî şuura dayalı aynı zamanda evrensel düşünceli aydınların yetiştirilmesidir.²⁹

Fakültenin ilk öğrencilerinden ve ilk mezunlarından Sümeroloji Kürsüsü Başkanlığı’nı da yapan Prof. Dr. Emin Bilgiç, Atatürk’ün, kurduğu fakülteye klasik ve alışılmış şekliyle “Edebiyat Fakültesi” veya “Sosyal Bilimler Fakültesi” gibi isimler vermemesini millî dile, millî tarihe ve vatan coğrafyasına verdiği önemden ve bu kavramları millete ve gençliğe mal etmek istediğinden kaynaklandığını belirtmektedir.³⁰ Öner ise yazdığı makalesinde bunu şöyle değerlendirmektedir:

Öğrencilik yıllarımda, fakültenin adındaki üç kültür varlığının sanki iki söz gibi “ve” bağlacı ile “yanlış” yazıldığını düşünürken” tarih-coğrafya” biçimindeki birleştirmeyi de çözememiştim. İlk enstitü olarak İstanbul Darülfünun’un içinde Türkiyat Enstitüsünü, ardından da Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunu meydana getiren Türkiye Cumhuriyeti iradesini biraz daha öğrenip idrak ettikten sonra, ilk fakültesinin adının da neden böyle verildiğini anlamış oldum: Dil bize Milleti, Tarih-Coğrafya ise vatan toprağını verecekti. Dolayısıyla coğrafi özelliklerin tarihin bir parçası olduğu ve

²⁵ Ankara DTCF’nin Kurulmasına Dair Kanun Lâyihası ve Maarif ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/224), Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, Sayı: 0/1607, Tarih: 23/V/1935, “Yeni Fakülteler”, *Akşam*, 22 Mart 1935, 2; “Ankara, aynı zamanda bir üniversite şehri oluyor”, *Akşam*, 16 Şubat 1935, 1; “Ankara’da tarih ve coğrafya fakültesi”, *Akşam*, 27 Haziran 1935, 2; “Tarih ve coğrafya. Ankara’da yeni fakülte açılıyor”, *Akşam*, 5 Teşrinisani 1935, 2.

²⁶ *Akşam*, 27 Haziran 1935, 2; *Akşam*, 5 Teşrinisani 1935, 2.

²⁷ Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliğinden 3 Temmuz 1935 Tarih ve 4-660 Sayılı Yazı. Aktaran, Karagülmez, 2020, s. 391-392.

²⁸ Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Kurulmasına Dair Kanun Lâyihası ve Maarif ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/224), Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, Sayı: 0/1607, Tarih: 23/V/1935; Turan, a.g.e. s. 206.

²⁹ Süslü, a.g.e., s. 8.

³⁰ Emin Bilgiç, “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz Sümerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *DTCF Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, DTCF Yayınları. No:323, Ankara 1982, s. 77.

bunların hesaba katılmadan tarihin yapılamayacağını vurgulayan çağdaş tarihçilik akımının “jeo-tarih” denebilecek bir yaklaşımla fakülteyi “Dil ve Tarih-Coğrafya” başlığı altında birleştirmek, şüphesiz ki modern bir Türk milleti yaratmak hamlesinin parçasıdır.³¹

Fakültenin kuruluş aşamasında, 23 Mayıs 1935 tarihli Başvekâlet'in gönderdiği kanun taslağı, komisyonda incelenerek ileride bir Ankara Üniversitesi'nin kurulması dileği ile gereği yapılmak üzere yüce başkanlığa sunulmuştur.³² DTCTF'nin kurulmasına dair Başvekâlet'in tezkeresi ile meclise gönderilen kanun taslağı Kültür Bakanı tarafından okunmuş ve esas itibarıyla kabul edilmiş, bazı değişiklikler yapılarak tekrar yüksek başkanlığa gönderilmiştir. TBMM'nin 14 Haziran 1935 günü 38. toplantısında gündemin 11. konusu olarak Ankara DTCTF'nin kurulmasına dair kanun tasarısı ve Bütçe Encümen mazbataları³³ okunmuş, söz alan Maarif Vekili Saffet Arıkan (Erzincan) kanunla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Arkadaşlar, Atatürk'ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi, bunlara bağlı olarak arkeoloji ve coğrafya bilgileri için, Anadolu'da bir fakülte açılacaktır. Bu fakülte bu ilimleri öğretecek, üretecek ve mümkün olan kısa bir zaman zarfında ilim dünyasının gözü önüne bu gerçek hakikatleri sermeye çalışacaktır.³⁴

Ankara'da DTCTF kurulması Üzerine Kanun" 14 Haziran 1935 günü mecliste kabul edilmiştir.³⁵ Daha sonra kanun, 22 Haziran 1935'te de Resmî Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Fakültenin kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra Ali Muzaffer Göker³⁶ dekan olarak atanırken Hasan Cemil Çambel dekan vekili olarak tayin edilmiş Fakülte sekreterliğine de Adil Ertoran getirilmiştir. Ulus devletin Ankara'da kuracağı ilk üniversitenin³⁷ fakülte olarak açılışı 1920'li yılların sonunda Mimar Kemâleddin Bey tarafından inşa edilmiş Ulus'taki Evkaf Apartmanı'nda³⁸ (Küçük Tiyatro) yapılmış, binanın Gençlik Parkı cephesindeki katlarının ortasına “T.C. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi” levhası asılmıştır. Fakülte yeni binasının inşaatının tamamlanmasına kadar dört yıl burada eğitimini sürdürmüştür.³⁹ Fakültenin kuruluşuyla birlikte, fakülteye süresi altı yıl olan Öğretmen Okulu mezunlarıyla düz lise mezunu olan öğrenciler kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra ilk olarak gündüzlü öğrenciler dışında sınavla kırk yatılı öğrenci alınmıştır.⁴⁰ Başlangıçta yüz olan toplam öğrenci sayısı kısa bir süre içinde 750'yi bulmuştur.⁴¹ Afet İnan, öğrencilerin “kız ve erkek olarak takriben kırk kız, seksen erkek olmak üzere yüz yirmi kadar olduğunu, bunlardan gayri gündüzlü talebelerin de iki yüz seksen olduğunu” belirterek toplam öğrenci sayısını dört yüz olarak vermektedir.⁴² Koç, makalesinde başlangıçta sayıyı, yüz öğrenci olarak vermişse de bazı öğrencilerin bakanlık izniyle fakülteye sonradan kayıt yaptırdıklarını da belirtmektedir.⁴³ Bir başka yerde ilk yıl kabul edilen öğrenci sayısı iki yüz doksan dokuz ve bunların kırk tanesi yatılı öğrenci olarak verilmektedir.

Öğrencilerin alımıyla birlikte fakültede ders verecek öğretim kadrosunun tamamlanmasına çalışılmış, özellikle Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim insanları bu fakültede görevlendirilmişlerdir.⁴⁴ 1940 yılından itibaren

³¹ Edit Tasnádi, Andras Tasnádi, “a Hungarológia útja a és jelene törökországbán”, Magyar **Tudomány** 3. Szám, 1997, s. 329-336.; Mustafa Öner, “Türklerde Dil ve Tarih-Coğrafya”, **2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı**, B. Çakıcı, N. Gözaydın, H. Zulfikar (Yay. haz.) TDK Yayınları. No: 1280, Ankara, s. 12.

³² **TBMM Maarif Encümeni Mazbatası**, 3.VI.1935, Karar No: 10, Esas No: 1/24; Dölen, **a.g.e.**, s. 206; BCA. 30.18.1.2. 53. 22. 4, Tarih: 28.03.1935; BCA, 30.18.1.2. 54. 40. 15. Tarih: 20.05.1935.

³³ **TBMM Bütçe Encümeni Mazbatası**, 10.VI.1935, Mazbata No: 105, Esas No: 1/224.

³⁴ **TBMM Z.C. C.4**, Devre V, Otuz Sekizinci İnikat, 14 Haziran 1935, 189; Dölen, **a.g.e.**, s. 206; Süslü, **a.g.e.**, s. 9-1

³⁵ **TBMM Z.C. C.4**, Devre V, Otuz sekizinci İnikat, 14 Haziran 1935, 189; Dölen, **a.g.e.**, s. 206 ve 655-656 Ek-6.37; Süslü, **a.g.e.**, s. 10-19; T.C. **Resmî Gazete**, Sayı. 3035, 22 Haziran 1935, Kanun No. 2795; Z. K. Bilici, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi: Bir Yapım Öyküsü Üzerine Yeniden Düşünmek”, **Ankara'nın Dergisi**, S.1, 2012, s. 46-50.

³⁶ **László Rásonyi'nin 1 Eylül 1936 Tarihli, 1935-1936 Yılı Faaliyetleri Hakkındaki Raporu**. HU_MNL_OL_K. 0636. 1932-1936. 0065. 0287-23.

³⁷ “Dil, Tarih, Coğrafya fakültesi perşembe günü Halkevinde bir töreni açılıyor”, **Ulus**, 7 Sonkanun 1936, 2.

³⁸ “Yeni fakülte şimdilik İtfaiye meydanındaki ortaokul binasında yapılacak”, **Akşam**, 9 Haziran 1935, 2; “Ankara'da yeni fakülte için hazırlıklar”, **Akşam**, 12 Temmuz 1935, 1-4.

³⁹ Bekir Koç, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalıcık”, **OTAM**, 40/ 2016, 32; Turan, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁰ Dölen, **a.g.e.**, s. 208; İnan, **a.g.m.**, s. 19-20, 28; Koç, **a.g.m.**, s. 27-43; “Ankara'mızın büyük ilim kurumlarının en yenisi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, **Ulus**, 19 Mart 1936, 6.

⁴¹ İnan, **a.g.m.**, s. 11; **Ulus**, 19 Mart 1936, 6.

⁴² İnan, **a.g.m.**, s. 11.

⁴³ Çığ, 2002: den aktaran Koç, **agm.**, s. 32; Erbaş, **a.g.e.**, s. 69-89.

⁴⁴ Nilgün Çelebi, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler”, **AÜ. DTCTF Dergisi**, 43,1, 2003, 259-272; Turan, **a.g.e.**, s. 208-209.

Fakülte'nin çeşitli bölüm veya kürsülerinde görevlendirilen çeşitli unvanlara sahip on yedi yabancı bilim insanı vardır.⁴⁵ Bunlardan biri de Hungaroloji alanındaki çalışmaları ile bilinen Macar bilim insanı László Rásonyi'dir. Yıllar içinde bu hocaların sayısı bölümlere göre artış göstermiştir.⁴⁶ Bu yabancı hocaların yanında milletvekili seçilmiş bazı hocaların da konferansçı olarak ders vermeleri imkânı sağlanmıştır.⁴⁷ Kültür Bakanı Saffet Arıkan imzasıyla konferans şeklinde ders verecek kişilerin listesini ve kadro dereceleri Başvekâlete sunulmuş,⁴⁸ Maliye Vekâletinin, mahzur olmadığına dair yazısı ile Başvekâlete uygun cevap verilmiştir.⁴⁹ Başvekâlet Kararlar Dairesi'nin bu tekliflerin onandığına dair Kararname yazıları ile Maarif Vekâleti ve Maliye Vekâleti bilgilendirilmiştir. Maarif Vekilinin yoğun çabaları sonunda tamamlanan fakülte, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün katılımı ile Halkevi Konferans salonunda yapılan resmi bir törenle 9 Ocak 1936'da açılmıştır.⁵⁰

Açılışta devlet erkânı ile birlikte yabancı elçilik temsilcileri, akademisyenler ve öğrenciler hazır bulunmuşlardır.⁵¹ Bu açılışla ilgili özellikle Macaristan Krallığı Ankara Elçisi'nin 30 Ocak 1936 tarihinde Macar Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda “Ankara’da DTCF’nin açıldığı” belirtilmiş, “Fakültenin kuruluş amacının da tarihin araştırılması, eski ön Asya, Çin, Mısır, Hint, Etrüsk, Yunan ve Latin kültürlerinin, içlerinde kurucu, düzenleyici Türklerin izlerinin ve eski göçlerin ortaya çıkarılmasının” amaçlandığı belirtilmiştir.⁵² Aynı zamanda “Güneş-Dil Teorisini de içine alan Türkoloji ve bunun yardımcı bilimleri olarak bakılabilecek Sümer, Hitit dilleriyle birlikte Çin, Sanskrit, Yunan, Latin ve bugünkü Alman, Fransız, İngiliz, Macar ve Yunan dillerinin öğretilmesi” olarak” açıklanmıştır.⁵³ Diğer taraftan bizzat Türk Elçiliği'nin bir yazısına izafeten “Ankara’da açılacak olan bu fakültede Macarca dilini öğretecek bir özel öğretmen ya da bir lise öğretmeni talep edildiği ve koşulları sağlanan kişilerin belirtilen adresteki Türk Elçiliği'ne müracaat etmeleri” istenmiştir. “Başvuru sahibinin yayımlanmış bir kitabı var ise, bu durum da başvuruda belirtmesi ve ayrıca başvuru sahibinin maaş talebini, varsa diğer taleplerini de belirtmesi gereklidir” denilmiştir.⁵⁴ DTCF'nin açılışında Saffet Arıkan bir konuşma yapmış, konuşmasında özetle şöyle bir hitapta bulunmuştur:

*Bugün yeni bir eserin, Türk kültür dünyasına örnek olacak bir kurumun, çok eski Türk varlığının silinmez damgasını taşıyan Ankara’da açılışını kutluyoruz. Vatan toprakları kurtarıldıktan ve yurt içinde yeni bir düzen kurulduktan sonra, vakit geçirmeksizin kültür sorununun ele alınması bir mecburiyetti...bütün dileklerimiz sizler içindir. Fakat sizin başarılarınız bütün Türk milleti ve dünya için olacaktır. İşte sizden istenen budur ve bunu isteyen de hepimizin babası Atatürk'tür. O yüksek kurtarıcının ve dahi başbuğun önünde bu derin saygı ile eğilerek hep birlikte ant içelim. Durmadan çalışacağız, buyruğunu yerine getireceğiz. Sayın arkadaşlar Ankara DTCF şu anda açılmıştır. Kutlu olsun...*⁵⁵

Açılış dersini “Tarihe Giriş” konusunda veren Afet İnan, tarih araştırmalarında, yöntem ve disiplinlerden bahsetmiş, tarihinin ağır mesuliyetinden, kurumların çalışmalarından, Türk Tarih tezi ile Sümerlerin, Etilerin Türk olduklarından söz etmiştir. Ayrıca gençlerin, tarihlerini araştırmalarını da tavsiye etmiştir.⁵⁶ DTCF'nin açılışı

⁴⁵ Çelebi, a.g.m., s. 264; Koç, a.g.m., s. 33.

⁴⁶ BCA.030.18.01.02.78.73.3; Tarih: 16.08.1937; BCA.030.18.01.02.80.94.12. Tarih:23.11.1937; BCA. 030.18.01.02.82.3.20. Tarih: 7.01.1938; BCA. 030.18.01.02.100.156.7. Tarih: 24.11.1942; BCA. 030.18.01.02. 103.80.5. Tarih: 20.11. 1943.

⁴⁷ BCA.30.18.1.2.70. 97. 15, Tarih: 28.12.1936; BCA. 030.18.01.02.83.59.12. Tarih: 28.06.1938.

⁴⁸ BCA. T.C. Kültür Bakanlığı'nın 16.06.1938 tarih ve 4117/2/2260 sayılı yazısı

⁴⁹ BCA. Maliye Vekâletinin 27.06.1938 Tarihli ve 11156-48/2537 Sayılı Yazısı.

⁵⁰ Aydın Tarihi, S. 26, 1-31 Ocak 1936, 15-24; İnan, a.g.m., s. 11; “Dil, tarih, coğrafya fakültesi bugün törenle açılıyor”, **Ulus**, 9 Ocak 1936, 2; “Dil, Tarih Fakültesi Dün Törenle Açıldı” **Ulus**, 10 Ocak 1936, 1-3; “Dil, Tarih Fakültesi Dün Açıldı”, **Akşam**, 10 Kânunusani 1936, 2; “Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi. Atatürk'ün şereflendirdiği bir törenle açıldı”, **Kurun**, 10 İkincikanun 1936, 1; Tarih, Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün Huzurunda Ankara’da Açıldı”, **Son Posta**, 10 İkincikanun 1936, 6.

⁵¹ Macaristan'ın Ankara Büyükelçiliği'nin Dışişleri Bakanlığı'na Yazdığı 30 Ocak 1936 Tarihli ve 213/1936 Sayılı Yazısı. HU_MNL_OL_K. 0636.1932-1936.0287-9.

⁵² BCA. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü'nün 28.06.1938 Tarihli ve 2/9133 Sayılı Yazısı.

⁵³ HU_MNL_OL_K. 0636.1932-1936.0065.0287-9.

⁵⁴ HU_MNL_OL_K.0636.1932-1936.0065.0287-12.

⁵⁵ Aydın Tarihi, S.26, 1-31 Ocak 1936, 15-18.

⁵⁶ Aydın Tarihi, S. 26, 1-31 Ocak 1936, 18-23; Dölen, a.g.e., s. 657. Ek-6.38; İnan, a.g.m., s. 13; Akşam, 10 Kânunusani 1936, 2; Son Posta, 10 İkincikanun 1936, 6; BCA. 30.18.1.2./85.91.15.

İstanbul Üniversitesi'nin açılışından daha etkili olmuş, fakültenin açılışı ile ilgili basında çıkan yazılarda; *"fakültenin, Türk medeniyetinin araştırılacağı bir laboratuvar olacağı ifade edilmiştir."*⁵⁷ Bir başka gazete yazısında, *"Batının ari ırkı üstünlüğüne dayalı tarih görüşünden sıyrılarak milletin kendi öz benliğine döndüğünü, açılan fakültenin kurulacak Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturduğunu ve insanlık tarihinin Türk tarihi ile birlikte yazılacağından"* bahsetmiştir. Diğer yazılarda da *"fakültenin açılışının bir "devrim" olduğunu "birkaç yıldan beri sürüp gelen ve büyük şefin doğrudan doğruya kontrolü altında bulunan dil ve tarih hareketlerinin burada belgelendirileceği ve "Asya Rönesansı" nın doğacağı; Türk milliyetçiliğinin temeli olan dil ve tarihi Atatürk'ün kendine başlıca araştırma sahası yaptığı"* yazılmıştır.⁵⁸ Yunus Nadi, yazdığı makalesinde, *"Atatürk'ün iki, büyük kültür işini açılan fakülte ile birleştirdiğini, bunun büyük bir ilim hareketi olduğunu, ve tarih, dil ve coğrafyanın bir milletin hayatındaki önemini"* vurgulamıştır.⁵⁹

Fakültenin proje ve inşaat işlerinin hazırlanması içinde Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesi şefi Bruno Taut görevlendirilmiştir.⁶⁰ Dört yıl öğretim faaliyetlerini Evkaf binasında sürdüren DTCTF, 1940 yılı Ocak ayında bitmiş, Şubat ayında bugünkü binasına taşınmış ve ikinci açılış töreni ile 4 Kasım 1940'ta öğretime başlamıştır.⁶¹ Gelenek haline gelen açılış törenlerinin üçüncüsü 4936 sayılı üniversiteler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve Ankara Üniversitesi'nin kurulması itibarıyla 18 Haziran 1947'de yapılmıştır.⁶² DTCTF'nin kuruluş aşamasında Ankara'da yeni bir üniversite kurulması düşünülmüş ve Maarif Vekâletinin kabul ettiği 1943 tarihli talimatnamede *"Ankara Üniversitesi"* olarak geçmiştir. DTCTF, kuruluşundan 13 Haziran 1946'ya kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmış bu tarihten sonra da 4936 sayılı üniversiteler kanunuyla Hukuk, Fen ve Tıp Fakülteleriyle birlikte Ankara Üniversitesi bünyesinde yer almıştır.⁶³

Mimarî yapısı bakımından da farklı olan fakültenin bahçesinde Mimar Sinan heykeli⁶⁴ ile birlikte Atatürk heykelinin dikilmesi konusu tartışmaya yol açmış fakat Fakülte Profesörler Kurulu yaptığı toplantıda aldığı kararla ikisinin de heykelinin yapılmasını uygun görmüş, bu kararı Mimar Sinan heykeline muhalefet edenler, *"kararı alkışlayarak imzalayacaklarını"* belirtmişlerdir.⁶⁵ 1941 yılına gelindiğinde Fakültede; Arkeoloji, Antropoloji, Yeni ve Arapça, Son Zamanlar Tarihi, Coğrafya, Orta Zamanlar Tarihi, Eski Zamanlar Tarihi, Farsça, Felsefe, Türk Dili ve Edebiyatı, Hint Tarihi, Sümeroloji, Hungaroloji, Hindoloji, Klasik Filoloji ve Sinoloji olmak üzere on altı Enstitü yer almıştır.⁶⁶ Fakültede doktora çalışmalarına ilk mezunların verilmesiyle birlikte başlanmıştır.⁶⁷ 1944 yılından itibaren fakültede öğretim elemanı sayısı yüz altı olmuştur.⁶⁸ 1944 yılı mezuniyet töreni için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, Başvekil Şükrü Saraçoğlu'na, Meclis Başkanı Abdulhalik Renda'ya ve devlet ricaline Fakülte Dekanı Şevket Aziz Kansu tarafından davetiye telgrafları yazılmıştır. 1935'ten 1980'e kadar, DTCTF'nin bilim dallarında birçok değişiklikler olmuştur. 1935-1936 yılında birer-ikişer Kürsülük on altı bölüm varken, bu sayı 1946-1947 öğretim yılında yirmi bölüm ve yirmi iki kürsüye, 1970-1971 döneminde ise yirmi bir bölüm ve kırk kürsü olmuştur.⁶⁹ 1981 yılında da bu sayı kırk beşe ulaşmış ve bir de bölüm eklenmiştir. 2547 sayılı kanuna göre fakültede on üç bölüm ve kırk dokuz anabilim dalı bulunmaktadır.

⁵⁷ Ayın Tarihi, S.26, 1-31 Ocak 1936, 30; F.Rıfki Atay, "Yeni Fakültemiz", **Ulus**, 11 Sonkanun 1936; Necmeddin Sadık, "Yeni İlim Ocağı", **Akşam**, 11 Ocak 1936; **Vakit**, 11 Ocak 1936; **Ülkü**, 36 (6), 401-402 Şubat 1936.

⁵⁸ Ayın Tarihi, S. 26, 1-31 Ocak 1936, 30-31; Atay, "Yeni Fakültemiz", **Ulus**, 11 Sonkanun 1936.

⁵⁹ Ayın Tarihi, S. 26, 1-31 Ocak 1936, 31-32; **Cumhuriyet**, 12 Sonkanun 1936.

⁶⁰ Edit Tasnádi, András Tasnádi, **a.g.m.**, s. 330; Süslü, **a.g.e.** s. 23.

⁶¹ Süslü, **a.g.e.**, s. 22.

⁶² Süslü, **a.g.e.**, s. 23.

⁶³ Profesörler Kurulu'nun 12.01.1955 Tarih ve 2 Sayılı Toplantı Kararı: 1. **DTCTF Arşivi**, Dosya No: 40.202.597/ 050.02.04).

⁶⁴ (Profesörler Kurulu'nun 12.01.1955 Tarih ve 2 Sayılı Toplantısında alınan 1-18-19. Kararları: **DTCTF Arşivi**, Dosya No: 40.202.597/ 050.02.04)

⁶⁵ Profesörler Kurulu'nun 25.6.1955 Tarih ve 128 Sayılı Kararı: 19, **DTCTF Arşivi**, Dosya No: 40.202.597/ 050.02.04.

⁶⁶ **DTCTF Arşivi**, Koç, **a.g.m.**, s. 36; Turan, **a.g.e.**, s. 211.

⁶⁷ Süslü, **a.g.e.**, s. 118.

⁶⁸ **DTCTF Arşivi**, Koç, **a.g.m.**, s.37; Turan, **a.g.e.**, s. 216.

⁶⁹ Profesörler Kurulu'nun 12.12.1946 Tarihli ve 13/57-58-59 Sayılı Kararı. **DTCTF Arşivi**: Dosya No: 40.202.597/ 050.02.04; Süslü, **a.g.e.**, s. 47.

2. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Sosyal Bilimler Eğitiminin Gelişmesine Katkıları

DTCF, Cumhuriyetin fakülte olarak kurulan ilk yükseköğretim kurumudur. Daha önce mektep, okul, enstitü gibi okulları olmasına rağmen fakülte olarak kurulan ilk yükseköğretim kurumudur. DTCF, Atatürk tarafından ölünceye kadar en sıcak ilgisini esirgemediği⁷⁰ bir kurum olarak, Türk dilini, Türk kültürünü, Türk tarihini derinlemesine ve kaynaklarına inerek araştırarak bir akademi olarak, daha önce kurulmuş olan TTK ve TDK gibi kurumların ihtiyaç duyduğu araştırmacıları yetiştirmek üzere kurulmuştur. Fakülte hocalarının çalışmaları ile Anadolu'nun aydınlatılmasına çok büyük katkılar sunmuşlardır. 1942 yılından itibaren ilki Kars'tan başlayan Anadolu gezileri başlatılmıştır. Yapılan arkeoloji kazılarıyla eski çağların tarihinin aydınlatılması bakımından ve bünyesinde otuza yakın filoloji bulunması itibarıyla ülkenin yabancı ülkelerle kurduğu ilişkilerin en önemli kültürel ayağını oluşturmuştur.⁷¹

Kuruluş amacı, ulus olma yolunda geçmiş ile bugün arasında köprüler kurulabilmesini sağlayabilme açısından Anadolu uygarlıkları ve Anadolu dışındaki coğrafyalarda Türklerle ilgili tüm uygarlıkları bilimsel olarak incelemek⁷²—olan fakülteden beklenen görev iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, genel anlamda üniversite eğitiminden beklenen, cumhuriyetin kimlik inşa süreci ve toplumda ulus olma süreci açısından ulusal bilinci ve birliği sağlamaya yönelik bilimsel araştırma yapmak, bilim insanı yetiştirmek; ikincisi ise, başta öğretmen olmak üzere insan kaynağını yetiştirmektir.⁷³ Fakültenin açılışında Kültür Bakanı Saffet Arıkan fakültenin çalışma alanlarını şöyle açıklamıştır:

...kurulmuş olan bu fakültemizde, bu gerçekler araştırılacak ve yukarıda geçen dillerin kökleri, arkeolojik araştırmaların da yardımı ile Batı bilginlerinin yaptıkları gibi yalnız Himalaya eteklerine kadar götürülmekle kalmayacak, Türk uzmanlarının ve Türk gençlerinin yüksek enerji ve çalışmalarıyla Himalaya tepeleri üzerinden de aşılarak kelimenin asıl doğduğu ana yurda, Orta Asya'ya götürülecek, burada yaşamış lehçelerle karşılaştırmalar yapılarak dilimizin özelliği, asilliği hakiki bilgin gözleri önüne serilecektir. Bunun içindir ki bu fakültede, güneş-dil teorisini de kapsayan Türkoloji ve bu araştırmalara yardım edici eleman olarak Sümer, Akat, Eti gibi kadim Ön Asya dilleriyle Çince, Sanskritçe, Grekçe, Latince okutulacak ve ayrıca bugünkü İngilizce, Fransızca, Almanca, Macarca ve Rusça gibi yaşayan diller de öğretilenektir. Aynı zamanda bu fakültede Coğrafya bilgisi öğretilirken, Türkiye Coğrafyası araştırmaları esas tutulacaktır.⁷⁴

DTCF, Cumhuriyetin ilk fakültesi olması yanında bizzat Atatürk tarafından kurulmuş bir fakültedir. Türkiye'de modernleşme projesinin gerektirdiği bilim ve toplum anlayışı doğrultusunda görev üstlenmiştir. Misyonu, ana binanın ön yüzünde duvara yazılmış “Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir”⁷⁵ özdeyişinde bulunmaktadır. DTCF'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de tarih anlayışı, tarih yazımı ve eğitimi üzerinde bilimsel araştırmalar da gün geçtikçe artmaya başlamış, Cumhuriyetin kuruluşunun onuncu yılında İstanbul Üniversitesi'nde bir İnkılap Enstitüsü kurulmuş Cumhurbaşkanı İnönü'nün önerisiyle Cumhuriyet Tarihinin ve devrimlerin okutulması bakımından Ankara DTCF'nde de bir İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁶ 31 Temmuz 1934'ten itibaren İstanbul'da sürdürülen İnkılap Tarihi dersleri Ankara'da da

⁷⁰ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk'ün Medeniyet Anlayışı ve Batı Medeniyeti”, *Atatürk Üniversitesi 50.Yıl Armağanı*, S. 22, Aynı baskı, 2005, s. 22.

⁷¹ Erbaş, a.g.e., s. 8.

⁷² Macaristan Elçisi'nin Macar Dışişleri Bakanlığı'na Yazdığı Yazı. HU_MNL_OL_K. 0636. 1932-1936. 0065. 0287-09.

⁷³ Erbaş, a.g.e., s. 8.

⁷⁴ Süslü, a.g.e., s. 37-38.

⁷⁵ “...böyle bir yazı yeni binanın yüzüne asılmamıştı. Bu nedenle bu güzel yapının dışardan bakılınca ne olduğu bilinmemekteydi. Yoldan geçen iki köylü vatandaşın biri yazıyı heceleyerek o kitabeyi okuduğunda arkadaşına, “burası Mürşit'in Evi” demiş ve bu olay dillerde dolaşır olmuştu. Bedri Rahmi Eyuboğlu 1952 yılının sonlarına doğru Cumhuriyet Gazetesine yazdığı “Mürşidin Evi” adlı yazısında bu olaya değinerek mimar Taud'u övmüş, ancak Anıtkabir'e aynı özeni göstermedikleri için eleştirmiştir. 1953'te dilini geliştirmek için burada okuyan bir Alman öğrenci ailesine yazdığı mektubun üstüne “Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir Fakültesi” diye yazmış, ona gönderilen mektuplar yine de eline ulaşmıştır. Çünkü o yıllarda bu ifadenin hangi binayı gösterdiğini herkes bilmekteydi. Gerçek anlamında da burası Mürşidin eviydi. Hem çağımızda en büyük mürşit olan bilimin evi, hem de Türk ulusu için mürşit sayılan Atatürk'ün evi demektir.” Turan, a.g.m., s.215.

⁷⁶ Aysal, Necdet “Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci”, *AÜ. TİTE. Atatürk Yolu*, 33/34, s. 241-263; Dölen, a.g.e., s. Ek-6.34-35-36; “Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne Bağlı 'Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü' Kurulması Hakkında

verilmeye başlanmıştır. Kuruluşuyla birlikte DTCF ilk dönemlerinin çok verimli, başarılı ve heyecanlı olduğu, bizzat ilk öğrencilerinin ifadelerinden anlaşılmaktadır. O dönem “coşku yılları”dır. Halil İnalıcık fakülteye kaydolduğu zaman heyecanını şöyle ifade etmiştir:

...bütün Türkiye o zaman büyük Atatürk'ün izinde yeni bir geleceğe doğru laik ve Batı uygarlığının ideolojisini, hedeflerini, esaslarını kavramış bir toplum yaratmak için çabılıyor. Yaratıcı bir devirdeyiz. Heyecan içinde bir misyoner gibi çalışıyoruz. Orada 1935-1938 döneminde kendimizi Atatürk'ün hizmetinde çalışan bilim erleri gibi hissediyorduk.⁷⁷

Kendi yetiştikleri dönemin başarısından bahseden İnalıcık, bu dönem için DTCF'nin tarihinin ayrı yazılması gerektiğini belirtmekte ve sonraki dönemlerde bu başarı ve heyecanın kalmadığını yazmaktadır. M. İlmiye Çığ da aynı kanaatleri paylaşmaktadır.⁷⁸

DTCF'nin ilk kuruluş yıllarında Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi'ne bilimsel temel oluşturmak bakımından ulusal ve uluslararası çalışmalara ağırlık verilmiştir. İkinci döneminde ise fakültenin üniversiteye bağlanması ve akademik kadroların oluşturulması, akademik yayınların çoğaltılmasıyla birlikte Güneş-Dil teorisi unutulmuş, Türk Tarih Tezi ise sadece okul programlarında yer alarak bir süre daha etkisini devam ettirmiştir. Bu yönüyle ikinci döneminden itibaren DTCF gerçek bir bilim kurumu olma niteliğini kazanmış, kısa bir süre kuruluşundaki siyasi amaçlarından sıyrılmış gerçek bir bilimsel kurum haline gelmiş ve sosyal bilimlerin gelişmesinde çok önemli katkılar sunmuştur.⁷⁹ Özer Ergenç ise kendisiyle yapılan bir söyleşide bunu şöyle değerlendirmektedir:

O zamana kadar Batıda Türkler hakkında; uygarlıkça geri kalmış ve doğudan gelmiş Batıya doğru ilerleyen işgalci barbarlar olarak değerlendirmeler yapılmaktaydı. Bu iddialara karşı ne Türkiye'nin kendi geleneğinden gelen yani Türk tarihini ve kültürünü İslam kültürü içinde değerlendiren ne de oryantalizmden kaynaklanan ve Türk kültürünü kendi yorumu dışında bilgi birikimi yeterliydi. DTCF bu yetersizliklere karşı kurulmuştur. Bu fakülteye bilgi üretme ve bilgi nakletme gibi bir görev verilmiştir. Bilgi üreten ve bilgi nakleden bir kurum bu anlamda bilgi üretme yöntemlerini de geliştirme gibi bir işleve sahiptir. Bu anlamda Cumhuriyetin ilk üniversitesinin çekirdeği olmuştur. Sosyal bilimler evrensel doğrulara ulaşmayı amaçlasalar da uygulamalı bilimlerden farklı olarak partikülarist eğilimlere açıktırlar ve gerektiğinde ithal edilebilirler özelliğine sahip değildirlir. Türkiye, bilimsel anlamda kendine has yaratıcılığını ortaya koymak zorundaydı. Fakülte ilk dönemin de bu görevini fazlasıyla yapmıştır. Oryantalizme karşı önemli eserlerini vermiş ve bilim dünyasına, akademik unvanlarının tümünü kendi bölümlerinde kazanmış, uluslararası alanda meslektaşlarıyla yarışan elemanlar yetiştirmiştir.⁸⁰

Bu değerlendirmeye karşın DTCF'nin o günden bugüne aslı fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremediği yönünde de eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriler öncelikle belirtmek gerekir ki Atatürk'ün ortaya attığı tezlerle ilgilidir. II. Dünya Savaşı yıllarında ve daha sonrasında Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile ilgili çalışmalarda sapmalar yaşandığı, önemsizleştirildiği, daha çok hümanist Hint-Avrupa menşeli görüşlere ağırlık verildiği,⁸¹ hazırlanan dil ve tarih ders kitaplarının bu düşüncelerin etkisinde hazırlandığı iddia edilmiştir. Orta Asya Merkezli Tarih anlayışından uzaklaşmış, 1940'tan itibaren okul kitapları, hümanist kültür politikaları

Kanun”, **Resmî Gazete**, No. 5090, Kanun No: 4204, 22 Nisan 1942, İnkılap Tarihi Enstitüsü Talimatnamesi, 15 Nisan 1942 Tarih ve 4204 Sayılı **Resmî Gazete**, M. Oral, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933)”, **AÜ. TİTE. Atatürk Yolu Dergisi**, 2001, s. 27-28; “Üniversite Rektörlüğünden”, **Akşam**, 4 Mart 1934, 12; **Akşam**, 2 Teşrinievvel 1941, 1; “Türk milleti orta devirden son asır teşkilatına geçti İnkılap enstitüsü dün açıldı, maarif vekili ilk dersi verdi”, **Akşam**, 5 Mart 1934, 1-2; “Üniversite Rektörlüğünden”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1934, 1-3; “İnkılap Enstitüsü açıldı. ilk dersi dün Maarif Vekili Hikmet Bey verdi”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1934, 1-3; “İnkılap Tarihi dersleri”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, 1-5; “Başvekilin İnkılap dersi”, **Cumhuriyet**, 21 Mart 1934, 1-5; “Mahmut Esat Bey dün dersine devam etti”, **Milliyet**, 20 Mart 1934, 1; “İnkılap enstitüsü Bugün açılıyor. İlk dersi Hikmet Bey verecek”, **Milliyet**, 4 Mart 1934, 1-7; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 24, Devre: 6, 13.01.1942, 1; **BCA**. 30.18. 1.2. 97,102, 17, Tarih: 27.12.1941.

⁷⁷ Erbaş, **a.g.e.**, s. 41-68.

⁷⁸ Erbaş, **a.g.e.**, s. 54, 83 vd.

⁷⁹ Dölen, **a.g.e.**, s. 211-212.

⁸⁰ Dölen, **a.g.e.**, s. 210; Ergenç, **a.g.m.**, s. 56-57.

⁸¹ Suat Sinanoğlu, **Türk hümanizmi II. Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları**. 1999, s. 11.

doğrultusunda tekrardan yazılmış, Anadolu ve Eski Çağ merkezli tarih anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Dil hususunda Arapça, Farsça kökenli kelimeler tasfiye edilerek yerlerine Batı kökenli veyahut yeniden üretilmiş olanlar yerleştirilmiştir.⁸² Bu sürecin 1939 ila 1945 yıllarını içine alan yeni bir döneme öncülük ettiği söylenebilir. Atatürk döneminde 1931'den itibaren liselerde okutulmaya başlanan tarih kitaplarının yerine yenileri yazılmıştır. 1947'den başlanarak tarih kitaplarına, hümanist yaklaşımın esas alındığı Yunan-Latin medeniyetini konu edinen bölümler eklenmiştir. 1938-1950 yılları arası dönemdeki tarih kitapları incelendiğinde ortaokul ile lise programında Türk tarihi, medeniyeti yerine Yunan-Roma tarih ve medeniyetine daha fazla yer ayrılmış olması dikkat çekicidir.⁸³ Diğer taraftan 70'li yıllardan itibaren açılıştaki bazı kürsülerin önemini yitirdiği ve giderek öğrencisi azaldığı görülmüştür.

DTCF başlangıçta Atatürk'ün belirlediği dil ve tarih-coğrafya araştırmalarından böylece uzaklaşmış, bölümler klasik bir filolojiye ya da öğrenci yetiştiren bölümlere dönüşmüş, Atatürk'ün hedeflerine uygun çalışmalar ortaya çıkaramamıştır. Kırklı yılların başından itibaren fakültede yaşanan tasfiye olayları da bunu eklenmiş, bu süreci olumsuz manada etkilemiştir. Bu tasfiyeler ve ardından yaşananlar DTCF'de "cadı kazanı" olarak adlandırılmıştır. İlhan Başgöz bu durumu; "1945 yılına kadar mutlu, tartışmalara açık, öğrencilerin üzerine, baskı koymayan aydınlık bir devir", 1945 sonrasını ise "karanlık bir devir" olarak değerlendirmektedir.⁸⁴ Bu olanların aynı zamanda dönemin genel düşünce yapısını ve dönüşümünü de yansıttığı ve normal olduğu iddia edilegelmiştir.⁸⁵ Bütün bu eleştiriler Atatürk'ün ortaya koyduğu Asya merkezli bir medeniyet öngörüsünün sonraki yıllarda Batı merkezli aşağılayan, küçümseyen ve yok sayan tarih ve dil tezleriyle değiştirilmiştir. Bu durum Türkiye'de 12 Eylül darbesinden sonra yeniden ele alınan eğitim politikalarına göre değerlendirilmiş, yeni bir dil ve tarih-coğrafya müfredatının yerleştirilmesine yönelik "Millilik" kavramına vurgu yapıldığı görülmüştür. 1985 yılında kaldırılan Sosyal Bilgiler yerine 1997-1998 öğretim yılına kadar tarih ve coğrafya dersleri "milli" adıyla okutulmuştur.⁸⁶ Ondan sonra tekrar sosyal bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır. Çeşitli alanlarda yetiştirilmesi amaçlanan insan kaynakları giderek yaygınlaşan üniversitelerin değişik bölümlerinden karşılanmış, eğitim ve öğretim müfredatları mikro düzeyde çeşitlendirilmiştir. Örneğin öğretmen yetiştirme sorunu önceleri Öğretmen Okullarından 1982 yılından sonra da Eğitim Fakülteleri'nden karşılanmaya başlanmıştır. Bu açıdan Öğretmen yetiştirmeyi bir amaç olarak benimsemiş DTCF'nin artık bugün böyle bir temel amacı kalmamıştır. Bu bakımdan DTCF'nin bugün kendi asli kuruluş felsefesine dönmesi gerektiği düşünülmektedir. Eğitim sisteminin son aşaması olan üniversitenin kendisine "Bilgi üretme ve bilgi nakletme"⁸⁷ gibi bir görev verilmiştir. Bu bakımdan fakültenin başlangıçtaki açılan bölüm ya da kürsülerin belirtilen hedeflerini gerçekleştirmesi görevini yerine getirmesi ve bilimsel planlamalarla birlikte yapılması kanımızca yapılanların amaca daha iyi hizmet edeceği düşünülmektedir.

1. DTCF uluslararası dil ve tarih araştırma akademisine dönüştürülmelidir.
2. Bu alanların günlük ihtiyaçlarla doğrudan ilişkili mesleklere insan yetiştiren bölümler olmadıkları göz önüne alınarak mevcut bölümler yeniden gözden geçirilmeli ve sınırlı öğrenci alınarak buralardan uzman yetiştirilmelidir.
3. İlgili bölümlere karşılıklı öğrenci değişimi kabul edilmeli, dil ve uzmanlık eğitimi geliştirilmeli ve araştırma-inceleme gezileri yapılmalıdır. (Fakülte açıldığında bu uygulama sıklıkla yapılmış, giderek azalmıştır)
4. Fakültenin açıldığında kurulan bölümlerin özelliklerine göre ilgili devletlerle her türlü karşılıklı kültürel, siyasi ilişkiler eğitim boyutuyla geliştirilmelidir. (Örneğin Sinoloji-Çin, Hungaroloji-Macaristan gibi)
5. Her bölümün kendine ait geniş bir literatüre ve kaynaklara dayalı kütüphane ve arşivi bulunmalıdır.
6. Mezun öğrencilerin alanlarında uygun devlet kadrolarında görev almaları sağlanmalıdır.
7. Yapılan çalışmaların ulusal ve uluslararası alanda tanıtılması ve yayımlanması sağlanmalıdır.

⁸² Zeynep Şahin, "Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 15 (29), 2023, s. 411-436

⁸³ Şahin, a.g.m., s. 419-420.

⁸⁴ Erbaş, a.g.e., s. 125-146.

⁸⁵ Erbaş, a.g.e., s.110.

⁸⁶ Refik Turan, "Milli Tarih'ten "Sosyal Bilgiler"e Türkiye'de İlköğretim Düzeyinde Tarih Öğretimi, *The Journal of Academic Social Science Studies* 8/49, s. 259.

⁸⁷ Ergenç, a.g.e., s.56-57.

SONUÇ

DTCF, Anadolu'nun merkezinde açılmış ilk fakülte olarak öncelikle dil, tarih coğrafya ve kültür sorunlarına odaklanmıştır. Bir sosyal düşünce ve fikir üretme, üretilen bilgi ve düşüncenin toplumla paylaşılmasını gerçekleştirme noktasında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarının merkezi durumunda yol gösterici bir rol oynamıştır. O zamana kadar ihmal edilen dil ve tarihimizin eski çağlardan itibaren unutulmuş ya da yaşayan dillerle ilişkileri araştırılmış, tarihsel bağlantılar ve ilişkiler üzerinde bilimsel sonuçlar ortaya koyulmuştur. Sosyal bilimler alanında araştırmalar yapan birçok ünlü bilim insanının yetişmesinin adeta merkezi olmuştur. Bunlar arasında “Tarihçilerin Kutbu” olarak tanınan Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Osman Turan gibi Mekki Şerif Baştav, Tayyip Gökbilgin gibi tarihçiler, Muazzez İlmiye Çığ gibi Arkeolog tarihçi, gibi bilim insanları, Adalet Ağaoğlu gibi yazarlar bulunmaktadır.⁸⁸

Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve ekonomik etkileri yüzünden öğrenci sayıları azalmış yabancı bilim insanlarının çoğu ülkelerine gönderilmiş, Behice Boran, Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, ve Pertev Naili Boratav gibi birçok değerli bilim insanının ideolojik ayrışmalar arasında fakülteden kopmaları, akademik gelişmeyi olumsuz etkileyen önemli olaylar olmuştur.⁸⁹

Fransızların “faculte de litterature”, Almanların ise “felsefe fakültesi” dedikleri kurumların eksik olduklarını, Atatürk'ün bunların dışına çıkarak üçüncü bir ismi bizzat kendisinin bulduğunu görüyoruz. DTCF'nin isminin dönemin aydınları ve bilim kurulu dahil Atatürk'ten başka kimsenin aklına gelmemiştir. Filolojinin tarihsiz ve coğrafyasız anlaşılamayacağını, tarihin de coğrafyanın esiri olduğunu düşünürsek; coğrafyasını ve tarihini bilmeyen bir topluluğun saygın bir millet olmasının mümkün olmadığını kolaylıkla görebiliriz.

DTCF, Cumhuriyet'in eğitim ve bilimsel düşünceye verdiği önemin somut bir göstergesi olarak sosyal bilimlerin gelişiminde öncü bir rol oynamıştır. Hem akademik hem de toplumsal etkisiyle Türkiye'nin modernleşme sürecinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Fakültenin bugün bile akademik çalışmaların öncüsü olması, Cumhuriyet'in bu alandaki vizyonunun bir başarısıdır. Cumhuriyetin ilk fakültesi olması itibariyle detaylı bir tarihinin yazılmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın, yapılacak bu türden çalışmalara bir nebze katkı yapması umulmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The cultural revolution initiated by the Republic of Turkey in the early 20th century began with a strong emphasis on educational reforms, aiming to construct a modern, secular, and scientifically grounded nation-state. This transformation was not limited to administrative and legal structures but extended deeply into education, culture, language, and historical consciousness. The foundation of Istanbul University in 1933 served as a starting point for comprehensive academic reform, but it was the symbolic and practical development of Ankara as the new capital that accelerated a broader transformation. Ankara was intended to reflect the Republican ideals not only in architecture and urban planning but also in intellectual life.

One of the most significant outcomes of these early Republican cultural policies was the establishment of the Faculty of Language, History, and Geography (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, DTCF) in Ankara. This faculty, envisioned by Mustafa Kemal Atatürk himself, was more than just an academic institution—it was a cultural and

⁸⁸ Bekir Koç, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalcık”, OTAM, 40 /Güz 2016, s. 27-43.

⁸⁹ Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı:1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*. Dipnot Yayınları, Ankara 2008.

ideological project. Atatürk aimed to create a space where national history, geography, and the Turkish language could be studied less influenced by orientalist and Eurocentric perspectives. The goal was not only to protect Turkish culture and language from foreign influence but also to elevate them to a status of scientific legitimacy through rigorous academic research.

Atatürk believed that education, particularly in the humanities, played a crucial role in shaping national identity and consciousness. In line with this belief, DTCF was expected to train a new generation of educators and scholars who would disseminate the values and ideas of the Turkish Revolution. Institutions such as the Turkish Historical Society (TTK) and the Turkish Language Association (TDK), which were also products of Atatürk's vision, would rely on graduates of DTCF to fulfill their missions. Officially opened in 1936, the faculty rapidly became a symbol of Turkey's commitment to cultural modernization and academic excellence, attracting not only Turkish scholars but also prominent European intellectuals who were fleeing the rise of Nazism in Germany and elsewhere in Europe.

This paper employs a historical-institutional analysis to understand the founding, development, and transformation of DTCF within the context of the Republican cultural revolution. Primary sources such as official correspondence (including Atatürk's order to Minister of Culture Abidin Özmen on March 11, 1935), government documents, archival press clippings, and early publications of the faculty were reviewed to reconstruct the foundational goals of the institution. Additionally, the study draws upon secondary historiographical literature to trace how DTCF's mission evolved over time and how it interacted with the broader educational and political changes in Turkey.

The methodological approach also includes a case study of the faculty's academic structure, faculty composition, and student intake policies, particularly during the formative years between 1936 and 1945. This period is analyzed as a "This period is examined as a phase of high academic productivity. The post-1945 period is then assessed in terms of institutional decline and criticism, using comparative methods to evaluate changes in curriculum, faculty roles, and administrative policies. The inclusion of refugee scholars from Germany in the 1930s and their role in shaping the academic quality of the faculty is also examined to highlight the international dimension of the institution.

DTCF initially achieved considerable success in fulfilling its dual mission: conducting scientific research and training educators in line with the Republic's nation-building goals. In its early years, the faculty produced significant academic contributions, initiated graduate-level education including doctoral programs, and helped institutionalize the study of Turkish history, geography, and language in a modern and secular framework. The integration of European scholars brought international perspectives and methodological sophistication, positioning the faculty as a pioneering center for humanities research in the young Republic.

The opening lecture in 1936 by Afet İnan, focusing on "Introduction to History" and the Turkish Historical Thesis, exemplified the ideological framework of the faculty. This framework emphasized a reinterpretation of global history from a Turkish perspective, challenging Western-centric narratives and asserting the foundational role of Turkish civilization in human history. The press and public reception of the faculty underscored its status as a "laboratory of Turkish civilization," intended to scientifically validate national identity.

However, beginning in the 1940s and intensifying in the post-World War II era, DTCF began to lose its central role in shaping Turkey's intellectual and cultural agenda. Political interventions, purges of faculty members, and the increasing fragmentation of higher education weakened the institution. By the 1970s, many of the departments established during its founding had lost their prominence, student interest had waned, and the faculty's influence diminished. In response to these developments, scholars and policymakers have called for a reorientation of DTCF toward its founding philosophy. Several strategic recommendations have been proposed to revitalize the faculty:

1. Reimagining DTCF as an international research academy focused on Turkish language, history, and cultural studies.
2. Restricting student intake to highly specialized candidates to enhance academic quality.

3. Expanding collaborations with international institutions, including student and faculty exchange programs.
4. Establishing regional research centers within the faculty to conduct focused studies (e.g., Middle East, Central Asia, the Balkans).
5. Creating a comprehensive research library and digital archive to support scholarly work.
6. Organizing academic events and publishing research at both national and international levels.
7. Ultimately, DTCF's revival ultimately depends on its ability to align with global academic standards while remaining faithful to its original mission of fostering national consciousness through science. Reclaiming this legacy will not only honor Atatürk's vision but also contribute to the continued evolution of Turkish higher education in the 21st century.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Tarihi Arşivi (BCA)
Bakanlar Kurulu Kararları Fonu (030.10).
DTCF Arşivi. Profesörler Kurulu Kararları. Dosya No: 40202597/050.02.04
Macar Milli Arşivi. (Magyar Nemzeti levéltár. MNL)
HU_MNL_OL_K. 0636. 1932-1936. 0065. 0287.

Resmi Yayınlar

Aydın Tarihi, S.26, 1-31 Ocak 1936, 15-24; 18-23; 30-31; 31-32.
Başvekkâlet Kararlar Müdürlüğü.
T.C. Resmî Gazete.
TBMM Zabıt Ceridesi.
TBMM Maarif Encümeni Mazbatası.
TBMM Bütçe Encümeni Mazbatası.

Gazeteler

Akşam (1935)
Bütün Dünya (2016)
Cumhuriyet (1934-1936)
Hakimiyeti Milliye (1929)
Kurun (1936)
Milliyet (1934)
Népszava (1936)
Son Posta (1936)
Ulus (1936)
Ülkü (1936)

Kitap/Makaleler

AKKUTAY, Ülker. "Atatürk'te Kültür ve Eğitim." *DTCF Atatürk'ün 100. Yılına Armağan Dergisi*, no. 323, DTCF Yayınları, 1982, s. 1-16.

- ARIKAN, Zeki. "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi." **Atatürk Yolu Dergisi**, vol. 6, no. 23, 1999, s. 261-281.
- AYSAL, Necdet. "Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci." **AÜ. TİTE. Atatürk Yolu**, no. 33-34, 2004, s. 241-263.
- BİLİCİ, Z. Kenan. "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi: Bir Yapım Öyküsü Üzerine Yeniden Düşünmek." **Ankara'nın Dergisi**, no. 1, 2012, s. 46-50.
- BİLGİÇ, Emin. "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz Sümerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri." **DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi**, DTCF Yayınları, 1982, s. 75-121.
- ÇELEBİ, Nilgün. "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler." **AÜ. DTCF Dergisi**, vol. 43, no. 1-2, 2003, s. 59-272.
- ÇİĞ, M. İlmiye. Çivi Çiviye Söker. Söyleşi: Serhat Öztürk, İş Bankası Yayınları, 2002.
- DÖLEN, Emre. Türkiye Üniversite Tarihi 4, İstanbul Üniversitesi 1933-1946. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- ERBAŞ, Hayriye. Bir Cumhuriyet Çınarı: Sözlü Tanıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı. 1. Basım, İş Bankası Yayınları, 2013.
- ERGENÇ, Özer. "Atatürk'ün Kurduğu Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Üzerine Prof. Özer Ergenç ile Söyleşi." **Bilim ve Ütopya**, no. 107, 2003, s. 56-57.
- GİRAY, Kıymet. "Cumhuriyetin İlk Mimarları." AÜ. DTCF'nin 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı, AÜ. DTCF Yayınları, 2003, s. 41-62.
- HİRSCH, E. Ernst. Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi. Cilt 1, 1950.
- İNAN, A. Afet. "Atatürk ve Tarih Tezi." **Belleten**, vol. 3, no. 10, TTK Basımevi, 1939, s. 243-246.
- . "DTCF'nin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine." Tarih Araştırmaları I, TTK Basımevi, DTCF Yayınları, 1957.
- KARAGÜLMEZ, Müjdat. "Türkiye'nin Modernleşmesine Katkı Sağlayan Macar Uzmanlar Üzerine Bir Değerlendirme." Türk-Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl: Prof. Dr. Melek Çolak Armağanı Kitabı, ed. Yücel Namal, 2020, s. 391-392.
- KOÇ, Bekir. "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İncalcık." **OTAM**, no. 40, 2016, s. 27-43.
- NAMAL, Yücel ve Tunay KARAKÖK. "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)." **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, vol. 1, no. 1, 2011, s. 27-35.
- ORAL, Mustafa. "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933)." **AÜ. TİTE. Atatürk Yolu Dergisi**, no. 27-28, 2001.
- ÖNER, Mustafa. "Türklerde Dil ve Tarih-Coğrafya." 2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı, ed. B. Çakıcı, N. Gözaydın ve H. Zülfikar, TDK Yayınları, 2018, s. 269-276.
- SARIASLAN, Ümit. Aramızdan Ayrılışının 80. Yılında Bruno Taut: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Mimarı. 2017.
- SAYILI, Aydın. "Atatürk, Bilim ve Üniversite." **Belleten**, vol. 45, no. 177, 1981, s. 27-42.
- SÜSLÜ, Azmi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 50 Yıllık Tarihi. DTCF Yayınları, 1986.
- TASNÁDI, Edit ve András TASNÁDI. "A Hungarológia útja és jelene Törökországban." **Magyar Tudomány**, no. 3, 1997, s. 329-336.
- TURAN, Şerafettin. Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik. 1. Basım, Bilgi Yayınevi, 2004.
- . "Türk Aydınlanmasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Yeri." Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslararası Sempozyum Bildirileri, ed. Remzi Demir ve Doğan Atılğan, AÜ. Basımevi, 2008, s. 3-21.

EKLER

Ek 1.

DTCF'nin Açılışı Ulus, 10 Son kânun 1936

Ek 2.

DTCF'nin Kuruluşunun 75. Yılı Hatırasına Milli Piyango İdaresi Tarafından Basılan Hatıra Piyango Bileti.

Ek 3.

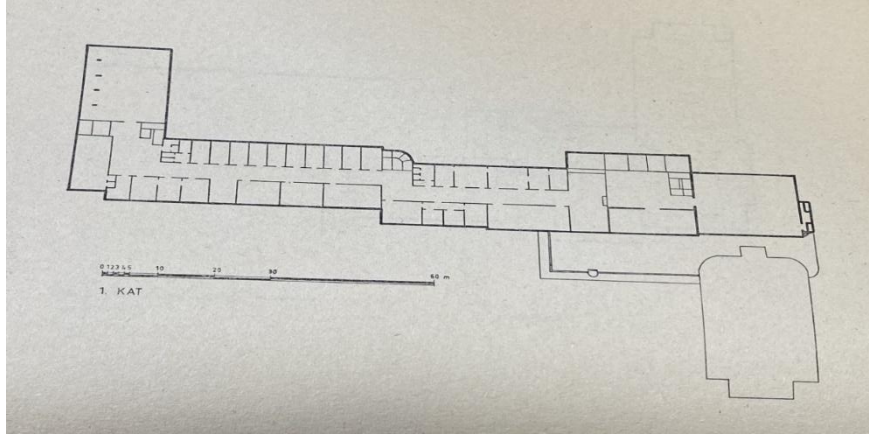
László Rásonyi'nin Gyula Németh'e gönderdiği DTCF'nin ilk Öğretime
Başladığı Evkaf Apartmanını Gösteren Kartpostal.
MTA. KIK.KT.MS. Fon: MS 6498/89

Ek 4.

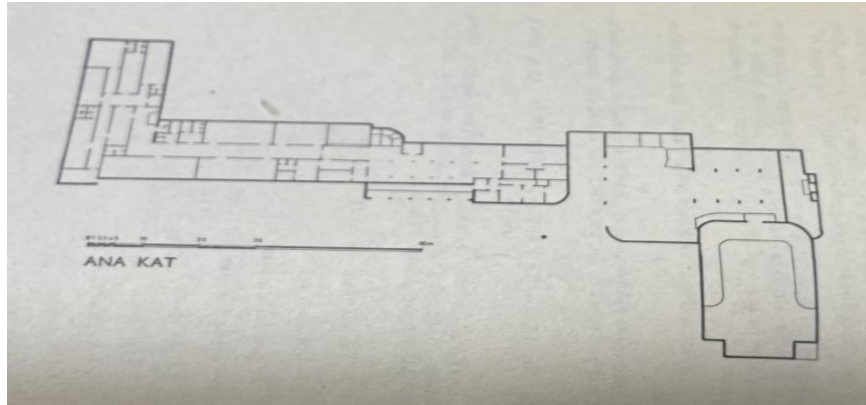
DTCF İnşaat Halinde T.C. Nafia Vekaleti, Bayındırlık İşleri Dergisi.
Yıl. 6, Sayı 10, Mart 1940, s. 73.

Ek 5.

DTCF'nin 1. Kat Planı
Azmi Süslü, DTCF'nin 50 Yıllık Tarihi,
DTCF Yayınları No: 355, Ankara 1986, s. 24.

Ek 6.

DTCF'nin Ana Kat Planı.
Azmi Süslü, DTCF'nin 50 Yıllık Tarihi,
DTCF Yayınları No: 355, Ankara 1986, s. 25.

Makale Bilgileri:

Yapay Zekâ Beyanı:	<i>Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>

Article Information:

Artificial Intelligence Statement:	<i>No artificial intelligence tools were used.</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HAVACILIK TARİHİNDE ÖNEMLİ BİR KURUM: TÜRK UÇAK SANAYİİ ANONİM ORTAKLIĞI (TUSAŞ)

AN IMPORTANT INSTITUTION IN THE AVIATION HISTORY OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE: TÜRK UÇAK SANAYİİ ANONİM ORTAKLIĞI (TUSAŞ)

Fatma TOMBAK¹

Open Access Journal

¹ Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:
Dr. Fatma TOMBAK

.....
Kurum/Affiliation
fatma.tombak@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2439-0173
ROR ID: <https://ror.org/03n7yzv56>

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile **intihal taraması** yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the **preliminary review** and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 25-10-2025
Kabul/Accepted: 06-11-2025
Online Yayın/Published Online: 29-03-2026

Atıf/Cite: Tombak, Fatma." Türkiye Cumhuriyeti Havacılık Tarihinde Önemli Bir Kurum: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ)" *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 8, 2026, ss. 56-76.

ÖZET: 1945 sonrası II. Dünya Savaşı'nın bitimi dünyanın sahip olduğu savunmatik/stratejik süreç, mevcut teknoloji ve teknolojinin meydana getirdiği olgular ile hem güç anlayışında hem de savunma sanayisinde yapılanmayı yeniden şekillendirmeye başladı. Baskın ve yeni olan bu süreç, Türk savunma sanayisi üzerinde de kuşkusuz etkili olmaya başlamıştı. Türk Hava Savunma Sanayii, gelişme göstererek yapılanmayı Erken Cumhuriyet Dönemi'nde fark etmiş olsa da II. Dünya Savaşı, savaşın getirdiği ekonomik yetersizlik ve gerekli alt yapının sağlanamaması bu durumu engellemişti. 1945 sonrası yeni politik düzen ve 1950 yılında gerçekleşen Türkiye'de iktidar değişimi sonrasında değişen politik konjonktür, Türkiye'yi dışa bağlı bir politik uygulamaya mecbur hale getirmiştir. 1974'te başlayan süreç, dışa bağımlı bir savunmanın aslında savunmasızlık olduğunu fark ettirerek Türk savunma sanayii için dönüm noktası oldu. Bu süreç içinde 20. yüzyılın en belirgin özelliği; jeopolitik kavramının hava, deniz ve kara üzerinden bir hâkimiyet unsuru olarak okunmasıydı. Ancak gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus, jeopolitiğin teknoloji ve yeni algılarla şekil değiştirmesiydi. Değişen dünya ve her gün yenilenen teknoloji, bilhassa yerli ve ulusal/millî olma sürecindeki Türk savunma sanayii için en önemli lokomotif konumuna gelmiştir. Bu noktada 1970 sonrası savunmada önemli bir kurum olan TUSAŞ'ın kurulması ele alınmış ve Türk Hava Savunma Sanayisinin tarihsel süreci analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

TUSAŞ, Türk Savunma Sanayii, Türk Hava Savunma Sanayii, Hava Hâkimiyeti.

ABSTRACT: After 1945, with the end of the Second World War, the global defense and strategic environment, together with existing technologies and the phenomena produced by these technologies, began to reshape both the understanding of power and the structuring of the defense industry. This dominant and emerging process undoubtedly started to have an impact on the Turkish defense industry as well. Although the Turkish air defense industry had recognized the need for institutional structuring during the Early Republican period, the Second World War, the economic constraints it brought, and the inability to provide the necessary infrastructure hindered this development.

The new political order after 1945, along with the changing political conjuncture following the shift of power in Türkiye in 1950, compelled Türkiye to adopt a foreign-dependent policy orientation. The process that began in 1974 marked a turning point for the Turkish defense industry by revealing that dependence on external sources in defense actually meant vulnerability. During this process, one of the most distinctive features of the twentieth century was the interpretation of geopolitics as an element of dominance over air, land, and sea. However, the most important point that should not be overlooked is that geopolitics itself was transformed by technology and new perceptions.

The changing global environment and continuously evolving technologies have become the most important driving force for the Turkish defense industry, particularly in its process of becoming domestic and national. In this context, the establishment of TUSAŞ as a significant defense institution after the 1970s is examined, and the historical development of the Turkish air defense industry is analyzed.

Key Words:

TUSAŞ, Turkish Defense Industry, Turkish Air Defense Industry.

GİRİŞ

Türk Hava Kuvvetlerinin 1 Haziran 1911’de kurulmasıyla Türkiye’de hava kuvvetleri resmiyet kazanmıştır. Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında havacılığın askeri önemi fark edilmiştir.¹ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk, 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyetinin (bugünkü Türk Hava Kurumu) açılışında “İstikbal göklerde” ifadesiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni nesillerine önemli bir misyonu miras bırakmıştır. Atatürk’ün Yeni Türk devletinin kurulduğu yıllardan itibaren havacılık sektörüne önem verdiği ve dünyadaki çalışmaları yakından takip ettiği görülmektedir. Buna örnek çalışmalardan biri, dönemin dünyada hızla yükselen devleti ABD ile kurulan ilişkilerdir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1945) Türk havacılığının gelişmesinde ABD’nin önemli bir yeri bulunmaktadır. TOMTAŞ² fabrikası 1928 yılında kapanınca Almanya’ya karşı ikili tutumundan dolayı tavrı alınmıştır. 1931 yılında fabrika açılınca Almanya yerine ABD ile iş birliği yapılması düşünülmüştür. 1932 yılında ABD ile uçak yapımı konusunda anlaşılmuştur. Bu yakınlaşmayı sağlayan gelişmelerden biri de iki ABD’li pilotun Türkiye’ye uçuş gerçekleştirmeleridir. 28 Temmuz 1931 tarihinde New York’tan havalanan pilotlar, 29 Temmuz 1931 tarihinde İstanbul Yeşilköy Havaalanına inmiştir. O sırada Yalova’da olan Atatürk, Amerikalı pilotları Yalova’ya davet etmiş ve onlarla görüşmüştür.³ Yalova’da gerçekleşen görüşmelerde uçuşunu başarılı bir şekilde gerçekleştiren pilotları Atatürk tebrik etmiş, ABD Başkanı Hoover’a bundan duyduğu memnuniyeti bildiren bir telgraf göndermiştir.⁴ 3 Ağustos 1931 tarihinde de ABD Başkanı Hoover, pilotlara karşı gösterdiği nezaketten dolayı Atatürk’e teşekkür telgrafı ilemiştir.⁵ Bununla ilgili olarak 1931 yılında Russel Boardman ve John L. Polando adlı iki havacı, New York-İstanbul kıtalar arası ilk uçuşu gerçekleştirdikten sonra kendilerine neden İstanbul’u seçtikleri sorulduğunda “Türkiye’de çok yeni ve iyi şeyler yapıldığını duyduk. Bunları yerinde görmeye ve selamlamaya geldik.” cevabını vermiştir. Bu pilotlarla Atatürk gerçekleştirdiği sohbette:

“Bugünün gençliği; zamanımıza kadar insanoğullarının hayalinde canlandırdığı gökyüzü yollarından, insanlar ve uluslararasıdaki yüksek dostlukların, yüksek sevgilerin kurucuları oluyor. Bu yüce hedeflerin yüce işaretlerini veren Amerika’nın sizin gibi cesur ve ülkücü gençlerini karşımda görmekle övünçlü ve mutluyum. Siz gökyüzünde güzel bir yol çizdiniz. Bu geziniz, Türk havacılarında da hazırlanmak için büyük bir isteklenme uyandıracaktır. Sizi coşku ile kutlarım.” demiştir.⁶

Türk havacılığının başarıları imza atmasında bu alanda Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uygulanan politikalar arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk; Ay’a gidileceğini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) Luna 1 projesinden 23 yıl, Apollo programından 25 yıl, insanoğlunun Ay’a ayak basmasından 33 yıl önce ifade etmişti. 1927 yılında Münir Hayri’nin “Türk Hava Mecmuası”nda “Ay’a Seyahat” ve “Ay’a Gidenler” yazıları da⁷ 1923 sonrası Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceğe yönelik bakışında ilerlemeci bir anlayışa sahip olduğunun göstergesi olmuştur. Cumhuriyet’in kurucu felsefesinin mirası üzerinde gelişme gösteren Türk havacılık ve uzay çalışmalarının günümüzde birçok başarıya imza attığı görülmektedir. Bu başarılardan birini gerçekleştiren ve 12 Şubat 2024’te uzaydan Türkiye’ye dönen (uzaya çıkan ilk Türk astronotu) Alper Gezeravcı’nın uzaydaki ilk sözleri de “İstikbal göklerde” olmuştur.⁸ Onun bu başarısı, Atatürk’ün “İstikbal göklerde” sözünden 99 yıl gibi kısa bir süre sonra Türkiye’nin hava ve uzay teknolojisinde geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

¹ Cengiz Tatar, **Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Millî Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 2018.

² TOMTAŞ; havacılık ve uzay teknolojisi alanında Tusaş, Asfat, Erciyes Teknopark ve Tomtaş Yatırım ortaklığıyla kurulmuş anonim bir şirkettir. <https://www.sahaexpo.com/tr/tomtas-havacilik-ve-teknoloji-a.s>. (E. Tarihi: 10.03.2025)

³ Sinan Kıyanç, **Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk: Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul, Yeditepe, 2023, s. 178-182.

⁴ John Grew, **İlk Amerika Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları (ATATÜRK ve İNÖNÜ)**, (Çev. Muzaffer Aşkın), İstanbul, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1966, s. 152-156.

⁵ Kıyanç, a.g.e., s. 184.

⁶ Özgür Barış Etli, **Profesör Atatürk: Bir Dâhinin Keşfedilmemiş Dünyası**, İstanbul, Urzeni Yayınları, 2024, s. 150-151.

⁷ Etli, a.g.e., s. 139.

⁸ **Anadolu Ajansı**, (E. Tarihi: 19.01.2024)

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş ile hızlı bir sosyo-politik değişime ve silahlanma yarışına giren Doğu-Batı dünyasında (jeopolitik, coğrafya, teknoloji ve strateji gibi paradigmlar üzerinden) Türkiye'nin hava savunmasındaki durumu ve gelişimi tarih disiplini açısından analiz edilecektir. Bu analizle birlikte Atatürk'ün "İstikbal göklerde dir." misyonunu yüklediği Türk Havacılık ve Uzay sektörü incelenerek bu sektör içerisinde yer alan ve savunma sanayisi alanında faaliyet gösteren TUSAŞ'ın⁹ Türk savunma Sanayisindeki rolü değerlendirilecektir.

Bu çalışmada Türkiye'de modern çağın savunma tarihinde ve endüstrisinde önemli bir yeri olan uçak sanayi, hava sanayi sektöründeki ilk yerli kuruluş TAI (TUSAŞ) üzerinden Türk havacılık tarihinin -Türk Hava Savunma Sanayisinin- geldiği nokta açıklanacaktır. Böylece disiplinler arası bir yaklaşımla uzay ve havacılık alanında ülkemizde yaşanan gelişmelerin tarihî süreci verilerek bu alandaki literatürün zenginleşmesine katkı sunulmuş olacaktır.

Savaşlarda Jeopolitiğin, Hava Hâkimiyetinin ve Savaş Uçaklarının Önemi

Jeopolitiğin tanımı ilişkin olarak herhangi bir ortak kavram oluşturulmak da zorlanılsa da rekabet, güç, coğrafya ve ekonomi; politik arenada önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. "Jeopolitik" kavramı; esasında rekabet, güç ve coğrafya gibi kavramların özellikle yeryüzünde mekânsal ve hukuksal bir değerlendirmesi gibi düşünülebilir.¹⁰ Bu kavrama etimolojik olarak baktığımızda bu kavram, "geo" ve "politika" terimlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Geo; yer, arz veya dünya "politika (politikos)" terimi, şehir devleti (site) anlamına gelmektedir. Grekçe kaynaklı "polis" kelimesinden türetilmiş olup Türkçe "siyaset" anlamına gelmektedir. Coğrafya, insan ve siyasetin oluşturduğu etkileşimdir. Bu etkileşimin hem siyasî hem de askerî olarak aktif hale getirilmesi, jeopolitik olarak tarif edilebilir. Bir başka ifadeyle insanın, coğrafya ve siyasete verdiği yöndür.¹¹ Jeopolitik kavramı Johan Rudolf Kjellen'e göre "Devletin coğrafi bir bütün olarak hareket etme bilimidir." Friedrich Ratzel'e göre ise "Coğrafi niteliklerin ve şartların, özellikle de geniş alanların devletlerin var oluşunda belirleyici bir rol oynadığını, aynı zamanda bireylerin ve toplumların üzerinde yaşadıkları topraklara muhtaç olduğunu ve yazgılarının coğrafya kanunu tarafından belirlendiğini söyleyen bir bilim dalıdır." Karl Haushofer' ise "Jeopolitik, devletin yeni ulusal birimidir; coğrafya, özellikle de siyasî coğrafyaya dayanan bütün siyasî hareketleri belirleyen kuramdır." şeklinde değerlendirmiştir.¹²

Jeopolitik ile üç önemli özellik ortaya çıkmaktadır. İlki doğanın değişken ve stabil olmayan yapısı olurken ki bu değişkenlik kuşkusuz teknolojik devrim ve devrim ile gelişen ulaşım araçlarıdır. Yine stratejik düzen ve algının zamana uyum sağlaması da bu değişkenlik içinde yer almaktadır. İkincisi işlevsel politik bir araç kullanılması olurken üçüncüsü devletlerin mücadelesinde başvuru bir kaynak da olabilmektedir.¹³ İngiliz Siyasî Coğrafyacı Halford John Mackinder tarafından geliştirilmiş olan Kara Hâkimiyet Teorisi "*Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devlet Heartland'a¹⁴ hâkim olur. Heartland'a hükmeden ise öncelikle iç kenar hilale ya da*

⁹ TUSAŞ, literatürde Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda TAI kısaltmasını da Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi olarak da listelenmektedir. Türk Uçak Sanayi Anonim Ortaklığı, [https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda#:~:text=HAKKIMIZDA&text=T%C3%BCrk%20U%C3%A7ak%20Sanayii%20Anonim%20Ortakl%C4%B1%C4%9F%C4%B1,ve%20Teknoloji%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20b%C3%BCnyesinde%20kurulmu%C5%9Ftur.\(E.Tarihi:10.03.2025\)](https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda#:~:text=HAKKIMIZDA&text=T%C3%BCrk%20U%C3%A7ak%20Sanayii%20Anonim%20Ortakl%C4%B1%C4%9F%C4%B1,ve%20Teknoloji%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20b%C3%BCnyesinde%20kurulmu%C5%9Ftur.(E.Tarihi:10.03.2025))

¹⁰ Mackinder; Asya, Avrupa, Afrika bütünü "Dünya Adası" olarak adlandırır. Batıda Volga, doğuda Sibirya, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölgeyi "Heartland (Kalpgah)" olarak kabul etmiş ve daha sonra da Avrupa Rusyası'nın tamamını Heartland içine dâhil etmiştir. Suat İlhan, **Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003, s. 21; H. J. Mackinder, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, (Çev. Kadir Yılmaz), İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015, s. 49.

¹¹ Fahriye Gözgül, "Coğrafya Sosyoloji Ekonomi Arasındaki Diasporanın Praksisi", **Journal of Current Researches on Social Sciences**, C 6, S. 2, 2016, s. 120.

¹² Pascal Boniface, **Herkes İçin Jeopolitik**, İstanbul, Erdem Yayınları, 2018, s. 10-11.

¹³ Fahriye Gözgül, **a.g.m.**, s. 120; Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 14.

¹⁴ Kalpgâh.

Rimland'a hükmeder. Sonra da dış kenar hilale yani bütün dünyaya hâkim olur."¹⁵ görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşün temelinde kara hâkimiyeti ve deniz hâkimiyeti arasında güç rekabeti olması, Heartland teorisini ön plana çıkarmaktadır. Mackinder, Avrasya ve Afrika kıtalarından oluşan bir "Dünya Adası" belirlemiş ve dünyanın en ulaşılmaz kısmı olan Heartland'ı anlamlandırmış ve yapısallaştırmıştır.¹⁶ Çünkü "Heartland" bölgesi denizden erişimi engellediği için dokunulmaz/korunaklı bir bölge idi.¹⁷ ABD'li akademisyen Nicholas Spykman, 1938 yılında kaleme aldığı "Coğrafya ve Dış Politika" adlı kitabında "Rimland" yani "Kenar Kuşak" teorisini anlatmıştır. "Rim" sözcüğü İngilizcede "kenar, çerçeve ve çerçevelemek; "Land" ise toprak, toprak parçası, arazi ve ülke anlamlarına gelmektedir. Spykman'ın Rimland olarak tanımladığı bölge; Mackinder'in Batı Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya'nın güney kısımları, Çin ve Uzak Doğu'dan meydana gelen İç Hilal bölgesi olarak adlandırılmaktadır.¹⁸ Spykman, Avrasya çevresindeki deniz bölgesini dünyanın büyük çevresel otoyolu olarak nitelendirmektedir. Avrupa, İran, Orta Doğu, Güneybatı Asya, Çin, Çinhindi ve Doğu Sibirya'yı içeren "yerkürenin kalbi" ve deniz otoyolu arasındaki kara alanını "büyük eş merkezli tampon bölge" olarak adlandırmaktadır.¹⁹ Hava hâkimiyeti teorisinde ise savaş pilotu olan Alexander P. de Seversky yaptığı çalışmalar ile dikkati çekmiştir. Seversky, hava gücünün daha kapsayıcı bir güç olmasından dolayı kara ve deniz gücünün etkisini kaybettiğini belirtmiş²⁰ ve hava hâkimiyeti ile diğer bütün teorilerin gerekilebileceğini savunmuştur.²¹ Seversky hava hâkimiyeti ile ilgili -makinelere, adamlar, fabrikalar, havaalanları, petrol endüstrileri, havayolları, özel uçuşlar- hava denklemine giren her şeyin hava gücünü oluşturduğundan bahsetmiştir. Hava kuvveti, askeri nihai üründür ve stratejisini uygun taktikler ve silahlarla gerçekleştirerek gücünü ifade eder. Bununla ilgili olarak Seversky, diğer askeri güçler gibi, hava gücünün de doğal ortamında askeri güçlere takviye sağlayabildiğini bu sayede tam teşekküllü bir stratejik güç olma karakteri taşıdığını ifade etmiştir.²² Seversky'in belirttiği bir başka durum ise gemilerde yani denizlerde deniz uçaklarının da eylem alanı oluşturmaya başlamasıydı. Uçak, ordular ve donanmalar için yeni bir topçu türü oluşturmuyordu. Gemilerle eylem alanına taşınan deniz uçakları, deniz gücünün silahlarıydı. Dünyayı saran hava sahasında herhangi bir yerde operasyon için menzile sahip uçaklar; kendi yasaları, taktikleri ve stratejisi ile yeni bir askeri gücün araçlarını oluşturmaya başlamıştı ki deniz uçakları da buna dâhildi.²³

Hava hâkimiyeti, savaşlarda önemli bir unsurdur. Ayrıca dünya hâkimiyet teorileri içinde son dönemde giderek önem kazanan teorilerden biri de "hava hâkimiyet teorisi"dir. Bu teorisin temelleri, ABD'li Albay Hausy Scitaklian tarafından atılmıştır. Teorinin özü "*Havaya hükmeden millet, dünyaya hâkim olur; bu sebeple havacılıkta daima üstün olmak gerekir.*" düşüncesidir.²⁴

Hava hâkimiyet teorisi, özellikle II. Dünya Savaşı'nda kendini uygulama sahasında göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyen unsurlar, hava kuvvetleri olmuştur (ABD uçaklarının Japonya'ya atom bombası atması gibi). Hava hâkimiyet teorisi, Soğuk Savaş Dönemi'nde uzay sistemleri alanındaki çalışmaları ile farklı bir boyut kazanmış ve uzay alanında çalışmalar giderek artmıştır. Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesinin (NASA) "Yıldız Savaşları Projesi" bunun bir örneğini oluşturmaktadır.²⁵ Bu kapsamda geliştirilen

¹⁵ Halford J. Mackinder, "Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, C 23, S. 4, 1904, s. 429.

¹⁶ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, New York, Norton Library, 1962, s. 8.

¹⁷ Gearoid O. Tuathail (Gerard Toal), *Critical Geopolitics*, London, Routledge, 1996, s. 12.

¹⁸ Ufuk Can Küllüoğlu ve Kamala Valiyevala, "Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye'nin Jeopolitik İz düşümü", *Wikin Papers Series*, C 3, S. 3, 2022, s. 47-48.

¹⁹ N. J. Spykman, *Coğrafya ve Dış Politika*, (Çev. Alperen Kürşad Zengin), İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2020, s. 26.

²⁰ Ufuk Can Küllüoğlu ve Kamala Valiyevala, *a.g.m.*, s. 51.

²¹ Suat İlhan, *a.g.e.*, s. 22.

²² Major Alexander P. De Seversky, *Victory Through Air Power*, New York, Simon and Schuster, 1942, s. 258.

²³ Major Alexander P. De Seversky, *a.g.e.*, s. 346.

²⁴ Ramazan Özey, *Dünya Hakimiyet Teorileri ve Merkezî Türk Hakimiyet Teorisi*, İstanbul, Marifet Yayınları, 2000, s. 104.

²⁵ Özey, *a.g.e.*, s. 104-105.

projelerden olan ve son dönemde hayata geçirilen “Avrupa Gökyüzü Kalkanı” projesine Türkiye 2024’te dâhil olmuştur.²⁶

Hava hâkimiyetinde özellikle silah ve teknolojik üstünlük önem arz etmektedir. Hava gücünü oluşturan en önemli unsur olan savaş uçaklarının modern olmasının yanında silah ve teknoloji bakımından da iyi donatılması devletlerin topraklarını savunmasında önemli bir unsurdur. Uçakların ulusal savunma için önemi, özellikle II. Dünya Savaşı ile anlaşılmıştır. Bu savaşla harp uçaklarının teknolojisi geliştirilerek jet motoruna sahip uçaklar olarak kullanılmaya başlanması ve ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen iyileştirmeler, dünya üzerindeki yeni gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur.²⁷ Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuzluklar ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle savunma politikalarında herhangi bir büyümeye ve gelişmeye gitmemiştir/gidememiştir. Türkiye’nin II. Dünya Savaşı yıllarında karşılaştığı temel belirsizlik, karşı karşıya kaldığı tehdidin niteliği ve yoğunluğundan kaynaklanmıştır. Bu tehditler altında tarafsızlığını koruyarak savaş dışı kalabilmesi için orduyu güçlendirmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır²⁸.

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile başlayan Soğuk Savaş Dönemi’nde yeni dünya, iki kutuplu bir doğaya bürünmüştür. Soğuk Savaş Dönemi’nde birbirine güvenmeyen ve sürekli tetikte olan devletler, yeni bir savunma ve strateji üzerinde varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. 1945’ten 1991’e kadar devam eden bu süreç dünya genelinde baktığımızda güç dengesi üzerinde hareket eden ulusal çıkarların, savunma ile gerçekleştirilebileceği anlayışı içinde var olabilmıştır. Bu hususta topyekûn bir savunmanın jeopolitik bir gerçek ile coğrafya, strateji ve teknoloji gerçeği ile var olabileceğiyle yüzleşilmiştir. Total olarak bakıldığında bütün bu değişimler ve gelişmeler; hava, kara, deniz hâkimiyet teoremlerinin varlığını devam ettirdiği 1991’e kadar önemini korurken 1991 sonuna gelindiğinde yeni ve farklı bir dünya ile bir kez daha karşılaşılmasına neden olmuştur. Bu yeni dünya konjonktürü, bir öncekinden farklı olarak savunmasız bir alan yaratmıştır. Bu dönemin karmaşık oluşumlarını tetikleyen bir başka husus, 1957 yılında Sputnik I isimli Sovyet uydusunun gönderilmesiyle ve Soğuk Savaş Dönemi’nde başlayan “uzay” yeni bir alan ve güç olarak değerlendiren yaklaşımdır. 1991 sonrası dönem için bu anlayış ve yenilik, teoremlerin ve jeopolitiğin minimize hale geldiği ancak onların da dâhil olabileceği çok geniş ve maksimize edilmiş yeni bir görüşün çıkmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreci tanımlamada 1991 sonrasında gerek “4. nesil savaşlar” gerek “astropolitik”²⁹ kavramı gerekse de “5. nesil hava araçları” mevcut kavramların da değişmesine neden olmuştur. 1991’de Körfez Savaşı ile başlayan yeni savaş algısı, uzak-yakın doğrultusu ile Türkiye’nin de içinde olmasının gerekli olduğu bir politik oluşumu beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda SSCB’nin parçalanması sonucu ortaya çıkan belirsizlik ve dengesizlik, kuşkusuz Türkiye’nin içinde bulunduğu durum için 1974’ten sonra bir kez daha bir koruma ve savunma alanını oluşturmayı gerekli kılmıştır. Buna neden olan süreç, zaman-mekân arasındaki engelleri ortadan kaldırıp eş zamanlı, etkileşimli iletişim döneminin başlamasıdır. Bu durumda savunma sanayi de teknoloji, jeopolitik, coğrafya, tehdit ve strateji üzerinden harmanlanarak okunmak zorundaydı. Jeopolitik teorilerden astropolitik kavrama dönüşüm sürecinde, Dolman tarafından geliştirilen astropolitik kavramı stratejilerin en kapsamlısını oluşturmuştur. Uzay insanın hâkimiyetine girdirme çabaları, uzayın hukuksal ve siyasal olarak yeni bir boyutta değerlendirilmesini mümkün kıldığı gibi bu durumu aynı zamanda kavramsallaştırmıştır.³⁰ Nitekim bu siyasal ve hukuksal boyut devletlerin uzaydaki menfaatlerini koruması bakımından yeni anlayışların oluşmasına zemin hazırlamıştır.³¹ Ortaya çıkan bu yeni anlayış, çok disiplinli bir çerçevede astropolitik kavramının şekillenmesini sağlamıştır. Bu da aslında uzay için üretilen bilginin; güvenlik, strateji ve iktidar kavramlarının trio oluşturmasında devrimsel bir araç niteliğinde

²⁶ Anadolu Ajansı, 15.2.2024.

²⁷ Ümit Cevher, “Bir Askerî Uçak Türü Olarak Savaş Uçaklarının Dünü, Bugünü ve Geleceği Türkiye Örneği”, *Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi*, C 4, S. 1, 2023, s. 6.

²⁸ Banu Berber Babalık, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Esirgeme Kurumu Faaliyetleri”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 9, S. 2, 2024, s. 112.

²⁹ Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical Geopolitics In The Space Age*, Londra, Frank Cass Publishers, 2002, s. 52.

³⁰ Tolga Erdem, “Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitiğe Giriş”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 20, S. 1, 2018, s. 431-446.

³¹ Pfaltzgraff, Jr., Robert L. “International Relations Theory And Spacepower”, *Toward A Theory Of Spacepower: Selected Essays*, Charles D. Lutes [Et Al.], Createspace Independent Publishing Platform, Washington, National Defense University Press, 2015, s. 33.

olmuştur. Çünkü “uzay” dünyada politize edilen güven kavramının şekillenmesinin sağlanmasında önemli bir alan oluşturmıştır.³² Başka bir ifadeyle güvenlik, strateji ve iktidar kavramlarının oluşturduğu trio; modernizm ve teknoloji ile hava hâkimiyetinin uzay hâkimiyetine evrilmesiyle yeniden şekillenmesi ve tanımlanmasıdır.³³ Weizman bu durumu, iki boyutlu jeopolitik anlayış üzerinden devletin askerî ve politik prototipine göre şekillendirirken modernizm ile bu durum üç boyutlu aşamaya taşınmıştır.³⁴ Bu dışsal-zamansal-mekânsal bir oluşumun simgesi olan “uzay” kavramı ile hava hâkimiyetinin Türk savunma sanayisi bakımından önemini Atatürk, hem “İstikbal göklerdeydir. Göklerini koruyamayan uluslar, yarınlarından asla emin olamazlar.” diyerek hem de 1924 yılı Milli Meclis’in açılışı sırasında yaptığı konuşmada “Yurt savunmasından söz ederken askerî alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan hava kuvvetlerine, yüce Meclis’in özellikle ilgi ve dikkatini çekerim.” diyerek vurgulamıştır.³⁵

Türk Havacılık Tarihinde TUSAŞ’a Uzanan Süreç

Türk havacılık tarihi, Trablusgarp Savaşı’nda İtalyanların saldırıları sonucunda 11 Haziran 1911’de Kâinat-ı Fenniye ve Mevakii Müfettişliğinin 2. şubesine bağlı olarak kurulan komisyon ile başlatılmaktadır. 16 Şubat 1925’te Türk Tayyare Cemiyetinin (TTC) kurulmasıyla bu yeni kurum, Türkiye Cumhuriyeti için ileriye dönük yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.³⁶

Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, köklü değişimleri gerçekleştirmiştir. Bu değişimlerden biri de Türkiye’de ulusal bir havacılık sisteminin yapılandırılmaya çalışılmış olmasıdır. Bu köklü değişimin ilk kurumu da 16 Şubat 1925 tarihinde kurulan TTC olmuştur.³⁷ TTC, 24 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı kongre ile adını Türk Hava Kurumu (THK) olarak değiştirmiştir. Ayrıca 3 Mayıs 1935 tarihinde ise Cumhuriyet’in ilk havacılık okulu Türkkuşu Ankara’da açılmıştır. Daha sonra 1936 yılında tayyare okulu açılmış, Türkiye’nin ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu, Sabiha Gökçen de bu okulun ilk mezunlarından biri olmuştur.³⁸

TTC kurulduktan sonra hava sektöründe ihtiyacı karşılamak için fabrika kurulmaya çalışılmıştır. Ancak ülkede bu fabrikayı kuracak sermaye grubu, girişimci ve bu alanda uzman kadro yokluğu; çözüm yolunun değiştirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle kurulmak istenen uçak fabrikası için Almanya’da faaliyet gösteren Junkers firması ile görüşülmüştür.³⁹ Görüşmeler sonucunda Junkers firmasıyla ortaklık anlaşmasına karar verilmiş, bunun için 1925 yılında sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme kapsamında Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur.⁴⁰ Bu hususta ifade edilmesi gereken bir nokta da Osmanlı Devleti ile başlayan çağdaşlaşma ideali, savunma sanayisi fikrini de tetikleyerek Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ve süreci geçtikten sonra güvenlik politikaları için yeni bir dönemin kapısını da aralamıştır. Böylece Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Alman Junkers Flugzeug- und Motoren Gesellschaft arasında imzalanan anlaşma, Cumhuriyet’in hava sahasında ilk girişimi olmuştur. Alman firması ile yapılan anlaşma sonucunda 6 Ekim 1926 tarihinde Eskişehir’de açılan bu fabrikada 1927 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan A-20, F-13 ve G-23 uçaklarının bakım ve

³² Uğurcan Akın, **Bir Jeopolitik Alan Olarak Uzak: Klasik ve Eleştirel Jeopolitik Bir Bakış**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2021, s. 98.

³³ Demet Şefika Mangır, “Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söyleme”, **Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler** içinde ed. Demet Şefika Mangır, Adıyaman, İKSAD Yayınları, 2020, s. 33.

³⁴ Ferdi Güçyetmez ve Hasibe Talaş, “Çin’in Uzak Politikaları”, **21. Yüzyılda Uzak Gücü ve Hava Hakimiyeti** içinde, ed. Ferdi Güçyetmez, İstanbul, İdeal Kültür, 2023, s. 254.

³⁵ Muhterem Eren, “Atatürk ve Havacılık,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S. 4, 1985, s. 216.

³⁶ Hüsnü Özlü, “Geçmiş ve Kuruluş 1974 Öncesi Dönem’de Türk Savunma Sanayii”, **Savunma Politikaları** içinde, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, İstanbul, SETA 2022, s. 248.

³⁷ Ersan Bocutoğlu ve Mehmet Dinçaslan, “1925-1950 Dönemi’nde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri,” **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2014, s. 159.

³⁸ Türk Hava Kurumu (THK), Tarihçe, https://thk.org.tr/Turk_Tayyare_Cemiyeti (E. Tarihi: 19.03.2024)

³⁹ Emre Uçar, “Türk Havacılık Sanayisinde Kayseri Uçak Fabrikasının Yeri,” **Kayseri Ticaret Odası Dergisi**, S. 10, 2012, s. 75.

⁴⁰ Mahmut Bolat ve Yasin Öztürk, “Millî Havacılığı Kurma Yolunda Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa’nın Girişimleri: Junkers Tayyare Fabrikası Örneği”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, C 6, S. 1, 2022, s. 255-279.

onarımı başlatılmıştır. Ancak TOMTAŞ'ın faaliyetleri çeşitli nedenlerden dolayı kısa sürmüştür. Çünkü fabrikada Alman firması, Alman ve Türk çalışanları arasında yanlış tutum sergilemiştir. Süren sıkıntıların giderilmemesi nedeniyle şirketin 28 Haziran 1928 tarihinde kapatılmasına karar verilmiştir.⁴¹ Daha sonra bu mevcut alt yapı, 1931 yılında Kayseri'de yeniden açılmıştır. Kayseri Uçak Fabrikasında 1939 yılına kadar yaklaşık 200 adet uçak üretilmiştir.⁴² Dış yardımlar ve Türk Hava Kuvvetlerinin imkânları çerçevesinde envanterdeki savaş uçaklarının sayısının II. Dünya Savaşı öncesinde arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir.⁴³ Ayrıca THK tarafından 1937 yılının son altı ayında Türk Hava Kuvvetlerine 26 adet uçak hediye edilmiştir.⁴⁴ II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreç değerlendirildiğinde Kayseri Uçak Fabrikasında TOMTAŞ dönemi de dâhil olmak üzere 1926-1941 yılları arasında yedi ayrı tipte yaklaşık 212 adet uçak üretildiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine üretimden ziyade onarım ve bakım işleri ön plana alınmıştır.⁴⁵ Bu dönemde Kayseri ve Eskişehir Tayyare Fabrikasında Türk mühendislerinin bulunması önemli katkılar sağlamıştır. Bu mühendisler arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden (İTÜ) mezun olan mühendisler ile Yeşilköy ve Kayseri Makinist mekteplerindeki makinist gençlerin olması dikkat çekmektedir.⁴⁶ Kayseri Uçak Fabrikası, birçok değişim geçirdikten sonra günümüzde Türk ordusunun hava kuvvetleri bünyesinde faaliyete devam etmektedir.⁴⁷

II. Dünya Savaşı öncesinde pilot eğitimine de önem verilmiş, çeşitli illerde "Türkkuşu" pilot eğitimleri planlanarak eğitcilik çalışmalarına⁴⁸ ve planörlük eğitimlerine başlanmıştır.⁴⁹ Hava tatbikatlarına ve savaşta olası işgallere karşı çeşitli manevralar da hava kuvvetlerinin de yer aldığı gazetelere yansımıştır.⁵⁰ Bu tatbikatlarda Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Pilot Sabiha Gökçen'in ordunun ve hava kuvvetlerinin durumunu ifade eden açıklamaları önemlidir. Yardımlarla modernleşmeye başlayan ordu, General Çakmak'ın da ifadesiyle: "Modern silahların kullanımında büyük terakki görülmektedir."⁵¹ Türk havacılık ve savaş pilotluk tarihinde önemli bir yeri olan Sabiha Gökçen, Ege manevralarında (1937) rol alarak tecrübesini arttırmıştı. Onun gibi Naciye Toros ve Yıldız Uçman gibi kadın pilotlarımız Cumhuriyet'in ilk döneminde yetişmiştir.⁵²

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde havacılık alanında kurulan fabrikalardan biri de Etimesgut Uçak Fabrikası olmuştur. İthal edilen uçakların maliyeti, ülke içi üretime kıyasla çok daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla ülke içi uçak sanayisi, son derece önemli bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle Türk Havacılık sektörünün öncü kuruluşu THK tarafından Etimesgut'ta Etimesgut Uçak Fabrikası kurulmuştur.⁵³ Mustafa Kemal'in isteği ile kuruluş hazırlıkları başlayan ve 1942 yılında açılan Etimesgut Uçak Fabrikasında 1942-1947 arası dönemde 116 adet uçak, 56 adet planör üretilmiştir. Bunun dışında 1947 yılında açılan THK Gazi Uçak Motor Fabrikası ve 1950

⁴¹ N. Metin Güneşşen, *Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Kara Havacılığı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 22.

⁴² Osman Yalçın, "Türk Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 26, S. 78, 2010, s. 61-588.

⁴³ *Tan gazetesi*, 24 Ekim 1935.

⁴⁴ *Son Posta gazetesi*, 26 Kasım 1937.

⁴⁵ Gökhan Taşkesen, *Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2006, s. 79-80.

⁴⁶ İsmail Yavuz, "THK Etimesgut Uçak Fabrikası 1939-1950," *Mühendis ve Makine Dergisi*, C 54 S. 636, 2013, s. 32.

⁴⁷ Bocutoğlu ve Dinçaslan, *a.g.m.*, s. 161.

⁴⁸ *Tan gazetesi*, 16 Ekim 1935.

⁴⁹ Türkkuşu eğitimleri sırasında maalesef zaman zaman üzücü kazalar da oluyordu. 23 Ekim 1937 tarihindeki uçuşta bir uçak düşmüş, öğretmen ve öğrenci pilotlar olmak üzere 5 pilotumuz şehit olmuştu (*Cumhuriyet gazetesi*, 23 Ekim 1937). Ancak eğitimler başarıyla devam etmiş; Türkkuşu pilotları Belgrad, Sofya ve Atina gibi önemli Balkan başkentlerine filolar halinde uçuşlar yapmışlardır (*Cumhuriyet gazetesi*, 27 Ekim 1937, s. 7). II. Dünya Savaşı öncesinde Balkan ülkeleri arasındaki bu yakınlaşma, karşılıklı ziyaretlere de zemin hazırlamış ve Yunanistan'ın üst komuta kademesi Türk havacılık sektörünün geldiği seviyeyi gözlemleme fırsatı bulmuş ve Kayseri Uçak Fabrikasını gezmişlerdir (*Cumhuriyet gazetesi*, 7 Kasım 1937). Balkan devletleriyle gerçekleştirilen paktlar ve dostluk antlaşmaları TBMM'de de olumlu karşılanmıştır (*TBMM Tutanak dergisi*, 19.11.1951).

⁵⁰ *Cumhuriyet gazetesi*, 12 Ekim 1937.

⁵¹ *Cumhuriyet gazetesi*, 14 Ekim 1937.

⁵² *Cumhuriyet gazetesi*, 14 Ekim 1937, s. 7.

⁵³ Doğan Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası (1939-1945)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 5, S. 12, 2018, s. 23.

yılında açılan Ankara Rüzgâr Tüneli (ART) havacılık için atılan önemli adımlar olmuştur. Cumhuriyet Dönemi kurulan uçak fabrikaları dışında uçaklar için en önemli kısımlardan biri olan motor kısmı için hükümetlerin özellikle hassas bir politika takip ettikleri görülmektedir. Bu konuya verilen önem sonucunda ilk motor fabrikası, THK tarafından Gazi Orman Çiftliğinde kurulmuştur. Fabrikanın çalışmaları 1951 yılına kadar sürmüş olup dönemin getirdiği koşullar nedeniyle uçak motoru üretimi gerçekleştirilememiş ve 18 Haziran 1952’de Makina ve Kimya Endüstrisine devredilmiştir. Bu fabrika, hâlâ Türk Traktör Fabrikası olarak işletilmekte ve traktör üretimiyle ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.⁵⁴

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ilk sivil havacılık girişimcisi ise Vecihi Hürkuş olmuştur. Vecihi Hürkuş, Millî Mücadele yıllarındaki savaşımlardan kalan uçak parçalarını bir araya getirerek 25 Haziran 1926’da ilk sivil uçağı üretmeyi başarmıştır. Ayrıca Vecihi Hürkuş, 21 Nisan 1932’de ilk Türk Sivil Havacılık Okulunu da kuran kişi olmuştur. Vecihi Bey, -1933 yılında- Kadıköy’de kendi imkânlarıyla kurduğu fabrikada ilk Türk spor eğitim uçağı olan Vecihi-XIV, XV, XVI tipi uçakları da üretmeyi başarmıştır. Vecihi Bey, havacılık sektöründe bir ilke daha imza atarak 1954’te Hürkuş Hava Yollarını kurmuştur ancak yaşanan bazı kazalar ve sıkıntılar nedeniyle bu şirketi kapatmak zorunda kalmıştır.⁵⁵

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde diğer önemli girişimci de Nuri Demirağ olmuştur. Demirağ, -Vecihi Hürkuş’tan sonra- 1940 yılında Beşiktaş ve Yeşilköy’de kurduğu uçak fabrikası ile Türkiye’de ilk uçak fabrikalarından birinin kurucusu olmuştur. Demirağ’ın kurduğu bu fabrikada NUD-36 eğitim uçağından 24 adet ve 1944 yılında NUD-38 altı kişilik yolcu uçağı üretilmiştir.⁵⁶ Demirağ’ın ürettiği NUD-38 adlı altı kişilik yolcu kapasiteli uçak, Türkiye’nin ilk yerli yolcu uçağı olmuştur. Demirağ’ın bu başarılarına rağmen yaşanan hukuki ve ekonomik sorunlar, şirketini zor durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Demirağ, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’den şirketi için yardım talep etmiş ancak yardım alamamıştır. Bu, ülkemizdeki havacılık sektöründeki özel girişimcilerin yeterli devlet desteği görmemesine neden olmuş ve TUSAŞ kuruluncaya kadar bu durum, bu şekilde devam etmiştir. Yaşanan hukuki ve mali sorunlar nedeniyle Demirağ’ın havacılık sektöründeki önemli girişimleri olan Gök Okulu, uçak fabrikası ve uçuş alanına devlet el koyarak bunları kamulaştırmıştır.⁵⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında özel sektör alanında bu gelişmeler yaşanırken kamu açısından durum değerlendirildiğinde Türkiye’deki uçak fabrikaları içerisinde THK Etimesgut Uçak Fabrikasının daha aktif bir konumda yer aldığı görülmektedir. Bu fabrikanın donanımı ve özellikleri incelendiğinde Avrupa’da faaliyet gösteren uçak fabrikaları ile aynı niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu fabrikada 1944 yılının ortalarına kadar 45.000’in üzerinde uçak parçası üretildiği görülmektedir. Etimesgut Uçak Fabrikasında THK-1, THK-2, THK-3, THK4, THK-5, THK-6, THK-7, THK-8, THK-9, THK-10, THK-11, THK-12, THK-13, THK-14 ve THK15 uçak modelleri üretilmiştir. Bu uçakların üretimi II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmiştir (1942). Bu üretilen uçak tiplerinden THK-5 uçağının Danimarka’ya ihraç edildiği görülmektedir. Böylece ilk defa Türkiye’nin ürettiği bir uçak, ihraç edilmiştir. II. Dünya Savaşı nedeniyle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan ve Türkiye’ye sığınan Polonyalı mühendislerin öncülüğünde, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde uçaklarla ilgili özel bir bölüm açılmıştır. Burada açılan havacılık kursu, Türkiye’ye gelen Polonyalı mühendisler tarafından verilmiştir. Havacılık kursundan mezun olan birçok Türk mühendis, önce THK Etimesgut Uçak Fabrikasında sonra da 1945’te dünyadaki en büyük havacılık şirketlerinden biri olan Boeing firmasında staj görmüştür. Bu şekilde havacılık sektöründeki insan kaynaklarının niteliği de güçlendirilmiştir. Ancak daha büyük uçak motorları üretmek için gerçekleştirilen çeşitli girişimlere rağmen bunu gerçekleştirecek bir motor fabrikası kurulamamıştır.⁵⁸ II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle THK Etimesgut Uçak Fabrikasında çalışan Polonyalı mühendislerden birçoğu kendi ülkelerine dönmüş ve fabrikada sadece birkaç Polonyalı mühendis kalmıştır. THK, 1950’li yılların başında maddi

⁵⁴ Türk Hava Kurumu (THK), Tarihçe, https://thk.org.tr/Turk_Tayyare_Cemiyeti (E. Tarihi: 19.03.2024)

⁵⁵ Bocutoğlu ve Dinçaslan, *a.g.m.*, s. 161.

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, **Türk Savunma Sanayi**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, T.Y., s. 85.

⁵⁷ A. Aydoğan, “Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, C 4, S. 2, 2020, s. 76-78.

⁵⁸ Özer, *a.g.m.*, s. 23-25.

zorluklar nedeniyle uçak üretme çalışmalarına son vermiş ve uçak fabrikasını 1952 yılında Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumuna (MKEK) devretmiştir. Etimesgut Uçak Fabrikası daha sonra kapatılmıştır.⁵⁹

Havacılık sektöründe ifade edilen bu gelişmeler, Türk uçak mühendislerinin erken dönemde başarılarına önemli bir örnek oluşturmuştur. Ancak dünyanın yaşadığı ikinci büyük topyekün savaş olan II. Dünya Savaşı'nda dünya için yeni ve çalkantılı bir süreç başlamıştır. Türkiye'nin mevcut altyapısı ile ulusal bütünlüğüne yönelik tehditlere karşı koyabilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle ordunun modernize edilmesi ve donanım-teçhizat bakımından güçlendirilmesi için ABD'den Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (Lend and Lease) ile savaş sonuna kadar hem 95 milyon dolarlık savaş malzemesi alınmasına hem de 1945'te "Askeri Yardım Antlaşması" ile Türkiye'nin ihtiyaç duyduğunda askerî yardımlar almasına karar verilmiştir. Yaşanan acil tehdit durumu, Türkiye'yi hızlı bir politika değişimine yönlendirmiş; bu nedenle II. Dünya Savaşı öncesinde başlayan millileşme ve yerleşme ruhuna aykırı bir durum ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Bu politika değişiminde 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un, "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın değişen konjonktürel şartlar için yenilenmeyeceğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmesi etkili olmuştur.⁶¹ Ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Hükümeti tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan tekliflerde bulunmuştur.⁶² Bu gelişme, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasında Sovyet tehdidine karşı güvenliğin sağlanması endişesini ortaya çıkarmıştır. Sovyet Rusya'nın savaş sonrasında oldukça saldırgan ve baskın siyaset izlemeye başlaması, ABD'nin de dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda Batı dünyasına yönelik tehditlere karşı Mart 1947'de ABD, "Truman Doktrini"ni ilan ederek Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmiştir. 1945 yılı sonrası ABD'nin böyle bir karar alması, ABD'nin hem Sovyet Rusya'ya karşı kalkan oluşturması bakımından hem de Türkiye için yeni bir dış politik siyasetin oluşması bakımından bir başlangıç olmuştur.⁶³ Bu politika değişiminin yaşandığı "Soğuk Savaş" yıllarında konjonktürün getirdiği ekonomik bunalım, bütçe yetersizliği ve sıkıntılı bir sürecin yaşanması; Türk savunma sanayisi için Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan atılımların da duraklamasına neden olmuş ve satış potansiyeli düşen fabrikalar kapanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu olumsuz durum karşısında savunma sanayisinin modernizasyonu ve devlet bütçesinde bir zorunluluk arz etmemesi için Makine ve Kimya Endüstrisi (MKEK) kurulmuştur. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü de kurulan bu yeni kuruma devredilmiştir.⁶⁴ Böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik yaşadığı dış kaynaklı tehdit, devlet politikalarında köklü bir değişime neden olmuş ve yaşanan bu değişim sonucu dış politikada Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin "Truman Doktrini"ni benimsemiş ve NATO Paktına (Kuzey Atlantik İş Birliği Örgütü) üye olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı G. Marshall'ın "Marshall Yardımı" adındaki 3 Nisan 1948'de Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan "Dış Yardım Kanunu" ile bu durum bir adım daha öteye taşınmıştır.⁶⁵

"Truman Doktrini" ve "Marshall Planı" Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında yaşadığı savunmasız vaziyetin içinden çıkması için bir güvence olmuştur.⁶⁶ Ayrıca bu durum, 4 Nisan 1949'da Sovyetler Birliği'ne karşı uluslararası bir savunma oluşumu olan NATO Paktı'nın kurulması ile ortaya çıkan güvenlik örgütlenmesine katılması için Türkiye'ye bir fırsat oluşturmuştur.⁶⁷ Nitekim Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşındaki savunmasız hali NATO Paktına girmeyi gerekli kılmıştır.⁶⁸ Türkiye'nin NATO Paktı üyeliğinin ekonomik, siyasal ve askerî gelişme açısından büyük önemi olmuş, daha da önemlisi Türk ordusunun yeni silahlarla donatılması sağlanmış ve

⁵⁹ Özer, a.g.m., s. 25-26.

⁶⁰ Cevat Sarıkaya, **Tarihi Gelişim İçerisinde Türk Hava Harp Sanayi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Teknik Üniversitesi, 2015, s. 103-104.

⁶¹ Oral Sander, **Siyasî Tarih (1918-1994)**, 21. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s. 252.

⁶² **Ulus gazetesi**, 16 Haziran 1947.

⁶³ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979, s. 11.

⁶⁴ Özlü, a.g.m., s. 258.

⁶⁵ **Ulus gazetesi**, 20 Haziran 1947, 21 Haziran 1947 ve 24 Haziran 1947.

⁶⁶ **Zafer gazetesi**, 16 Temmuz 1949; **Ulus gazetesi**, 17 Mart 1948.

⁶⁷ İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", **History Studies**, C 11, S. 2, 2019, s. 605-608.

⁶⁸ **Akşam gazetesi**, 25 Eylül 1951.

modernizasyon ihtiyacı böylece giderilmiştir.⁶⁹ Ayrıca ABD’den Türkiye’ye uçak yardımı yapılmıştır.⁷⁰ ABD’nin verdiği savaş uçakları, basına da yansımıştır.⁷¹ Bu süreçte Türkiye’nin kendi güvenliğini koruma stratejisine öncelik verdiği görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye’nin üyeliği, NATO Paktı için de önemli bir kazanım olmuştur. Türkiye, NATO Paktı için coğrafi konumu ve tarihî zenginlikleriyle Sovyetler Birliği’nin petrol kaynaklarına sahip Orta Doğu’ya hâkim olmasını engelleyen bir kale görevi görmüştür. Ayrıca Boğazlar gibi kritik geçiş noktasına sahip olması ile de Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz Bölgesi’nde Sovyetler Birliği’nin hareket alanını daraltan bir konumda yer almıştır.⁷² Ancak NATO Paktı ile karşılıklı olan bu güvenlik ihtiyacı, Türkiye’yi yerlilik/millilik anlayışı içinde hareket eden güvenlik sanayisinden uzaklaştıracak ve Batı’ya olan bağımlılığını oldukça attıracaaktır.

Havacılık ve hava savunma sanayisi açısından kritik bir dönemin başlangıcı ise Türk dış politikasında Batı ile en büyük sorunların da temelini oluşturan Kıbrıs Meselesi olmuştur.⁷³ Yunanistan’ın Kıbrıs Krizi’ndeki olumsuz ve yayılmacı tutumu, bu krizin büyümesine neden olmuş ve NATO sürecini olumsuz etkilemiştir; yine bu yayılmacı tutum, Türkiye’nin millî savunmaya yönelmesinde etkili olan faktörlerin başında gelmektedir.⁷⁴ Kıbrıs’ta Yunan Müdahalesi, Türkiye’yi adaya müdahaleye mecbur bırakmış ve TBMM, Kıbrıs’a “Barış Harekâtı” kararı almıştır.⁷⁵ Türkiye’nin mevcut coğrafi konumu nedeniyle tarihten günümüze gelen birçok tehditle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu tarihî tecrübelerden de hareketle ulusal savunmanın bu çağın ihtiyaçlarına ve tehditlerine karşı güçlü olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu nedenle caydırıcı, yerli ve millî savunma sanayisine sahip olmak zorunluluktur. Bu durumu, 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler tekrar göstermiştir. Kıbrıs’a asker çıkarılmasından sonra ABD tarafından siyasî, ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla güvenlik güçlerinin ihtiyaç duyduğu donanım ve araçlara ulaşması zorlaştırılmıştır. Yaşanılan bu yaptırım sürecinde Türkiye’nin savunma ürünleri için dışarıya bağımlı olduğu anlaşılmış ve yerli savunma sanayisinin önemi anlaşılmıştır.⁷⁶ Kıbrıs sorunu ile yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin NATO ve Batı’dan savunma için gerekli teminatları alamayacağını ve güven kırıcı birtakım politik olayların meydana gelmesinin başlangıcı olmuştur. Bu politik olaylardan biri de Sovyetler Birliği ile ABD arasında yaşanan Küba Krizi olmuştur. Bu füze krizi sonucunda Türkiye’ye yerleştirilen Jüpiter füzelerinin -Khrushchev ve Kennedy arasındaki gizli pazarlık sonucunda- Türkiye’ye haber verilmeden sökülmesi gerçekleşmiştir. Yaşanan bu politik olayın üzerinden çok geçmeden ABD Başkanı Johnson’ın dönemin Türkiye Başbakanı İsmet İnönü’ye gönderdiği mektup ikinci bir krize neden olmuştur. Bu mektupta yer alan ifadelerin NATO Paktı kapsamında ABD tarafından temin edilen askerî teçhizatların Türkiye tarafından Kıbrıs sorununda kullanılamayacağı yönünde bir ikaz niteliği taşıması, Türkiye açısından tek taraflı ve bağımlı/bağlı bir politika yaşandığını göstermiştir. Bu gelişmeler sırasında, ABD’nin Türk topraklarını askerî faaliyetler için kullanmada zorlanması ve Türk yetkililerinin kapıları kapayan bir strateji uygulaması neticesinde ABD’nin yetkilerinin kısıtlandığı Ortak Savunma ve İş Birliği Anlaşması (OSİA) 1969’da imzalanmıştır. Bu anlaşma ile bazı askerî üslerin mülkiyeti de Türkiye’ye verilmiştir. Bu anlaşma ile her ne kadar ABD, savunmasını NATO’ya devretse de bu uzun vadede uygulanmayan bir anlaşma olmuştur.⁷⁷ 1968-1973 arası yaşanan diğer bir kriz de Afyon (Haşhaş) Krizi’dir. Haşhaş Krizi’nde yasa dışı yollarla kendi ülkesine sokulan yasaklı maddeden dolayı ABD’nin Türkiye’yi suçlaması ve yaptırım uygulamak istemesi, artık

⁶⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 266-267.

⁷⁰ *Ulus gazetesi*, 17 Mart 1948.

⁷¹ *Zafer gazetesi*, 15 Temmuz 1949.

⁷² Nihat Akçay, 21. Yüzyılda Türkiye’nin Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Açılımları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, 2008, s. 226-228.

⁷³ Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁴ Hasan Köni, “1964-1974 Yılları Arası Türk-Yunan İlişkileri: Algılama Analizi”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri* içinde, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1986, s. 81-92.

⁷⁵ *TBMM Tutanak dergisi*, 18.07.1974; *TBMM Tutanak dergisi*, 20.07.1974.

⁷⁶ Deniz İstikbal, *Türk Savunma Sanayii Modeli ve Teknolojik Dönüşüm*, İstanbul, SETA Yayınları, 2022, s. 31-32.

⁷⁷ Rıfat Öncel, “Türkiye’nin İttifak Politikaları ve Savunma İş birlikleri”, *Savunma Politikaları* içinde, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, İstanbul, SETA Yayınları, 2022, s. 328.

bıçağın kemiğe dayandığı son olay olmuştur. Bu yaptırımı Nihat Erim hükümeti engellemiş olsa da bu tarihe kadarki Türk dış bürokrasisinin farkına vardığı husus, stratejik müttefikliğin artık devam edemeyeceği gerçeği olmuştur.⁷⁸ Bunun göstergesi de Türkiye'nin 1974'te "Kıbrıs Harekâtı"nı gerçekleştirmesi sonucunda ABD'nin 1975-1978 yılları arasında uyguladığı ambargo olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin Soğuk Savaş'tan beri ABD ve NATO yanlısı dış politikasının yerine artık "çok taraflı ve dengeli" bir politika uygulaması gerektiğini göstermiştir.

1950 yılında Kıbrıs Meselesi'nin gündeme gelmesiyle başlayan süreç, Türkiye'nin savunma sanayisine dair kurumsal bir yapılanmanın başlatılması için hem teşvik edici hem de irade koyucu bir siyaset izlemesine yol açmıştır. 1972'de Türk ordusunun modernleşmesi ve yenileşmesi kapsamında RE-MO olarak bilinen bir program uygulanmaya başlanmış ve devlet savunma için bütçe ayırmıştır. Ayrıca 1972 yılında hava, kara, deniz kuvvetlerini güçlendirme vakıfları kurulmuş; 28.06.1973'te TBMM'de Türk Hava Kuvvetlerinin desteğiyle TUSAŞ Yasası (Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı) çıkarılmış (Resmî Gazete, 1973) ve bu yasa 1976'da faaliyete geçmiştir.⁷⁹

Son tahlilde 1974 yılına kadar yani millî ve yerli üretime geçiş aşamasına gelene kadar kronolojik/tarihsel sürece baktığımızda 1940'lı yıllar Türkiye'nin Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki atılımının duraksadığı yani savunma sanayisinin kan kaybettiği yılların başlangıcı olurken bu durum aynı zamanda 1940'ların sonuna doğru Batı'ya bağımlılığın arttığı yeni dönemin de başlangıcı olmuştur. Bu ikinci dönem, yerli ve millî sanayinin durgun olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde dışa bağımlılık artmıştır. Bu dönem, durgunluğun bittiği 1974 yılına kadar devam etmiştir. Son dönem ise -1974 yılından sonra- yerli ve millî savunma sanayisinin kurulması gerçeği ile yüzleşildiği bir zaman dilimi olmuştur. 1974 yılına kadarki süreç, dönemsel kriz/savaş/siyaset üzerinden değerlendirilmekten ziyade, edinilen dış politik tecrübenin kritik edildiği bir dönem olmuştur. Bu süreç sonunda dışa bağımlılık ya da bağımlılık yerine devletin teknolojik gelişmelerle zamanın ruhunu kontrol edebilme mekanizması geliştirmesi gerektiği fark edilmiştir. Bunun için de esnek politikaların uygulanabildiği gerekli donanım ve altyapıyı sağlamış, teknoloji ile dengeli, hassas ve millî çıkarların ön plana çıktığı bir siyaset mantığının geliştirilmesi Türk dış politikasındaki yeni manevra alanı olmuştur.

Hava Savunma Sanayisinde Önemli Bir Kuruluş: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ)

Türkiye'de savaş uçağı ihtiyacını karşılamak üzere "kendi uçağını kendin yap" düşüncesi çerçevesinde 1970 yılında "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. 1973 yılında ise modern bir tesis ve gelişme olarak "Türk Uçak Sanayii AŞ" (TUSAŞ) kurulmuştur. Hukuki olarak incelendiğinde Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ), 1784 numaralı Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı Kanunu ile 28 Haziran 1973 tarihinde kurulmuştur.⁸⁰ 1979 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile TUSAŞ "Uçak Fabrikası Yatırım Projesi" kararı alınmıştır.⁸¹ 15 Mayıs 1984'te General Dynamics, General Electric, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve THK'nin ortaklığı ile "TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii" (TAI) kurulmuştur. Türk Hava Harp Sanayiinin bel kemiği ise 1983 yılında yabancı ortaklı kurulan TAI (Turkish Air Industries) ile oluşturulmuştur. Türk-Amerikan ortaklığıyla kurulan TAI, 15 Mayıs 1984 tarihinde Türk Ticaret Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu uyarınca kurulmuştur. Açılış 30 Ekim 1984 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından yapılmıştır.⁸² 2005 yılında TAI'deki Lockheed Martin of Turkey, Inc. (%42) ve General Electric International, Inc. (%) şirketlerine ait hisseler, Türk Uçak Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) tarafından satın alınmıştır. Böylece TAI hisselerinin %98'i TUSAŞ'a geçmiş ve TAI millî bir firma olmuştur.⁸³ TUSAŞ, gerçekleşen bu millileşme hareketi sonrasında hızlı büyüme sürecine girmiş bir Türk havacılık ve uzay

⁷⁸ Merve Seren, "Genişleme ve Yükseliş: 1974'ten Günümüze Türk Savunma Sanayii", *Savunma Politikaları* içinde, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, İstanbul, SETA Yayınları, 2022, s. 268-271.

⁷⁹ Kurulan vakıflar, 17 Haziran 1987 tarihinde "Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı" ismi ile teşkilatlandırılmıştır. Özlü, *a.g.m.*, s. 256.

⁸⁰ Murat Koç, *1970-2023 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, 2024, s. 122.

⁸¹ T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Bakanlar Kurulu 19.06.1979 tarihli, 7/17877 sayılı kararı.

⁸² Koç, *a.g.t.*, s. 126.

⁸³ Taşkesen, *a.g.m.*, s. 98.

firmasıdır. Kısa sürede ürettiği ürünlerle TUSAŞ, 2021 Savunma Sanayi Şirketleri sıralamasına göre dünyada 68. sırada yer almıştır.⁸⁴

TUSAŞ (veya TAİ), F-16 üretiminden başlayarak, F-35 gibi uluslararası projelerde yapısal bileşenler üretme, A-400M nakliye uçağı imalatı ve tamamen yerli tasarımı İHA'lar ile helikopter sistemlerini geliştirme gibi kritik görevlerle Türk Hava Harp Sanayii'nin modernleşme ve dışa bağımlılıktan kurtulma çabalarının merkezinde yer almaktadır. Böylece TUSAŞ, Türkiye'nin havacılık ve uzay sistemleri için önemli bir merkez haline gelmiştir. Ürettiği yerli ve milli ürünler incelendiğinde 26 Aralık 2013 tarihinde 15 adet yeni nesil temel eğitim uçağı olan HÜRKUŞ-B projesi hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda 3 Mayıs 2021'de Savunma Sanayi Başkanlığı ile yapılan sözleşme değişikliği neticesinde 15 adet "yeni nesil temel eğitim uçağı" tasarımı ve üretimine başlanmış olup 2025'te Hava Kuvvetleri Komutanlığına tamamlanarak teslim edilmesi amaçlanmıştır.⁸⁵ Daha sonra "jet tekâmül eğitimi" kapsamında kullanılan T-38 uçakları ile akrotim gösterilerinde kullanılan F-5 uçaklarının yerine Türk Hava Kuvvetleri envanterine dâhil edilmek üzere "HÜRJET Eğitim Uçağı Projesi" başlatılmıştır. 5. nesil uçaklar (TFX, F-35 vb.) ve güncellenen konfigürasyonlarına hitap edecek jet eğitim uçağı olarak kullanılması da düşünülmüştür. HÜRKUŞ görev uçağına, yeni nesil temel eğitim uçağı baz alınarak görev konfigürasyonu kabiliyeti kazandırılmıştır.⁸⁶ Ayrıca TUSAŞ tarafından üretilen HÜRJET eğitim uçağı, gökyüzü ile ilk kez Nisan 2023 tarihinde buluşmuştur.⁸⁷ Bu uçuştan kısa bir süre sonra da TUSAŞ ile Türk Hava Yolları (THY) arasında pilot eğitimlerinde kullanılması amacıyla 20 adet tek motorlu pilot eğitim uçağı üretilmesi için sözleşme yapılmıştır. Bu şekilde Türkiye'de bir ilk daha gerçekleştirilerek havacılığa hizmet eden araç üretilmiş olacaktır.⁸⁸

TUSAŞ'ın üreticisi olduğu KAAN, 2030'lu yıllardan itibaren kademeli olarak devreden çıkartılması düşünülen F-16 uçaklarının yerini alabilecek nitelikte 5. nesil savaş uçağı olarak tasarlanmıştır. Milli ve yerli kabiliyetler ile tasarlanan ve geliştirilen bir savaş uçağı olan KAAN Projesi, protokolü ana yüklenici konumunda olan TUSAŞ ile Savunma Bakanlığı arasında 05 Ağustos 2016 tarihinde imzalanmıştır. Çok rollü savaş uçağı olan KAAN, ilk deneme uçuşunu 21 Şubat 2024'te başarıyla gerçekleştirmiştir.⁸⁹ KAAN Projesi kapsamında çoğu genç olan 1500 mühendis çalışmaktadır. Bu insan kaynağının genç mühendislerden oluşması, önemli bir avantaj sağlamaktadır. Çünkü yeni nesil uçakları tasarlayacak bir insan kaynağı oluşturulmaktadır.⁹⁰ KAAN uçaklarının Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine girmesi ile Türkiye'nin savaş uçağı filosunun bölgedeki (Orta Doğu) en güçlü hava kuvvetleri haline geleceği öngörülmüştür. KAAN Projesi'nin hayata geçmesi ile Türk Hava Kuvvetlerinin uçak filosunun büyük bir kısmı KAAN'lardan oluşacak, geri kalanı da modernize edilmiş F-16'lardan oluşacaktır.⁹¹

TUSAŞ bugüne kadar Türk Hava Kuvvetlerine önemli sayıda, modernizasyonu gerçekleştirilmiş F-16 savaş uçağı da teslim etmiştir. Modernizasyon projeleri olan "F-16 Öncel I Projesi" kapsamında 152 adet ve bu projenin devamı niteliğinde olan "Öncel II Projesi" çerçevesinde 80 adet F-16 savaş uçağının üretimini TUSAŞ gerçekleştirmiştir. Bu projede F-16 uçağının ön gövde donanım işlemleri ile flaperonların mevcutlara ilave edilmesiyle TUSAŞ'ın gövde imalat oranı %80'lere ulaşmıştır. "Öncel III Modernizasyon Programı" kapsamında

⁸⁴ Rafet Bozdoğan, Temel Kotil ve Fahrettin Öztürk, "TUSAŞ'ın Teknolojik Gelişimi", **Millî Teknoloji Hamlesi** içinde, ed. Mehmet Fatih Kacır, Muzaffer Şeker ve Mürsel Doğrul, İstanbul, TÜBA, 2022, s. 523-543.

⁸⁵ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁸⁶ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁸⁷ TRT Haber, <https://www.trthaber.com/Haber/Gundem/Hurjet-İlk-Kez-Gokyuzuyle-Bulustu-762662.html> (E. Tarihi: 25.04.2023)

⁸⁸ TRT Haber, <https://www.trthaber.com/Haber/Ekonomi/Tusas-Turkiyenin-İlk-Yerli-Egitim-Ucaklarini-Thy-İcin-Uretecek-769387.html> (E. Tarihi: 23.05.2023)

⁸⁹ Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/savunma-sanayisi/milli-muharip-ucak-kaan-ilk-ucusunu-yapti/3143415> (E. Tarihi: 21.02.2024)

⁹⁰ Fatih Çekirge, "Kaan'ın Yapıldığı Tusaş'ın Genel Müdürü Temel Kotil Kaan Devrimi'nin Sırrını Açıkladı", **Hürriyet gazetesi**, <https://www.hurriyet.com.tr/Yazarlar/Fatih-Cekirge/Kaanin-Yapildigi-Tusas-in-Genel-Muduru-Temel-Kotil-Kaan-Devriminin-Sirrinin-Acikladi-42415459> (E. Tarihi: 03.03.2024)

⁹¹ Hürriyet gazetesi, 21.02.2024.

da 10 adet uçağın modernize edilmesi gerçekleştirilmiştir. “Öncel IV F-16 Projesi” kapsamında 30 adet yeni nesil F-16 uçağının son montaj işlemleri ve test uçuşları TUSAŞ tesislerinde yapılmış ve Aralık 2012’de bitirilmiştir.⁹²

Uçak modernizasyon çalışmaları kapsamında Temmuz 2007’de Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) ile TUSAŞ’ın imzaladığı T-38 Aviyonik Modernizasyon (ARI) Program sözleşmesi ile Hava Kuvvetleri Komutanlığının envanterinde bulunan T-38 uçakları modernize edilmeye başlanmıştır. Bu sözleşme, 55 modernizasyonu kapsamaktadır.⁹³ Ayrıca Aralık 2006’da yine SSM ile Türk Havacılık ve Uzay Sanayii arasında imzalanan C-130E/B Aviyonik Modernizasyon (Erciyes) Sözleşmesi kapsamında, Hava Kuvvetleri Komutanlığının envanterindeki 13 adet C-130E ve 6 adet C-130B nakliye uçağının Aviyonik Modernizasyonu gerçekleştirilecektir.⁹⁴

İnsansız hava araçları üretiminde de TUSAŞ önemli bir firmadır. TUSAŞ mühendisleri tarafından tasarlanan ve birçok yerli alt yüklenici firmanın da paydaş olduğu Türk insansız hava aracı ANKA 2010 yılında ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir. ANKA insansız hava aracı sistemi için Ekim 2013’te 10 uçaklık seri üretim sözleşmesi (ANKA-S) imzalanmıştır. ANKA-S Projesi’nde çalışmalar başarı ile tamamlanmıştır.⁹⁵ Günümüzde TUSAŞ’ın ürettiği ANKA’lar birçok ülkeye ihraç edilmektedir.⁹⁶

TUSAŞ uçak ve İHA üretimi dışında helikopter üretimi de gerçekleştirmektedir. Bunlar arasında yer alan T625 GÖKBAY, genel maksat helikopteri, millî imkânlar ile tasarlanmakta ve üretilmektedir. Türk Hava Kuvvetleri ve güvenlik güçlerinin ihtiyacı olan taarruz helikopteri için T129 ATAK helikopteri, Türkiye’ye özgü millî kabiliyetler kullanılarak geliştirilmiştir. Bu kapsamda üretilen ilk üç T-129 ATAK, Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) Haziran 2014 tarihinde teslim edilmiştir. 6 bin 400 parçalık helikopterin 6 bin 200 parçası TUSAŞ tarafından üretilmiş ve yazılımı da ASELSAN tarafından geliştirilmiştir.⁹⁷ T129 ATAK’ın ilk teslimatı 2014 yılında yapılmış ve Aralık 2023 tarihi itibarıyla güvenlik güçlerine toplam 82 adet olarak teslimatı gerçekleştirilmiştir.⁹⁸

Uçak, helikopter ve İHA dışında uzay sistemleri alanında da Türkiye’de üretim yapan en etkin kuruluş TUSAŞ’tır. İtalya-Türkiye-Fransa ortaklığında üretilen GÖKTÜRK-1 uydusunun bazı uçuş bileşenleri ve Türkiye’nin ilk yüksek çözünürlüklü yer gözlem uydusu GÖKTÜRK-2 ve GÖKTÜRK-3 sentetik açıklı radar (SAR) yer gözlem ve keşif uydu sistemi TUSAŞ tarafından üretilmiştir. GÖKTÜRK-3 sentetik açıklı radar (SAR) yer gözlem ve keşif uydu sistemi ile hem Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu SAR uydu görüntülerinin elde edilmesi hem de sivil uygulama ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Yine ana yüklenici TUSAŞ’ın olduğu GÖKTÜRK yenileme keşif gözetleme uydu sistemi geliştirme (GÖKTÜRK-Y) başarıyla yürütülmektedir.⁹⁹ Uzay sistemleri içerisinde Türkiye’nin ilk (SAR) uydusu Göktürk-3, 2028 yılında Göktürk-1 uydusunun yerini alacak olan Göktürk-Y uydusu da 2026 yılında uzaya fırlatılacaktır.¹⁰⁰

Son yıllarda Türkiye’nin gerçekleştirdiği önemli hamlelerden biri de uzay çalışmaları alanında olmuştur. Bu amaçla 2018’de Türkiye Uzay Ajansı (TUA) kurulmuştur. TUA, uzay ve havacılık bilimi ve teknolojilerine yönelik orta ve uzun vadeli amaçları, temel ilke ve yaklaşımları, hedef ve öncelikleri, performans ölçütlerini ve bunlara ulaşmak için “yeni uzay çağının gereklerine uygun şekilde, ülkemizin ve tüm insanlığın menfaatine olacak çalışmaları gerçekleştiren öncü ve lider kurum olmak” vizyonu ile kurulmuştur.¹⁰¹ Türkiye için TUA’nın kritik önemi bulunmaktadır. Bu önem, NASA ile karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir. ABD ekonomisinde 2019 yılında 65 milyar dolar gibi büyük bir seviyede ciroya ulaşan NASA’nın ülkesinde 7 milyar dolar vergi kazancı

⁹² TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁹³ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁹⁴ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁹⁵ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁹⁶ TRT Haber, <https://www.trthaber.com/Haber/Savunma/Tusastan-4-Ulkeye-Daha-Anka-Teslimati-776432.html> (E. Tarihi: 21.06.2023)

⁹⁷ Airporthaber, <https://www.Airporthaber.com/Tai-Haberleri/Atak-Bugun-Teslim-Ediliyor.html> (E. Tarihi: 10.06.2014)

⁹⁸ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

⁹⁹ TUSAŞ, <https://www.tusas.com> (E. Tarihi: 01.02.2024)

¹⁰⁰ M5 dergisi, <https://M5dergi.Com/Savunma-Haberleri/Gokturk-3-Ve-Gokturk-1y-Uydularinin-Firlatma-Tarihine-Erteleme/#:~:Text=T%C3%Bcrkiye'nin%20ilk%20Sentetik%20A%C3%A7%20B1kl%C4%B1kl%C4%B1kl%C4%B1,Ten%202026'ya%20ertelendi> (E. Tarihi: 01.03.2024)

¹⁰¹ Türkiye Uzay Ajansı (TUA), <https://tua.gov.tr/tr/kurumsal/kurumsal> (E. Tarihi: 02.20.2024)

getirdiği görülmektedir. Ayrıca sağladığı istihdam, teknoloji vb. katkıları ile NASA; ABD'nin küresel bir aktör olmasında önemli bir paya sahiptir.¹⁰² Türkiye'de uzay alanında çalışmaların artmasında ve hızlanmasında TUA çok önemli katkılar sağlayacaktır. Dünyada uzay ekosistemi alanında gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye; haberleşme ve yer gözlem uydusu tasarlama, üretme ve test etme yetkinliğine sahiptir. Uzaya fırlatma kazanımı elde etmek için çalışmalar içerisinde olan Türkiye, mevcut insan kaynaklarıyla ve altyapısı ile uzay ve havacılık sistemlerinde artık birçok gereksinimini kendi karşılayabilme yeterliliğine ulaşmıştır.¹⁰³ TUA'nın uygulamaya başladığı "millî uzay programı" Türkiye'nin bu alandaki güçlü ve zayıf yönlerini, uzay ile ilgili bilgi ve yeteneklerini, gereksinimlerini tespit etmek için önemli bir fırsat oluşturmıştır. Gelecek on yıl sürecek olan bu program sayesinde Türkiye, odaklandığı çalışma konuları ile önemli başarılar elde edecektir. Bu kapsamda TUSAŞ; mevcut altyapısı, insan kaynakları ve ürettiği/üreteceği ürünlerle "millî uzay programı"nın hedeflerine ulaşmasında TUA'nın en önemli partneri olacaktır. İfade edilen hedeflerle ve programlarla uzay çalışmaları alanında dünya ülkeleri arasında Türkiye'nin önemli bir aşamaya gelmesi sağlanacaktır.

TUSAŞ'ın ürettiği hava araçları incelendiğinde insanlı uçaklarda HÜRKUŞ ile insansız uçaklarda ANKA ile başlayan, helikopterde ise ATAK ile başlayıp GÖKBAY ile devam eden sürekli ürün yelpazesini genişleten bir firma olması dikkat çekmektedir. Dünya havacılık sektöründe bu kadar çeşitli ürün yelpazesinin bir arada üretimini gerçekleştiren firma yok denecek kadar azdır. TUSAŞ ise ifade edilen hava araçları haricinde uydular ve dronlar dâhil hepsini üretmektedir.¹⁰⁴ Bütün bunlarla birlikte Türkiye'de TUSAŞ'ın da aralarında yer aldığı savunma sanayisi firmaları Türkiye'nin savunmasına katkıda bulunurken ülke ekonomisine ve kalkınmasına da önemli katkılar sunmaktadır. Türkiye'de 2022 yılında 4,364 milyar dolar olan savunma ve havacılık sanayi ihracatı, 2023 yılında yüzde 27'lik artışla 5,5 milyar dolara ulaşmıştır. Türk savunma sanayi firmalarının 2023 yılında toplam değeri 10,240 milyar doları aşan sözleşme imzaladığı görülmektedir.¹⁰⁵

TUSAŞ; ürünlerini üretirken çalışmalarını sürekli yeniden şekillendirmekte, kendine has bir çalışma kültürü oluşturup değişimini ve gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişim ve değişimde en önemli payı; yeni teknolojilerin geliştirilmesinin, Ar-Ge yatırımlarının ve inovasyonun aldığı görülmektedir.¹⁰⁶ Bu yönüyle TUSAŞ, Türk savunma sanayisinde ve havacılık sektöründe diğer firmalara örnek model olurken Türkiye'nin küresel rekabette havacılık ve uzay çalışmalarında etkin olmasında büyük katkı sunmaktadır.

Türkiye'nin ulusal gücünün en önemli sağlayıcılarından biri, askerî potansiyelidir. Askerî güç, ulusal güvenliğin sağlayıcısı ve tehditlere karşı en önemli caydırıcı gücü temsil etmektedir. Bu askerî güç içerisinde günümüz dünyasında en etkili araçlar, askerî uçaklar yani hava gücüdür.¹⁰⁷ Bu nedenle teknolojinin egemen olduğu bir çağda modern teknoloji ile donatılmış hava gücü, Türkiye'nin en önemli ulusal güçlerinden birini teşkil etmektedir. 5. nesil araçlar üretme kapasitesine ulaşan TUSAŞ, yerli ve millî üretimleri ile hem ekonomide ve bağımsız dış politikada Türkiye'nin potansiyelini güçlendirmekte hem de ulusal savunmada büyük katkılar ve avantajlar sağlamaktadır.

SONUÇ

1923'ten günümüze kadar dünyanın geçtiği siyasal/politik süreç; dünyanın konjonktürel durumuna ve güvenliğine göre anlayış ve stratejilerini değiştirdiği gibi, değişen ve şekil değiştiren teknolojik devinime göre de yeni hamlelerini oluşturan bir Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana getirmiştir. Zira bu dönem, devlet destekli kuruluşların yanı sıra özel kuruluşların da hizmete girdiği bir dönem olmuştur. II. Dünya Savaşı başlayana kadar geçen zaman dilimi Türkiye'nin kendi savunma sanayisi için mevcut şartları hem yaratmasını hem de kullanmasını

¹⁰² İstikbal, a.g.m., s. 43.

¹⁰³ Türkiye Uzay Ajansı (TUA), Milli Uzay Programı Strateji Belgesi 2022-2030, Ankara, Türkiye Uzay Ajansı, 2022, s. 18.

¹⁰⁴ TRT Haber, <https://www.trthaber.com/Haber/Savunma/Turkiyenin-Milli-Ucaklariyla-Sifirdan-Hava-Kuvveti-Kurulabilecek-764482.html> (E. Tarihi: 03.05.2023)

¹⁰⁵ Milliyet gazetesi, 17.02.2024.

¹⁰⁶ Bozdoğan, Kotil ve Öztürk, a.g.m., s. 527 vd.

¹⁰⁷ Cevher, a.g.m., s. 2 vd.

sağlamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin iş birlikleri ve ittifak politikaları, Türkiye'nin savunma endüstrisinde dışa bağımlı/bağlı bir politika yürütmesine neden olmuştur. Bu bağımlılık, 1974 sonrasına kadar sürmüştür. Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yaşadığı kısıtlamalar ve harekât sonrasında yaşadığı ambargo sonucunda ABD/ NATO güdümündeki dış politikadan kendi menfaatlerini koruyan çok taraflı bir dış politika uygulamaya doğru geçiş yapmıştır.

Son yarım asırda Türk savunma, hava ve uzay sanayisi, hızlı bir atılım ve gelişim göstermiştir. İfade edilen bu değişimle beraber dünyada 20. yüzyılın ikinci yarısı daha çok teknolojik atılım, sanayi, bilgi ve teknolojinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişim beraberinde coğrafi konum, tehdit ve strateji ile yüzyılın başında oluşturulan jeopolitik kavramının astropolitik süreçte evrilmesini beraberinde getirmiştir. Çünkü gelenen dünyada güç ve bağımsızlık, ulusal bağımsızlık için hayati önem taşıırken jeopolitik unsurun da sınırları belli olmayan bir alana (space) taşınması, sürekli gelişmek zorunda olan savunma sanayisini gerekli kılmıştır/kılmaktadır. Nitekim astropolitik kavramının hâkim olduğu düzen/hâkimiyet algısı, hava/uzay sarmalında yeniden yapılanmaktadır.

Türkiye jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir coğrafi konuma sahiptir, bu nedenle güçlü bir hava savunma sistemine ve hava gücüne sahip olmak zorundadır. Bunun için de yaşanan Kıbrıs Sorunu gibi tecrübelerden de hareketle tam bağımsız, bağlantısız, milli ve yerli, bilimsel ve teknolojik üstünlüğe sahip hava savunma sanayisine sahip olunması gerekmektedir. Türkiye bunu gerçekleştirmek için mevcut hava savunma sanayisinin gelişimine daha çok bütçe ayırmalı, hava savunma sanayisinin bilimsel altyapısını güçlendirmeli, Ar-Ge çalışmalarına önem vererek özel sektörü daha çok desteklemelidir. Son dönemde TUSAŞ'ın başarıları ve geldiği nokta, bunun hayata geçirilmiş başarı hikâyelerinden bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu düzen ve hâkimiyet algısında “İstikbal göklerde” hedefiyle milli ve yerli bir hava savunma sanayi firması olarak kurulan 1973 yılından sonra önemli çalışmalara imza atan ve 2005 yılında TAI'nin hisseleri millileştirilerek bu adı alan TUSAŞ, günümüzde başarılarıyla Türkiye'nin havacılık ve uzay sektöründe önemli bir konumdadır. Ar-Ge çalışmalarıyla yazılımdan donanıma özgün, milli ve yerli ürünleriyle dünyada oldukça kuvvetli ve güvenilir bir konuma sahiptir. TUSAŞ, Türkiye'nin ihtiyacı olan hava savunma sistemlerini üreterek ulusal savunma ve güvenlikte doğan ihtiyaçları yerli ve milli imkânlarla karşılayarak bağımsız ve milli dış politika takip edilmesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin elini güçlendirmektedir. 50 yıllık bir hayat hikâyesine rağmen TUSAŞ, kısa sürede hava savunma sanayisinde oldukça başarılı bir örnek model oluşturmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the development of Türkiye's air defense industry within the broader historical context of the post-Second World War period, an era characterized by rapid socio-political transformation and an intensifying arms race during the Cold War. It explores the Turkish aerospace sector, to which Mustafa Kemal Atatürk assigned the mission “The future is in the skies,” and assesses the role of Turkish Aerospace Industries (TAI/TUSAŞ) within the national defense industry.

Focusing on TAI (TUSAŞ) as one of the earliest major domestic institutions in the aviation and aerospace field, the study analyzes its historical evolution within Türkiye's air defense industry. Adopting an interdisciplinary approach, it aims to contribute to the literature by tracing the historical trajectory of developments in aviation and space in Türkiye.

Since 1923, global political transformations have compelled Türkiye to continuously adjust its strategies in response to shifting international conditions and security dynamics. Throughout this period, both state-supported and private institutions have played significant roles in shaping the defense industry. However, Türkiye's post-Second World War alignment and alliance policies resulted in a considerable degree of external dependence in defense production, a condition that persisted until the mid-1970s. The constraints experienced during the 1974 Cyprus Peace Operation, along with the subsequent embargo, marked a critical turning point, encouraging a transition toward a more autonomous and multidimensional foreign policy.

Over the past half century, Türkiye's defense, aerospace, and space sectors have made substantial progress. The latter half of the twentieth century witnessed major technological transformations that expanded the

scope of geopolitics beyond territorial concerns to include new domains such as air and space. In this context, technological capability has emerged as a key determinant in redefining power and sovereignty.

Given its geopolitical and geostrategic location, Türkiye requires a robust air defense system supported by an independent and nationally developed defense industry. Enhancing scientific infrastructure, increasing investment in research and development, and promoting private sector involvement are essential to achieving this objective. In this regard, the recent accomplishments of TAI (TUSAŞ) stand as a notable example of success.

Established in 1973 with the vision “The future is in the skies,” TAI (TUSAŞ) has undertaken significant projects and evolved into a leading actor in Türkiye’s aviation and space sectors. Following the nationalization of its shares in 2005, the company further strengthened its institutional position. Today, TAI (TUSAŞ) occupies a prominent place globally through its research and development capacity and its domestically produced technologies. By meeting national defense and security needs through indigenous capabilities, it reinforces Türkiye’s pursuit of an independent and sovereign foreign policy.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Bakanlar Kurulu Kararı, 19.06.1979 tarihli, 7/17877 sayılı kararı.

TBMM Tutanak dergisi, Cilt: 10, 19.11.1951.

TBMM Tutanak dergisi, 18.07.1974. Toplantı: 13.

TBMM Tutanak dergisi, 20.07.1974. Toplantı: 13.

Gazeteler

Akşam gazetesi.

Cumhuriyet gazetesi.

Resmî Gazete, (Resmî Gazete ile Yayımlı: 11. 7. 1973- Sayı: 14591).

Son Posta gazetesi.

Tan gazetesi.

Ulus gazetesi.

Zafer gazetesi.

Araştırma ve Telif Eserler

AIRPORTHABER. airporthaber.com/tai-haberleri/atak-bugun-teslim-ediliyor.html. Erişim 10 Haziran 2014.

AKÇAY, Nihat. “21. Yüzyılda Türkiye’nin Tehdit Algılamaları ve Güvenlik Açılımları”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2008.

AKIN, Uğurcan. “Bir Jeopolitik Alan Olarak Uzay: Klasik ve Eleştirel Jeopolitik Bir Bakış”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2021.

ANADOLU AJANSI. aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/ilk-turk-astronot-gezeravcinin-uzaydaki-ilk-sozu-istikbal-goklerdedir-oldu/3113161. Erişim 1 Mart 2024.

- . aa.com.tr/tr/dunya/milli-savunma-bakani-yasar-guler-natoda-temaslarda-bulundu/3138994. Erişim 15 Şubat 2024.
- . aa.com.tr/tr/savunma-sanayisi/milli-muharip-ucak-kaan-ilk-ucusunu-yapti/3143415. Erişim 21 Şubat 2024.
- AYDOĞAN, A. "Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci." **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, C. 4, S. 2, 2020, s. 69-81.
- BABALIK BERBER, Banu. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Esirgeme Kurumu Faaliyetleri." **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 2, 2024, s. 111-126.
- BOCUTOĞLU, Ersan ve Mehmet DİNÇASLAN. "1925-1950 Dönemi'nde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri." **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7, 2014, s. 157-173.
- BOLAT, Mahmut ve Yasin ÖZTÜRK. "Millî Havacılığı Kurma Yolunda Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın Girişimleri: Junkers Tayyare Fabrikası Örneği." **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)**, C. 6, S. 1, 2022, s. 255-279.
- BONIFACE, Pascal. **Herkes İçin Jeopolitik**. Erdem Yayınları, 2018.
- BOZDOĞAN, Rafet, Temel KOTİL ve Fahrettin ÖZTÜRK. "TUSAŞ'ın Teknolojik Gelişimi." **Milli Teknoloji Hamlesi**, ed. Mehmet Fatih Kacır, Muzaffer Şeker ve Mürsel Doğrul, TÜBA, 2022, s. 523-543.
- CEVHER, Ümit. "Bir Askerî Uçak Türü Olarak Savaş Uçaklarının Dünyü, Bugünü ve Geleceği Türkiye Örneği." **Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, 2023, s. 1-25.
- ÇEKİRGE, Fatih. "Kaan'ın Yapıldığı Tusaş'ın Genel Müdürü Temel Kotil Kaan Devrimi'nin Sırrını Açıkladı." **Hürriyet Gazetesi**, hurriyet.com.tr/Yazarlar/Fatih-Cekirge/Kaanin-Yapildigi-Tusasın-Genel-Muduru-Temel-Kotil-Kaan-Devriminin-Sirrini-Acıkladi-42415459. Erişim 3 Mart 2024.
- DE SEVERSKY, Alexander P. **Victory Through Air Power**. Simon and Schuster, 1942.
- DOLMAN, Everett C. **Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age**. Frank Cass Publishers, 2002.
- EFE, İsmail. "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri." **History Studies**, C. 11, S. 2, 2019, s. 601-619.
- ERDEM, Tolga. "Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitik Giriş." **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, S. 1, 2018, s. 431-446.
- EREN, Muhterem. "Atatürk ve Havacılık." **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 2, S. 4, 1985, s. 215-244.
- ETLİ, Özgür Barış. **Profesör Bir Dâhinin Keşfedilmemiş Dünyası Atatürk**. Urzeni Yayınları, 2024.
- GÖZGÜ, Fahriye. "Coğrafya Sosyoloji Ekonomi Arasındaki Diasporanın Praksisi." **Journal of Current Researches on Social Sciences**, C. 6, S. 2, 2016, s. 107-136.
- GRAY, Colin S. ve Geoffray SLOAN. **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**. ASAM Yayınları, 2003.

- GREW, John. **İlk Amerika Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları (ATATÜRK ve İNÖNÜ)**. Çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1966.
- GÜÇYETMEZ, Ferdi ve Hasibe TALAŞ. “Çin’in Uzay Politikaları.” **21. Yüzyılda Uzay Gücü ve Hava Hakimiyeti**, ed. Ferdi Güçyetmez, İdeal Kültür, 2023, s. 223-243.
- GÜNEŞŞEN, N. Metin. “Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Kara Havacılığı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2003.
- HÜRRİYET GAZETESİ. hurriyet.com.tr/Gundem/Son-Dakika-Milli-Muharip-Ucak-Kaan-İlk-Kez-Uctu-42408709. Erişim 21 Şubat 2024.
- İLHAN, Suat. **Türkiye’nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası**. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003.
- İSTİKBAL, Deniz. **Türk Savunma Sanayii Modeli ve Teknolojik Dönüşüm**. SETA Yayınları, 2022.
- KIYANÇ, Sinan. **Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk: Mustafa Kemal Atatürk**. Yeditepe, 2023.
- KOÇ, Murat. “1970-2023 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2024.
- KÖNİ, Hasan. “1964-1974 Yılları Arası Türk-Yunan İlişkileri: Algılama Analizi.” **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1986, s. 81-92.
- KÜLLÜOĞLU, Ufuk Can ve Valiyevala KAMALA. “Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye’nin Jeopolitik İz düşümü.” **Working Papers Series**, C. 3, S. 3, 2022, s. 42-62.
- M5 DERGİSİ. m5dergi.com/Savunma-Haberleri/Gokturk-3-Ve-Gokturk-1y-Uydularinin-Firlatma-Tarihine-Erteleme/. Erişim 1 Mart 2024.
- MACKINDER, Halford J. **Democratic Ideals and Reality**. Norton Library, 1962.
- . “Geographical Pivot of History.” **The Geographical Journal**, C. 23, S. 4, 1904, s. 421-437.
- . **Tarihin Coğrafi Kalbi**. Çev. Kadir Yılmaz, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- MANGIR, Demet Şefika. “Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söyleme.” **Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler**, ed. Demet Şefika Mangır, İKSAD Yayını, 2020, s. 1-51.
- MİLLİYET GAZETESİ. milliyet.com.tr/Ekonomi/Turk-Savunma-Sanayisinin-Kuresel-Pazardaki-Konumunu-Daha-Da-Guclendirecegiz-7080373. Erişim 17 Şubat 2024.
- ÖNCEL, Rıfat. “Türkiye’nin İttifak Politikaları ve Savunma İş birlikleri.” **Savunma Politikaları**, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, SETA, 2022, s. 327-353.
- ÖZER, Doğan. “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası (1939-1945).” **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5, S. 12, 2018, s. 21-27.

- ÖZEY, Ramazan. **Dünya Hakimiyet Teorileri ve Merkezî Türk Hakimiyet Teorisi**. Marifet Yayınları, 2000.
- ÖZLÜ, Hüsnü. “Geçmiş ve Kuruluş 1974 Öncesi Dönem’de Türk Savunma Sanayii.” **Savunma Politikaları**, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, SETA, 2022, s. 239-261.
- PFALTZGRAFF JR., Robert L. “International Relations Theory And Spacepower.” **Toward A Theory Of Spacepower: Selected Essays**, ed. Charles D. Lutes, National Defense University Press, 2015.
- SAHA EXPO. sahaexpo.com/tr/tomtas-havacilik-ve-teknoloji-a.s. Erişim 12 Mart 2025.
- SANDER, Oral. **Siyasî Tarih (1918-1994)**. 21. Baskı, İmge Kitabevi, 2012.
- . **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**. Sevinç Matbaası, 1979.
- SARIKAYA, Cevat. “Tarihi Gelişim İçerisinde Türk Hava Harp Sanayi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi, 2015.
- SEREN, Merve. “Genişleme ve Yükseliş: 1974’ten Günümüze Türk Savunma Sanayii.” **Savunma Politikaları**, ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, SETA, 2022, s. 265-293.
- SPYKMAN, N. J. **Coğrafya ve Dış Politika**. Çev. Alperen Kürşad Zengin, Doğu Kütüphanesi, 2020.
- TAŞKESEN, Gökhan. “Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2006.
- TATAR, Cengiz. “Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Millî Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2018.
- TRT HABER. trthaber.com/Haber/Ekonomi/Tusas-Turkiyenin-İlk-Yerli-Egitim-Ucaklarini-Thy-İcin-Uretecek-769387.Html. Erişim 23 Mayıs 2023.
- . trthaber.com/Haber/Gundem/Hurjet-İlk-Kez-Gokyuzuyle-Bulustu-762662.html. Erişim 25 Nisan 2023.
- . trthaber.com/Haber/Savunma/Turkiyenin-Milli-Ucaklariyla-Sifirdan-Hava-Kuvveti-Kurulabilecek-764482.html. Erişim 3 Mayıs 2023.
- . trthaber.com/Haber/Savunma/Tusastan-4-Ulkeye-Daha-Anka-Teslimati-776432.html. Erişim 21 Haziran 2023.
- TUATHAIL, Gearoid O. (Gerard Toal). **Critical Geopolitics**. Routledge, 1996.
- TUSAŞ. <https://www.google.com/search?q=tusas.com>. Erişim 1 Şubat 2024.
- . tusas.com/kurumsal/hakkimizda. Erişim 12 Mart 2025.
- TÜRK HAVA KURUMU. “Tarihçe.” thk.org.tr/Turk_Tayyare_Cemiyeti. Erişim 19 Mart 2024.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI İLETİŞİM BAŞKANLIĞI. **Türk Savunma Sanayi**. İletişim Başkanlığı, T.Y.

TÜRKİYE UZAY AJANSI (TUA). **Milli Uzay Programı Strateji Belgesi 2022-2030**. Türkiye Uzay Ajansı, 2022.

---. tua.gov.tr/tr/kurumsal/kurumsal. Erişim 20 Şubat 2024.

UÇAR, Emre. “Türk Havacılık Sanayisinde Kayseri Uçak Fabrikasının Yeri.” **Kayseri Ticaret Odası Dergisi**, S. 10, 2012, s. 74-83.

YALÇIN, Osman. “Türk Devleti’nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası.” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 26, S. 78, 2010, s. 561-588.

YAVUZ, İsmail. “THK Etimesgut Uçak Fabrikası 1939-1950.” **Mühendis ve Makine Dergisi**, C. 54, S. 636, 2013, s. 33-34.

Makale Bilgileri:

Artificial Intelligence Statement:	No artificial intelligence tools were used.
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information:

Yapay Zekâ Beyanı	Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KARİKATÜRLERİNDE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN HAL'İ

DEPOSITION OF SULTAN ABDULHAMID II IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Ayşe BEDİR¹

Open Access Journal

¹Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:
Dr. Ayşe BEDİR

.....
Türk Tarih Kurumu
a.bedir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0443-4570
ROR ID:
<https://ror.org/02vsmry93>

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile intihal taraması yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the preliminary review and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 25-10-2025
Kabul/Accepted: 06-11-2025
Online Yayın/Published Online: 30-03-2026

Atıf/Cite: Bedir, Ayşe." II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i" Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.8, 2026, ss. 77-97.

ÖZET: 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte oluşan siyasi ortam, mizah basınında da kendini göstermiş ve çok sayıda mizah dergisi yayın hayatına başlamıştır. Mizah yayınları, başta Sultan II. Abdülhamid ve dönemi üzerine pek çok siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel konuyu gündemine taşımıştır. Bu çalışmada kendi kategorilerinde kalıcı mesajlar içeren karikatürlerle II. Meşrutiyet döneminin uzun soluklu mizah yayınlarından olan Karagöz ve Kalem dergileri ele alınmıştır. Geleneksel bir mizah dergisi kategorisinde olan Karagöz karikatürleri yapıbozuma uğramış resimler, yoğunlaştırılmış içerik ve alt yazılarla desteklenen mesajlar içermektedir. Batılı Modern mizah dergisi kategorisinde olan Kalem karikatürleri ise modern, sade ve yalın çizimler içermekte ve kısa alt yazılarla da desteklenmektedir. Bu çalışmada, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihli 31 Mart Vakası'nın akabinde, Sultan II. Abdülhamid'in hal'i sonrası, Karagöz ve Kalem dergilerinde yayımlanan karikatürler incelenmiştir. Karikatürlerde çizimleri destekleyen Osmanlı Türkçesi alt yazılar transkribe edilerek dökümü yapılmıştır. Görsel analizler ve içerik analizleri dönemle ilgili literatür eşliğinde değerlendirilmiştir. İncelendiğinde bu karikatürlerin siyasal eleştiri aracı olarak kullanımına örnek teşkil ettikleri görülmüştür. Söz konusu dergilerin karikatürleri üzerinden özellikle hal' sonrası sultanın karikatürlerle yansıyan algısı üzerine tespitler de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

II. Meşrutiyet Dönemi, Karikatür, Sultan II. Abdülhamid, Karagöz, Kalem

ABSTRACT: In 1908, the political atmosphere that emerged with the proclamation of the Second Constitutional Era was also reflected in the humor press, leading to the publication of numerous satirical magazines. Although the humor of this period could not develop a fully distinct character due to wars and political instability, it remains significant in terms of the transition to written and visual satire and its influence on subsequent developments. Humor publications brought a wide range of political, social, economic, military, and cultural issues to the forefront, particularly those related to Sultan Abdulhamid II and his reign. This study examines caricatures published in Karagöz and Kalem, two long-running satirical magazines of the Second Constitutional Period, which conveyed enduring messages within their respective categories. Karagöz, representing a traditional form of satire, features deconstructed imagery, dense content, and messages supported by detailed captions. In contrast, Kalem, categorized as a modern Western-style satirical magazine, employs simpler and more refined visual forms accompanied by concise captions. The study focuses on caricatures published in these magazines following the 31 March Incident (31 March 1325 / 13 April 1909) and the deposition of Sultan Abdulhamid II. The Ottoman Turkish captions accompanying the caricatures were transcribed and systematically documented. Visual and content analyses were conducted in conjunction with the relevant historical literature. The findings demonstrate that these caricatures functioned as instruments of political criticism. The study provides insights into how the Sultan was represented and perceived in satirical imagery, particularly in the aftermath of his deposition.

Keywords:

Second Constitutional Period, Cartoon, Sultan Abdulhamid II, Karagöz, Kalem.

GİRİŞ

Mizah kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu tarafından sözlükte “*gülmece*”¹ olarak açıklanmıştır. Yine Türk Dil Kurumu sözlüğünde gülmece, “*eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışlarına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah, humor*”² olarak tanımlanmıştır. Karikatür ise sözcük anlamı İtalyanca abartma manasına gelen “*caricatura*” sözcüğünden dilimize girmiş olup Osmanlı’nın son döneminden beri kullanılmaktadır.³ Karikatür denilince çizerin resmin orijinalini bozarak özellikle boyutlarıyla oynayarak abartılı vurgular ve şekilleri yapı bozuma uğratarak komik bir çizim oluşturması akla gelmektedir.⁴

Konu itibarıyla bu çalışmada Osmanlı mizah basınıyla ilgili *Karagöz* ve *Kalem* dergisinin incelenmesi söz konusu olduğundan mizah ve bir mizah türü olarak karikatürün dünyada gelişme seyri üzerinde durulmayarak Osmanlı mizah basınının tarihsel gelişim seyri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik, eşitlik, hürriyet, kardeşlik gibi kavramlar Tanzimat dönemiyle Osmanlı İmparatorluğu’nu dolayısıyla Osmanlı basınına da etkilemeye başlamıştır. Kültür, sanat, kadın gibi kavramlar yanında, savaşlar ve savaşların getirdiği belirsizlik gibi konular, matbaada yaşanan gelişmeler neticesinde basında kendine daha fazla yer bulmuştur. Bu dönemde Terakki, İstanbul Postası gibi yayınlar karikatür ve karikatür ekleri yayımlamaya başlamıştır.⁵ Yine Osmanlı’da bu dönemde Avrupa’da olduğu gibi müstakil karikatür dergileri çıkmaya başlamıştır.⁶ Mizahi karikatür Osmanlı mizahında bir eleştiri, hiciv basını olarak karşımıza çıkmaktadır. 1870-1877 arası yıllar bu sürecin ilk dönemini oluşturmuştur, akabinde 1908 yılına kadar mizah basınında durgunluk dönemi başlamış; pek çok karikatürist yurtdışında yayın yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı’da bu dönem Jön Türklerin de desteğiyle Batı tarzı karikatürle karşılayıp kaynaşmıştır. 1908’den sonra II. Meşrutiyet’in ilanı ile ilk dönemin karakteristik özellikleri devam etmekle birlikte daha modern çizimler ve içerikler okuyucuyla buluşmuştur.⁷

Tanzimat dönemi mizah ve karikatür alanında yayın yapan diğer önemli yayınlar şunlardır: *Diyojen* dışında *Diyojen* (1870) *Çingiraklı Tatar* (1873), *Hayal* (1874), *Çaylak* (1876), *Latife* (1875), *Kara Sinan* (1875) ve *Meddah* (1876) dergileridir. Bunlarla beraber *Letaif-i Asar* (1871), *İbretnâme’yi Alem* (1873), *Şarivan* (1872) *Kamer* (1874), *Şafak* (1874), *Tiyatro* (1875), *Kahkaha* (1877) gibi mizah ve karikatür yayınları da piyasaya sürülmüştür.⁸

II. Meşrutiyet’le birlikte yayın hayatına başlayan mizah dergileri farklı şekillerde kategorize edilmiştir: Bir sınıflamaya göre dergileri çıktığı yer ve kimlerin çıkardıkları önem kazanmıştır. Bir tarafta *İncili Çavuş* gibi Rum ve azınlıkların çıkardığı *Diyojen* dergisi tarzında ve onu örnek alan dergiler ile Türklerin kendi çıkardığı - *Boşboğaz* ve *Güllabi* gibi- dergiler; diğer tarafta *Kalem Cem* gibi Avrupa’da yayın hayatına başlayan dergiler.⁹

* Bu çalışma, 5-6 Mart 2021 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen SSD Journal International Conference on Social Sciences & Humanities başlıklı etkinlikte “II. Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamid’in Hal’i” başlıklı bildiri özeti olarak sunulmuş, sadece özet metin olarak yayımlanmıştır.

** Unvan, Kurum, Mail, Orcid:

¹ “Mizah Maddesi”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 15.12.2025).

² “Gülmece Maddesi”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 15.12.2025).

³ Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986, s.7; Mizah ve mizah türleri için bk. Ayşe Bedir, *Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

⁴ Turhan Selçuk, *Grafik Mizah*, Ed. Turgut Çeviker, İris, İstanbul 1998, s.10; Bedir, a.g.t.

⁵ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I- Tanzimat Dönemi ve İstibdat Dönemi (1867-1878/1878-1908)*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 21, Bedir, a.g.t.

⁶ Bilal Arık, *1980’den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1998, s. 12; Bedir, a.g.t.

⁷ Ufuk Boz, “Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği”, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 2014, Sayı: 21, s. 149, Bedir, a.g.t.

⁸ Çeviker, 1986, s. 24, Bedir, a.g.t.

⁹ Atilla Özer, “Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler”, *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*, Sayı: 9 – Eskişehir 1991, s. 225; Servet Tiken, “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 54, 2015, s. 403-415.

Mizah basınında başka bir sınıflandırma ise şu şekildedir. Modern, geleneksel mizah dergileri etek sayılık mizah yayınları ve eşek tipi dergiler. Modern dergiler sınıfına *Davul, Kalem, Cem, Boşboğaz ile Güllabi, Laklak, Karikatür, Hande ve Diken Dalkavuk, Kartal, Kara Sina* gibi dergiler girmektedir. *Karagöz, Köylü, Nekregü, Geveze, Hacivat, İbiş, Hayal-i Cedit Nekregü ile Pişekar, Eşref, Nasrettin Hoca Baba Himmet, Feylesof* gibi dergiler geleneksel dergiler sınıfındadır. *El üfürük, Mahkûm, Resimli Tonton Risalesi, Çıngırak* gibi tek sayılık mizah dergileri ve *Kibar, Eşek, El Malum, Alafranga ve Yuha* gibi eşek tipi mizah dergileri. Mizah dergilerine bakıldığında genel olarak ilk sayılarında amaç ve misyonlarını açıklamışlardır. Sayfa sayısı az olup üç-dört sayfalıktır. Giriş mahiyetinde “mukaddeme”, “ifade-i meram”, “ifade-i mahsusa” gibi bölümlerde dergi bakışını ve duruşunu açıklamaktadır.¹⁰

Bu çalışmada geleneksel mizah dergilerinden olan *Karagöz* ve Batılı modern mizah dergisi olan *Kalem* dergisi karikatürleri üzerinden Sultan II. Abdülhamid’in hal’i sonrasında nasıl bir sultan algısı ve imajı oluşturulduğu üzerinde durulmaktadır.¹¹ Söz konusu süreli yayınlara Hakkı Tarık Us koleksiyonundan ulaşılmıştır. *Karagöz* ve *Kalem* hakkında kısa bilgilendirme yapmak gerekirse şöyledir:

Geleneksel gölge oyunundaki *Karagöz* tipinden kökenini alan *Karagöz*¹² dergisi, 28 Temmuz 1324/10 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Sahibi Ali Fuad Bey’dir. Başyazarı Mahmud Nedim Bey’dir. Sahibi ve başyazarları ilerleyen yıllarda değişim göstermiştir; Baha Tevfik, Mahmut Sadık Bey, Aka Gündüz, Burhan Cavit Morkaya başyazarlık yapmıştır. Merkezi Zabıta Caddesindedir. Haftada iki kere -pazartesi ve perşembe- yayımlanmıştır.¹³

Kalem dergisi, Eylül 1908-1911 yılları arasında Salah Cimcoz ve Celal Esat (Arseven) tarafından çıkarılmıştır. 1909 yılının Mart ve Eylül ayları arasında *Kalem* dergisine karikatür çizen İzzet Ziya (Turnagil), Abidin Paşa; babası ise Meclis-i Ayan üyesi olan Mustafa Nuri olan Sedat Nuri (İleri), *Kalem* dergisine karikatürleriyle destek vermiştir. Salah Cimcoz, Celal Esat Arseven, Ahmet Rasim, Celâl Sahir Ozan, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyin Suat Yalçın, Sahir Erozan, Süleyman Nazif derginin yazarlarındandır. *Kalem*’in çizer kadrosu arasında ise, Cemil Cem, Damat Fahir Bey, Ali Dino, İdis, İon, L. Andres, Lucien Sciuto ve Henri Yan, derginin Fransızca bölümünün yazarlarıdır. İzzet Ziya (Turnagil), Georges d’Ostoya, Placek, Scarselli, Rigopoulos ve Papatrehas, derginin karikatüristleridir.¹⁴

Sultan II. Abdülhamid, Dönemi ve Hal’i

II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876’da Topkapı Sarayı’nda kalemiye, ilmiye ve seyfiye sınıfının genel meclisi oluşturan erkânı önünde Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü olarak Sultan Abdülmecid’den sonra tahta çıkmıştır. Tanzimat politikalarının iflası, Bulgar, Sırp ayaklanmaları ve Rusya ile devam eden savaşlar ve akabinde imzalanan Berlin Antlaşması’yla Osmanlı İmparatorluğu’nun darboğazda olduğu bir konjonktürde, Sultan II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi’yle parlamentolu bir anayasa yani meşrutiyet idaresi ideali saltanata gelmiş kısa bir süre sonra 93 Harbi nedeniyle Parlamento askıya alınarak Meclis feshedilmişse de kısa bir süre sonra tekrar açılmıştır. 20 Mayıs 1878’te gerçekleşen ve Çırağan Vakası olarak bilinen Ali Suavi’nin darbe girişimi neticesinde Sultan, yeni atama ve sürgünler yoluyla etrafındaki yönetici eliti değiştirmiş ve çevresine olan baskısı giderek artmaya başlamıştır. Yine baskı politikası neticesinde hafiye teşkilatları kurulmuştur. II. Abdülhamid devri, kendisinden önce özellikle Kırım Savaşı’nda yapılan borçlanmalar da dâhil olmak üzere iktisadi yükü devralmış ve bu borç yükünden kurtulmak için de 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi anlaşmasıyla Duyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasına ve yabancı kuruluşlara tanınan imtiyazlara şahit olmuştur. Almaya’nın

¹⁰ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II Meşrutiyet Dönemi (1908- 1918)*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 17-26; Mizah Basınındaki sınıflandırma için bk. Bedir, a.g.t.

¹¹ Abdülhamid dönemi karikatürleriyle ilgili başka bir çalışma için bkz. Necmettin Alkan, *Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid*, Kronik, İstanbul 2018.

¹² *Karagöz*’le ilgili bir çalışma için bk. Bedir, a.g.t.

¹³ *Karagöz*, 28 Temmuz 1324, s. 1; Çeviker, 1988, s. 136.

¹⁴ İbrahim Selçuk Ardic, *Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı (1908-1911)*, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 11-16, 134-144, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, erişim 3.4.2018.

ekonomik desteğiyle demiryolu projesi gibi ulaşım alanında faaliyetlere girişilmiş, posta telgraf hatları kurularak imparatorluğun iletişim ağı güçlendirilmiştir. Dış politikada büyük güçlerin arasındaki dengeyi gözeten Sultan, bu dönemde Arap coğrafyasındaki faaliyetleri nedeniyle başta İngiltere'ye karşı olmak üzere Panislamizm politikasını uyguladı. Berlin Antlaşması'na göre Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması gerekiyordu ancak büyük devletlerin baskılarına rağmen bu konuda taviz vermemiştir. Yine Filistin konusunda da kendisine yapılan teklifleri reddederek Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmelerini engelleyecek birtakım önlemler almıştır. Yine dönemin eğitim politikaları kendisinden sonraki kuşakları da etkileyecek şekilde döneme damgasını vurmuş ve mülkiye, hukuk, maliye, ziraat, kız sanayi, kız öğretmen okulu pek çok eğitim kurumu açılmıştır. Darülaceze, Şişli Etfal Hastanesi, Haydarpaşa Tıbbiyesi bu dönemin önemli sağlık kuruluşları arasında yer alır. Sultan II. Abdülhamid'e karşı milliyetçilik politikasının etkileriyle özerklik talepleri, çıkan ayaklanmalar, ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerden dolayı başta İttihat Terakki Cemiyeti olmak üzere asker, memur, aydınlar ve bazı etnik grupların da içerisinde yer aldığı muhalefet hareketi oluşmuştur. Neticede 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir. Akabinde Bosna Hersek işgal edilmiş, Bulgaristan bağımsız olmuş, Girit Yunanistan'a katılma kararı alınmıştır. 1908'de Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra yapılan ilk seçimlerde İttihat Terakki Fırkası, Ahrar Fırkası ile Arap, Arnavut, Rum gibi unsurlar da seçimlere iştirak etmiş ancak Türk mebusların sayıca diğer etnik gruplardan azlığı İttihad-ı anasır fikrine zarar verdi. Halk arasındaki huzursuzluklar, *Mizan* ve *Volkan* gazetelerinin muhalif neşriyatları İstanbul'da Hareket Ordusu tarafından bastırılan 31 Mart ayaklanmasına sonrasında Adana'da Ermeni olaylarına neden oldu. Yeşilköy'de Meclis-i Umum-i Milli adıyla gizli bir toplantı gerçekleşmiş ve Sultan Abdülhamid'in hal'ine karar vermiştir. Elmalılı Hamdi Yazır tarafından hazırlanan hal fetvası aralarında Mustafa Asım, Hacı Nuri Efendi, Şeyhülislam Ziyaeddin tarafından imzalanarak Mecliste okunmuştur. Hal' kararını Laz Arif Hikmet, Arnavut Esat, Ermeni Aram, Yahudi Karasu'dan oluşan heyet kararı tebliğ etmiştir. Yıldız Sarayı'ndan eşyalarını bile alamadan az bir eşya ile Binbaşı Fethi Bey eşliğinde otuz sekiz kişiyle birlikte Sultan, Alatin Köşkü'ne yerleşmek üzere Sirkeci'den trenle Selanik'e gönderilmiştir.¹⁵

Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid ve Hal'i

Bu başlık altında Sultan II. Abdülhamid'in hal'iyle alakalı *Karagöz*'den 6, *Kalem* dergisinden 8 karikatür olmak üzere toplam 14 karikatür incelemeye tabi tutulmuştur.¹⁶

Karagöz Karikatürleri

¹⁵ Bk. Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul 1988, s. 216-224; Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey 2008; Abdullah Görgün, *Karikatürlerle Abdülhamid*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İletişim, İstanbul 2002; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII, 2016, s. 353-409. Sultan II. Abdülhamid'in hilafet Kurumu ve Panislamizm politikasının değerlendirilmesi için bk. Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim, İstanbul 2013; Selim Deringil, *The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, I.B. Tauris, London 1998. Dönemin eğitim kurumları ve politikaları için bk. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken, İstanbul 1980; Yaşar Baytal, *Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2000, Sayı: 11, s. 23-32.

¹⁶ Makalenin konusu Sultan II. Abdülhamid'in *Karagöz* ve *Kalem* dergilerinde yer alan fotoğraflarıyla hal'i meselesi olduğundan dönemin diğer dergilerinden karikatürlere yer verilmemiş sadece bu iki mizah yayınıyla sınırlandırılmıştır.

Karikatür 1:¹⁷

-Ne yapalım kader bu kadarmış...

Sultan II. Abdülhamid'in 13 Nisan 1909'da (31 Mart Vakası'ndan sonra) tahttan indirilmesinin ardından 20 Nisan 1325 tarihli *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid'e paltosu giydirilirken, yanında bavulu ve eşyalarıyla birlikte istasyonda Selanik'e gitmek üzere treni beklerken çizilmiştir. Sultan başı eğik ve gözlerinden yaş akarken çizilmiştir.) Yanında kendisine Binbaşı Ali Fethi Bey eşlik etmiştir. Sultan Abdülhamid, etrafındaki nesnelere Fethi Bey'e nazaran daha büyük çizilmiştir. Gözyaşları Sultanın üzüldüğünü onun etrafındaki her şeyden ve herkesten büyük çizilmesi büyüklüğüne işaret etmektedir. Yine eşyası çok azdır. Giderken saltanatın mülkünü bırakıp, az eşya ile gittiğine dikkat çekilmiştir. Fethi Bey'i temsilen Karagöz çizilmiştir.

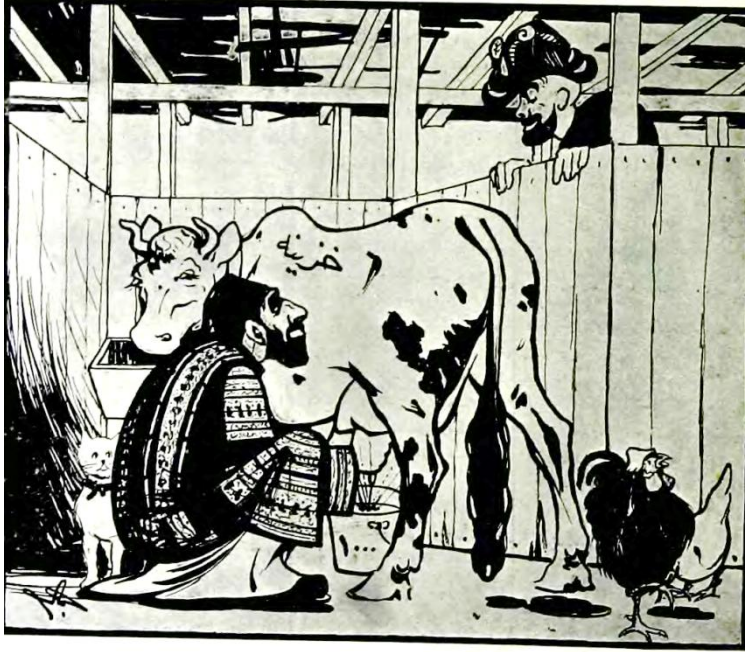
Karikatür 2:¹⁸

-Sözünde durmayanı yerinde durdurtmuyorlar... Ona göre hareket et... Bak benim başıma neler geldi?..

Sultan II. Abdülhamid 27 Nisan 1325 tarihli *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürde Selanik yazılı kara parçası üzerinde çizilmiş, yanındaki kumandan Tahran yazılı kara parçası üzerinde çizilmiştir. 1909'da İran'da meydana gelen meşruti devrime bu karikatürle bir gönderme yapılmış ve Sultan II. Abdülhamid İran'da aynı makamda bulunan yöneticiyi uyarmakta ve ona sözünde durması gerektiği yönünde nasihat ederek kendi akıbetini yaşamaması için öğütte bulunmaktadır. İran'da tahtta bulunan Muhammed Ali Şah 3 Ocak 1907'de tahta çıkmış, 16 Temmuz 1909'da tahttan indirilmiştir. Bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid'in kendi sonuyla ilgili pişmanlık yaşadığı mesajı verilmiştir.

¹⁷ *Karagöz*, 20 Nisan 1325, No:80, s. 1.

¹⁸ *Karagöz*, 27 Nisan 1325, No:82, s. 4.

— پکده آرز... کوزم طویلوکه... بجای نونن زیادہ برشی چیمنازی درستک...
— صاغه صاغه برافدکیدی که اولسون... پوی وردنکیرینه شکر ایت...

Karikatür 3:¹⁹

-Pek de az... Gözüm doymuyor ki... Acaba bundan ziyade bir şeyi çıkmaz mı dersin...

-Sağa sağa bırakmadın ki olsun... Bunu verdiklerine şükret...

Sultan II. Abdülhamid hazine yazılı inekten 1000 yazılı kovaya süt sağmakta iken çizilmiştir. İnek hazineyi, süt ise maaşı temsil etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'e sürgün yıllarında iken 1000 lira maaş bağlanmıştır. Sultanın tahttan indirilmesinden sonra yayımlanan 11 Mayıs 1325 tarihli bu karikatürde, sultanın tahttan indirildikten sonra da hazineden pay almaya devam etmesi eleştirilmiştir.²⁰

Karikatür 4:²¹

¹⁹ Karagöz, 11 Mayıs 1325, No:86, s. 1.

²⁰ Sultan II. Abdülhamid'in halinden sonra Selanik ve Beylerbeyi sarayı sürgün günleri ve detayları için bk. Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan: II. Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi Günleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

²¹ Karagöz, 14 Mayıs 1325, No:87, s. 1.

-Bu sanatı pek severim... Bir türlü vazgeçemiyorum.. Karagöz Ağa otuz senedir neler oyduum..

-O... söylüyorsun da biliyorum. Hep o merakın ile değil mi ki cümlemizi bıçkı talaşına benzettin...

Sultan II. Abdülhamid marangozhanede çalışırken çizilmiştir. Sultanın marangozluk sanatına ilgisi vardır ve marangozhanede çeşitli eserler meydana getirmiştir. Sultan'ın tahttan indirilmesinin ardından yayımlanan 14 Mayıs 1325 tarihli bu karikatürde, Sultanın marangozluk vasfına atıfta bulunarak, kendisi hem teskin edilmiş hem eleştirilmiştir.²² Bir yandan kendisine saltanattan sonra yapacağı bir mesleğe sahip olduğu hatırlatılmıştır. Bir yandan da bıçkının ortalığa savurduğu talaş gibi maiyetindekileri de kendisiyle birlikte zorlu bir sürgün hayatına sevk etmesi nedeniyle iğnelenerek eleştirilmektedir.

Karikatür 5:²³

- Tuhaf şey... Ben otuz üç senede insanları kasdım kavurdum, memleketi küçülttüm belki de külünü havaya savurdum.... Bu balık nasıl olmuş da büyümüş....

- Karagöz- Kanlı devirden gada almış. Mermerşah? Et lokması bulmuş da ondan büyümüştür....

Bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid suyun kenarında oltasıyla büyük bir balık tutmuş şekilde çizilmiştir. Sultanın tahttan indirilmesinin ardından 11 Haziran 1325 tarihli *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürde sultanın saltanatı boyunca izlediği siyaseti eleştirilmiştir. Bir taraftan da kendisinin saltanat yıllarında yaptığı büyük işlerin de varlığına dikkat çekilmiştir. (Dönemle ilgili bayındırlık, eğitim, ziraat, ulaşım, iletişim, sağlık gibi pek çok hizmet bulunmaktadır. Yine dış politikada Filistin örneğinde olduğu gibi yapılan hizmetleri mevcuttur. Ancak yine bu dönemde Adana'da gerçekleşen Ermeni olayları vs. olduğu için de kanlı bir dönemin varlığı da hatırlatılmıştır.

²² Sultan II. Abdülhamid'in marangozluk sanatına olan ilgisi için bk. Deniz Demirarslan, "Sultan II. Abdülhamid Han'ın Mobilya Sanatına İlgisi", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, *Selânik*, C. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 159-200.

²³ *Karagöz*, 11 Haziran 1325, No: 95, s. 4.

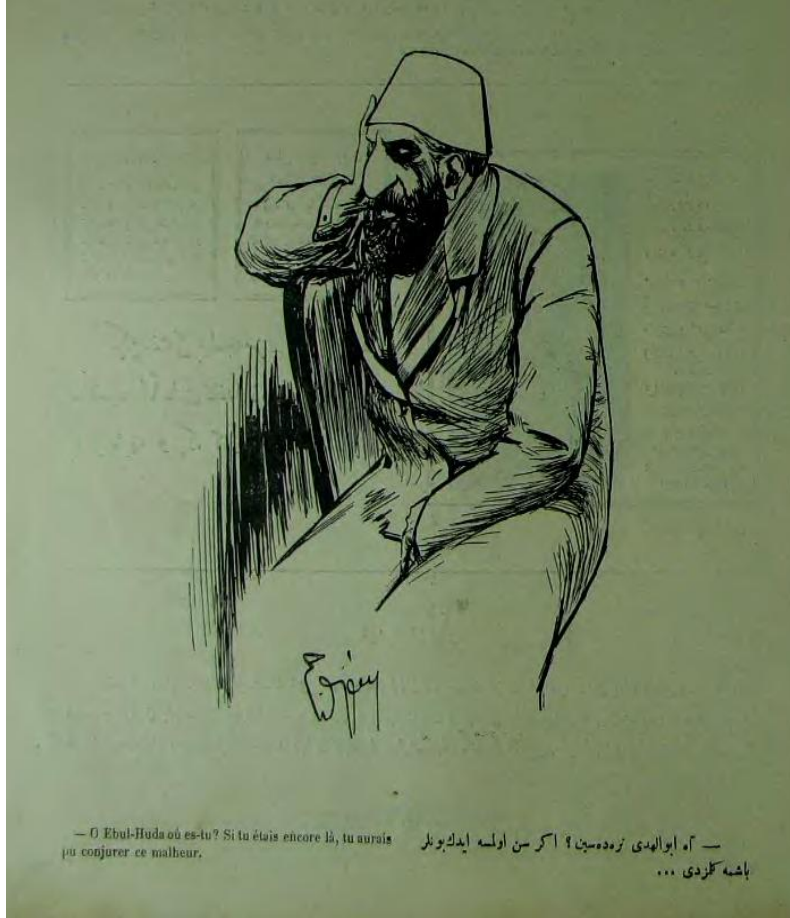
Karikatür 6: ²⁴

- İnan olsun başka param yok... Bu da bana lazım.. Rica ederim bırak.
- Hiç sende para bırakılır mı? Elden gelse aylığını bile keserim...

Sultan II. Abdülhamid yerde oturur vaziyette tahttan inmiş olarak elindeki parası çekiştirilirken çizilmiştir. Sultanın tahttan indirilmesinin ardından 18 Haziran 1325 tarihli *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürde, kendisine verilen aylık, maaş nedeniyle yaşanan tartışmalara gönderme yapılarak elinden alınmak istenmiştir.

²⁴ *Karagöz*, 18 Haziran 1325, No:97, s. 1.

Kalem Karikatürleri

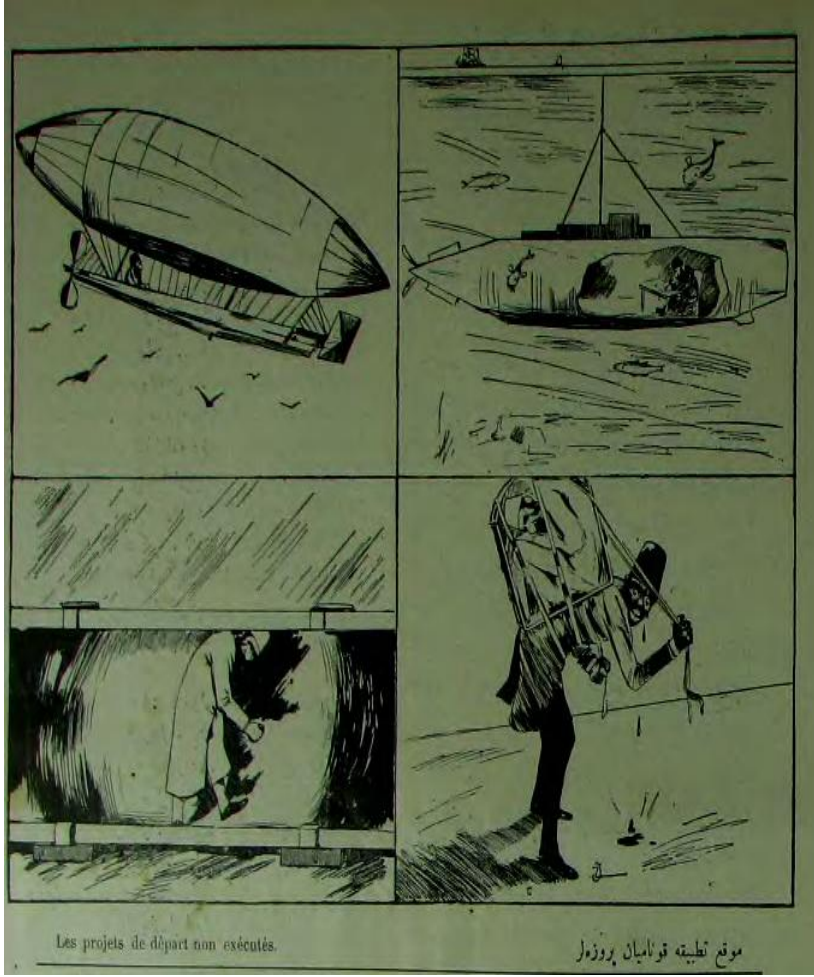
Karikatür 7:²⁵

-Ah Ebu'l Hudâ neredesin? Eğer sen olsa idin bunlar başıma gelmezdi...

31 Mart Vakası'nın hemen ardından henüz hal edilmeden evvel 16 Nisan 1325 tarihli *Kalem*'de yayınlanan bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid elini yüzüne koymuş ve düşünceli bir şekilde oturur şekilde çizilmiştir. Karikatürün alt yazısında Sultanın danışmanı (şeyh) olarak bilinen, saltanatında sürekli olarak yanında bulunan ve ulemadan Ebu'l Hudâ Efendi'den bahsedilmiş ve kendisi yanında olsa sultanın bunları yaşamayacağından bahsedilmiştir. Burada da Sultanın Ebu'l Hudâ olan yakınlığı eleştirilmiştir.²⁶ Kendisini artık şeylerin de kurtaramayacağına vurgu yapılmaktadır. Hal 27 Nisan 1909 da gerçekleşmiştir.

²⁵ *Kalem*, 16 Nisan 1325, No: 34, s. 1.

²⁶ Ebu'l Huda ve Sultan II. Abdülhamid ile ilişkisi için bk. Ebu Manneh Butros, "Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü'l-Hüda Es Sayyani", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İrfan Gündüz, S. 7-10, İstanbul 1995, s. 375-405.

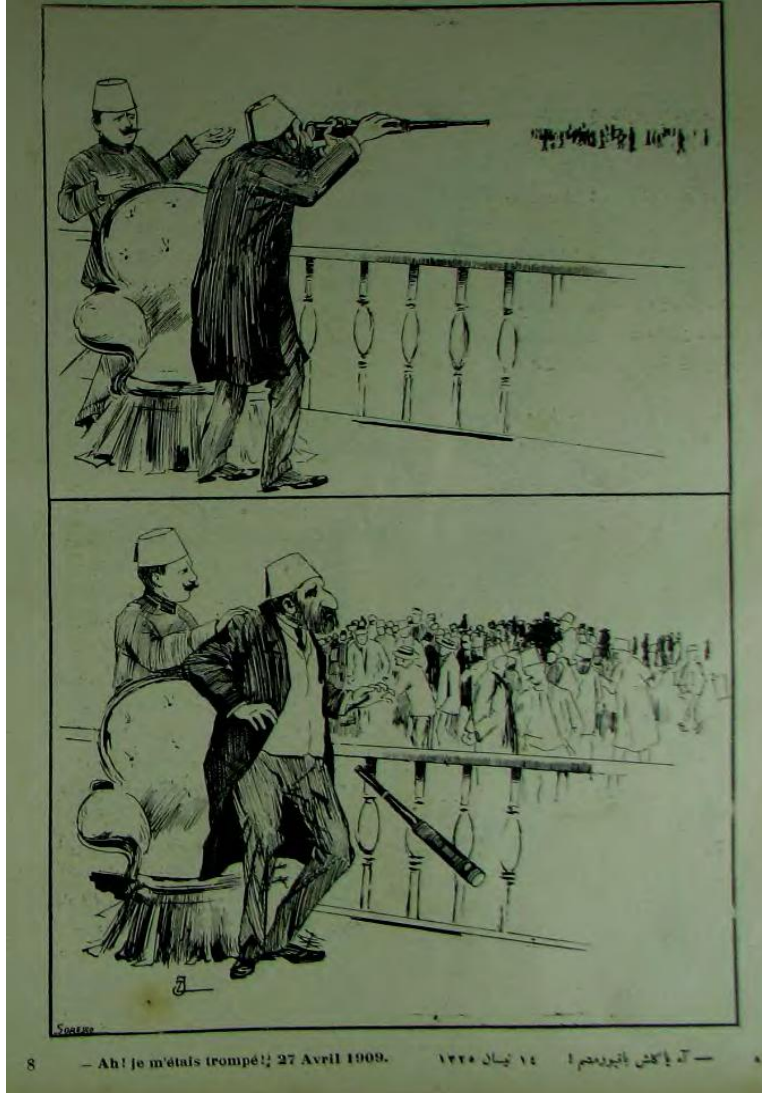

Karikatür 8:²⁷

-“Mevki-i tatbiki konamayan projeler.”

7 Mayıs 1325 tarihli *Kalem*'de yayınlanan bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid'in dört farklı karede tahtta iken planladığı ancak hal nedeniyle gerçekleşmeyen projelerine atıfta bulunulmuştur. Balon, kanal projesi, tüp geçit projeleri çizilmiştir. Eğer göreve devam etseydi yapacağı çok proje olduğuna işaret etmekten yine bu projelerin küçük karelerde çizilmesi projelerin hayali nitelikte olduğuna göndermek yapılmaktadır.

²⁷ *Kalem*, 7 Mayıs 1325, No: 36, s. 5

Karikatür 9:²⁸

-“Ah yanlış bakıyormuşum! 14 Nisan 1325”

13 Mayıs 1325 tarihli *Kalem*’de yayınlanan bu karikatürde, Sultan II. Abdülhamid üstteki karede dürbünü ters tutmuş şekilde uzakta görünen topluluğa bakmaktadır. Ancak olan bitenin ve yaklaşan ayaklanmanın farkındadır. Alttaki karede ise dürbün elinde değildir ama aslında dürbünü düzgün tutsa topluluğun yakında olduğunu göreceği ve hal’in kapıda olduğu hatırlatılmaktadır Bir taraftan da durumun hem farkında hem farkında olmadığı yani süreci tam okuyamadığı mesajı verilmektedir.

²⁸ *Kalem*, 13 Mayıs 1325, No: 37, s. 8.

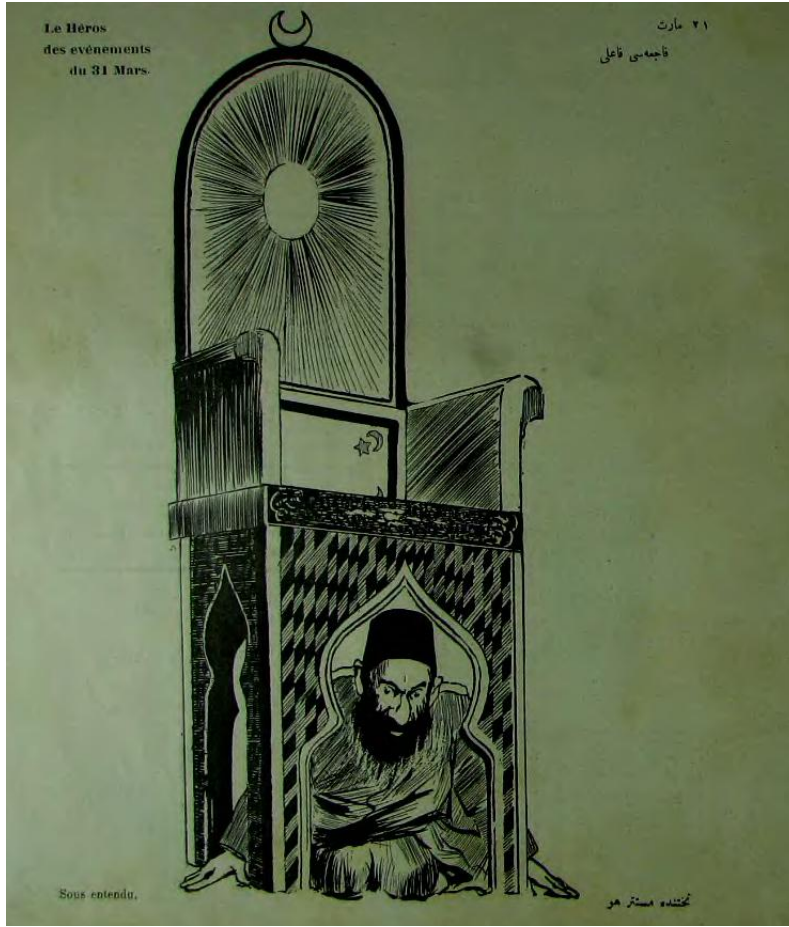
Karikatür 10:²⁹

“- Ah senin kadrini, kıymetini bilemedim. Meğerki sen bin istimbota milyonlarca ata bedel imişsin!”

21 Mayıs 1325 tarihli *Kalem*'de yayınlanan bu karikatürde Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra Selanik'te Alatini Köşkü'nde ve devamında İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda tutsak edilmiştir. Balkondan uçan bir balona bakmakta ve özgürlüğün kıymetini bilemeyip bu konuda duyduğu pişmanlık anlatılmıştır.³⁰ Balon özgürlüğü temsil etmektedir. Yine balon kolay patlayan bir şey olduğu için hassas davranmak gerektiği hatırlatılmıştır. Hele böyle iktidarı en üst seviyede temsil eden biri için bu konunun çok hassas olduğuna vurgu yapılmıştır.

²⁹ *Kalem*, 21 Mayıs 1325, No: 38, s. 1.

³⁰ Sultanın sürgün günleri için bk. Çakmak, a.g.e.

Karikatür 11:³¹

“31 Mart faciası fâili tahtında müstetir hu!”

Sultan II. Abdülhamid 28 Mayıs 1325 tarihli *Kalem*’de yayınlanan bu karikatürde tahtının altında çizilmiştir. Vakanın faili imiş gibi çizilmiş ve yaşadığı sonun kendi yaptıkları nedeniyle başına geldiği mesajı verilmiştir. Bir taraftan da etrafta olup bitenden korktuğu ve gizlendiği de anlatılmak istenmiştir.

³¹ *Kalem*, 28 Mayıs 1325, No:39, s. 1.

Karikatür 12:³²

“Nisan meclis-i milli-i umumide:

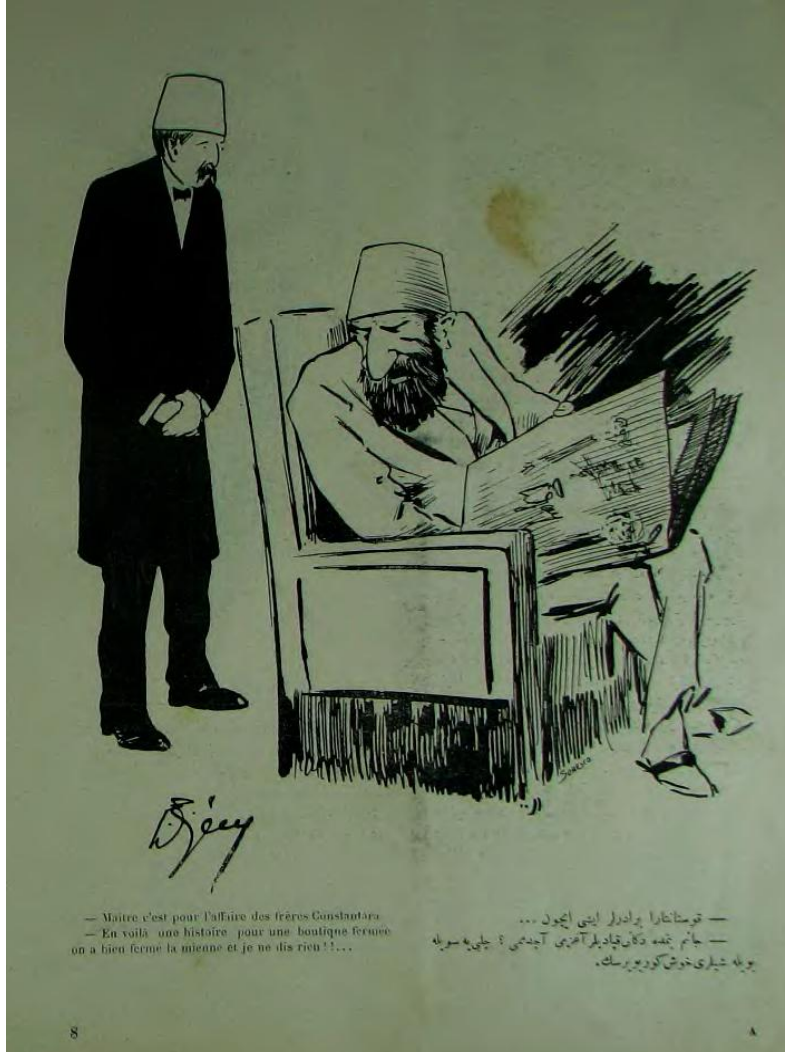
- Yaşasın Brütüs!

- Brütüs sen de mi?”

Sultan II. Abdülhamid 4 Haziran 1325 tarihli *Kalem*’de yayınlanan bu karikatürde kollarını bağlamış kılıcını yere atmış vaziyette yanında kılıcı elinde sultana yönelmiş bir Said Paşa çizilmiştir. Saltanat yıllarında birlikte çalıştığı Said Paşa’nın tahttan indirilirken Sultanın karşı tarafında, hatta kendi ipini çeken biri halinde çizilmiştir.³³ Zira hal, Şeyhülislam Ziyaüddin Efendi tarafından Mecliste oylamaya sunulmuş ve Said Paşa tarafından Mecliste hal’ine karar veriyor musunuz diye sorulmuştur.

³² *Kalem*, 4 Haziran 1325, No:40, s. 1.

³³ Sultan II. Abdülhamid’in hal edilme düşüncesi ilk defa, Hareket Ordusu’nun Yeşilköy’de olduğu esnada ayan üyelerinden bir kısmı ve mebusların çoğunun oraya giderek 27 Nisan 1909’da ayan eski reisi Sadrazam Said Paşa’nın başkanlığında Meclis-i Umumi Milli adındaki toplantısında karar verilmiş ancak gizli tutulmuştur. Sultanın hal meselesi için bk. *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Yay. Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara 1996, s. 21-22; Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul 1988, s. 222.

Karikatür 13:³⁴

“- Constantara biraderler işi için...”

- Canım benim de dükkânı kapadılar ağzımı açtım mı? Çelebi'ye söyle böyle şeyleri hoş görüversin.”

Sultan II. Abdülhamid, normal bir koltukta oturur vaziyette elinde gazete okurken yanına bir şey istemeye gelen birine, artık iktidar ve gücünün olmadığını kendisini tahttan indirdiklerini ve ağzını açmadığını, yanındakilerin de olan biteni mazur görmeleri gerektiği mesajını veren bir halde çizilmiştir. “Başa gelen çekilir” mesajı verilmiştir.

³⁴ Kalem, 11 Haziran 1325, No:41, s. 8.

Karikatür 14: ³⁵

“Rüyalarından:

Yaşmağı başında

Rastığı kaşında

On üç on dört yaşında

Vay küçük hanım”

Sultan II. Abdülhamid bu karikatürde, 31 Mart Vakası’yla tahttan indirilmesinin ardından yüzünü yaşmakla örtmeye çalışırken kendini saklamaya çalışır vaziyette bir aynanın önünde çizilmiştir. Durumu aynada görmek istemeyen biri olarak karikatürize edilmiştir.³⁶

³⁵ Kalem, 2 Temmuz 1325, No: 44, s. 6.

³⁶ Sultan Abdülhamid’in karakter olarak çizimini konu alana başka bir çalışma için bk. Esra Oğuzhan, “II. Meşrutiyet Mizah Basınında II. Abdülhamid İmajı”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, 2024, s. 1-29.

SONUÇ

Sürekli yayınlar ve süreli yayınlar içinde mizah dergileri ve içinde yer alan görseller yani karikatürlerin incelenmesi ve tarihsel malzeme olarak kullanımı oldukça yenidir. Karikatürlerin tarihsel olayları okurken literatür ışığında ve literatür desteğiyle döneme ait bir ruhu yansıttığı ve tarihsel bir okumaya ışık tuttuğu gerçeğinden hareketle bu araştırmada 31 Mart Vakası'ndan sonra Sultan II. Abdülhamid'in hal'inin ve sonrasının *Karagöz* ve *Kalem* dergilerinin karikatürlerine nasıl yansıdığı ve nasıl bir Abdülhamid algısı oluştuğu incelenmiştir.

Geleneksel bir mizah dergisi kategorisinde olan *Karagöz* karikatürleri oldukça kaliteli, içeriği yoğun ve alt yazılarla desteklenen mesajlar içermektedir. Sultan II. Abdülhamid'in hal'i, sürgün, sultana maaş bağlanması gibi konular *Karagöz* dergisi karikatürlerine konu olmuştur. Derginin karikatürlerinde Sultanın hal'inden sonra Sultana karşı hem olumlu hem eleştirel bir bakış sergilenmiştir.

Batılı modern mizah dergisi kategorisinde olan *Kalem* karikatürleri, modern, sade yalın çizimler içermekte ve kısa alt yazılarla desteklenmektedir. Sultan II. Abdülhamid, Said Paşa, Ebu'l Hudâ, taht gibi konular incelediğimiz dönem itibarıyla *Kalem* dergisi karikatürlerine konu olmuştur. Derginin karikatürlerinde Sultan, hal'inden sonra pişmanlık içinde ve eski günlerinin özlemini yaşarken, iktidarda iken doğru atımlar atmadığı ve ayaklanmanın yaklaştığının ve saltanatının sonuna geldiğinin farkına varamadığı ve hayali projeler peşinde koştuğu yönünde mesajlar verilmiştir.

Her iki dergi karşılaştırıldığında *Karagöz* karikatürlerinde, *Kalem* dergisi karikatürlerinde de Sultanın tahttan indirilmesinin ardından sultanın daha sert eleştirildiği görülmüştür. Her iki dergi karikatürleri de karikatürün siyasal eleştiri aracı olarak kullanılmasına birer örnektir. Bu bağlamda karikatürlerde II. Abdülhamid ve yönetimi eleştirilmiş, pişmanlık, üzüntü, eskiye duyulan özlem, baskıcı yönetim, teslimiyet gibi bir algı oluşturulduğu görülmüştür.

Sonuç olarak sayfalar dolusu kitaplarda anlatılmaya çalışılan konuların karikatürün etkin ve vurucu gücünden yararlanılarak bir karede anlatıldığı, karikatürün bu gücünün tarih araştırmalarında kullanılmasının yadsınamayacak bir gerçek olduğu bilinmelidir. Ancak bunların doğrudan tarihi malzeme olmadığı, yayınlandığı yayının sahiplik ilişkisi, basın-güç-iktidar ilişkileri, tarafsızlık ilkesi ya da yanlılık ilişkisi de göz ardı edilmeden literatürle desteklenerek kullanılacak bir malzeme olduğu unutulmamalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

With the proclamation of the Second Constitutional Monarchy in 1908, the emerging political climate also manifested itself in the satirical press, leading to the publication of numerous humor magazines. Although the satire of this period was unable to establish a distinctive character of its own amid wars and a turbulent political environment, it remains significant in terms of marking the transition to written and visual satire and influencing the subsequent period. Satirical publications brought a wide range of political, social, economic, military, and cultural issues to the forefront, with particular focus on Sultan Abdülhamid II and his era.

Abdülhamid II ascended the throne on 31 August 1876 at Topkapı Palace, in the presence of the dignitaries forming the general assembly of the kalemiye (scribal/administrative), ilmiye (religious-legal), and seyfiye (military) classes, becoming the thirty-fourth sultan of the Ottoman Empire after Sultan Abdülmecid.

In a conjuncture in which the Ottoman Empire was in a severe crisis—marked by the failure of Tanzimat policies, the Bulgarian and Serbian uprisings, the ongoing wars with Russia, and the subsequent signing of the Treaty of Berlin—Sultan Abdülhamid II introduced the ideal of a constitutional regime with a parliament through the *Kanun-ı Esasi*. However, shortly after his accession, due to the Russo-Turkish War of 1877–1878 (the “93 War”), the Parliament was suspended and the Assembly dissolved, although it was reopened again after a short period.

Opposition to Sultan Abdülhamid II emerged due to factors such as autonomy demands fueled by nationalist policies, uprisings, and economic difficulties; this movement included not only the Committee of Union and Progress (*İttihat ve Terakki Cemiyeti*) but also military officers, civil servants, intellectuals, and certain ethnic groups. Consequently, the constitutional regime was proclaimed for the second time on 23 July 1908. In the aftermath, Bosnia and Herzegovina was occupied, Bulgaria declared its independence, and Crete decided to unite with Greece. In the first elections held after the re-proclamation of the Constitution in 1908, the Committee of Union and Progress (*İttihat ve Terakki Fırkası*), the Liberal Party (*Ahrar Fırkası*), as well as Arab, Albanian, and Greek elements participated; however, the relatively smaller number of Turkish deputies compared to other ethnic groups undermined the idea of the *İttihad-ı anasır* (unity of elements). Public unrest, along with the oppositional publications of the newspapers *Mizan* and *Volkan*, led to the 31 March Incident, which was suppressed in Istanbul by the Action Army (*Hareket Ordusu*), and was subsequently followed by the Armenian events in Adana. A secret meeting was held in Yeşilköy under the name of the *Meclis-i Umumi Milli* (National General Assembly), where the decision to depose Sultan Abdülhamid II was taken. The fatwa of deposition, prepared by Elmalılı Hamdi Yazır, was signed by Mustafa Asım, Hacı Nuri Efendi, and Şeyhülislam Ziyaeddin, and subsequently read in the Assembly. The decision of deposition was communicated by a delegation consisting of Laz Arif Hikmet, Albanian Esat, Armenian Aram, and the Jew Karasu. Without even being able to retrieve his belongings from Yıldız Palace, the Sultan was sent into exile to Salonica (Thessaloniki) by train from Sirkeci, accompanied by Major Fethi Bey and a group of thirty-eight people, in order to reside at the Alatini Mansion.

This study examines *Karagöz* and *Kalem*, two long-running satirical periodicals of the Second Constitutional Era, whose cartoons convey enduring messages within their respective categories. The cartoons published in *Karagöz*, which belongs to the category of traditional humor magazines, feature deconstructed imagery, condensed content, and messages supported by captions. By contrast, the cartoons in *Kalem*, categorized as a Western-style modern satirical magazine, are characterized by modern, simple, and minimalist drawings, also accompanied by brief captions. This study analyzes the cartoons published in the magazines *Karagöz* and *Kalem* following the deposition of Sultan Abdülhamid II in the aftermath of the 31 March Incident (31 March 1325 / 13 April 1909). The Ottoman Turkish captions accompanying the drawings in the cartoons were transcribed and compiled. Visual and content analyses were conducted in conjunction with the relevant literature on the period. Upon examination, these cartoons were found to constitute examples of the use of satire as a tool of political criticism. Furthermore, this study also offers observations on how the Sultan was perceived in these cartoons, particularly in the period following his deposition.

In the cartoons published in *Kalem*, the Sultan is depicted, following his deposition, as being filled with remorse and longing for his former days; they convey the message that, while in power, he failed to take appropriate steps, was unable to recognize the approaching uprising and the impending end of his reign, and instead pursued illusory projects.

When the two periodicals are compared, it is observed that in both publications the Sultan was subjected to even harsher criticism following his deposition. The cartoons in both magazines constitute examples of the use of caricature as a tool of political criticism. In this context, Abdülhamid II and his administration were criticized in the cartoons, and a perception was constructed around themes such as remorse, sorrow, nostalgia for the past, authoritarian rule, and submission. In conclusion, it should be recognized that subjects which are attempted to be explained across pages of books can be conveyed within a single frame by utilizing the effective and striking power of caricature, and that this capacity of caricature constitutes an undeniable reality in historical research. However, it should not be overlooked that such materials are not direct historical sources; rather, they must be used in conjunction with the literature, taking into account factors such as the ownership structure of the publication in which they appeared, the relationships between the press, power, and authority, as well as issues of objectivity and bias.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- Kalem**, 16 Nisan 1325, No: 34, s. 1.
Kalem, 7 Mayıs 1325, No: 36, s. 5.
Kalem, 13 Mayıs 1325, No: 37, s. 8.
Kalem, 21 Mayıs 1325, No: 38, s. 1.
Kalem, 28 Mayıs 1325, No:39, s. 1.
Kalem, 4 Haziran 1325, No:40, s. 1.
Kalem, 11 Haziran 1325, No:41, s. 8.
Kalem, 2 Temmuz 1325, No: 44, s. 6.
Karagöz, 28 Temmuz 1324, s. 1.
Karagöz, 20 Nisan 1325, No:80, s. 1.
Karagöz, 27 Nisan 1325, No:82, s. 4.
Karagöz, 11 Mayıs 1325, No:86, s. 1.
Karagöz, 14 Mayıs 1325, No:87, s. 1.
Karagöz, 11 Haziran 1325, No: 95, s. 4.
Karagöz, 18 Haziran 1325, No:97, s. 1.

Kitaplar ve Makaleler

- ALKAN, Necmettin. **Karikatürlerle Sultan II. Abdülhamid**. Kronik, 2018.
- ARDIÇ, İbrahim Selçuk. **Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı (1908-1911)**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018, tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp. Erişim 3 Nisan 2018.
- ARIK, Bilal. **1980’den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür**. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998.
- BAYTAL, Yaşar. “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları.” **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 11, 2000, s. 23-32.
- BEDİR, Ayşe. **Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939**. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- BOZ, Ufuk. “Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği.” **Akdeniz İletişim Dergisi**, S. 21, 2014, s. 149.
- ÇAKMAK, Aydın. **Sürgünde Bir Hakan: II. Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi Günleri**. Ötüken Neşriyat, 2014.

- ÇETİNSAYA, Gökhan. “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi.” **Osmanlı Araştırmaları**, C. 47, 2016, s. 353-409.
- ÇEVİKER, Turgut. **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I: Tanzimat Dönemi ve İstibdat Dönemi (1867-1878 / 1878-1908)**. Adam Yayıncılık, 1986.
- . **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II: Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**. Adam Yayıncılık, 1988.
- DEMİRARSLAN, Deniz. “Sultan II. Abdülhamid Han’ın Mobilya Sanatına İlgisi.” **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, 20-21 Şubat 2014, Selanik, C. 3, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 159-200.
- DERİNGİL, Selim. **Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet**. İletişim, 2013.
- . **The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909**. I.B. Tauris, 1998.
- EBU MANNEH, Butros. “Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebü’l-Hüda Es Sayyani.” Çev. İrfan Gündüz, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 7-10, 1995, s. 375-405.
- GÖRGÜN, Abdullah. **Karikatürlerle Abdülhamid**. Kaynak Yayınları, 2017.
- “Gülmece Maddesi.” **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, sozluk.gov.tr/. Erişim 15 Aralık 2025.
- HANIOĞLU, Şükrü. **A Brief History of Late Ottoman Empire**. Princeton University Press, 2008.
- KODAMAN, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. Ötüken, 1980.
- KÜÇÜK, Cevdet. “Abdülhamid II.” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, 1988, s. 216-224.
- “Mizah Maddesi.” **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, sozluk.gov.tr/. Erişim 15 Aralık 2025.
- OĞUZHAN, Esra. “II. Meşrutiyet Mizah Basınında II. Abdülhamid İmajı.” **Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 11, 2024, s. 1-29.
- ÖZBEK, Nadir. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914**. İletişim, 2002.
- ÖZER, Atilla. “Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler.” **Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi**, S. 9, 1991, s. 217-233.
- SELÇUK, Turhan. **Grafik Mizah**. Ed. Turgut Çeviker, İris, 1998.
- Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**. Yay. Haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, 1996.
- TİKEN, Servet. “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak.” **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 54, 2015, s. 403-415.
- TOPUZ, Hıfzı. **İletişimde Karikatür ve Toplum**. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986.

Makale Bilgileri:

Artificial Intelligence Statement:	No artificial intelligence tools were used.
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information:

Yapay Zekâ Beyanı	Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Gábor Fodor, Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918), (Çev. Erdal Şalikoğlu), Alfa Yayınları, İstanbul, 2025, ISBN 978-625-389-270-8.

Şeref Can ÇETİN¹ ✉

Open Access Journal

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Arş. Gör. Şeref Can ÇETİN, İstanbul Beykent Üniversitesi, cancetin@beykent.edu.tr, ORCID: 0009-0003-1713-702X ROR ID: <https://ror.org/03dcvf827>

Bu çalışmanın ön incelemesinde ve yayımlanmadan önce Turnitin ile intihal taraması yapılmıştır. This study was screened for plagiarism using Turnitin during the preliminary review and prior to publication.

Başvuru/Submitted: 30-11-2025 Kabul/Accepted: 06-03-2026 Online Yayın/Published Online: 30-03-2026

Atıf/Cite: Çetin, Şeref Can. "Gábor Fodor, Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918)", (Çev. Erdal Şalikoğlu), Alfa Yayınları, İstanbul, 2025, ISBN 978-625-389-270-8." Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.8, 2026, ss. 97-102.

ESERİN İÇERİĞİ

Bu çalışmada, Macar tarihçi ve araştırmacı Gábor Fodor tarafından kaleme alınan ve Erdal Şalikoğlu tarafından Türkçeleştirilen "Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918)" başlıklı eser değerlendirilmiştir. İki devlet arasındaki kültürel diplomasiinin en somut tezahürlerinden birini ele alan eser, konuya hem akademik hem de diplomatik düzeyde vâkıf bir araştırmacının kaleminden çıkmıştır. Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi'nde Türkoloji ve Tarih disiplinlerindeki lisans ve doktora eğitimini tamamlayan Gábor Fodor, akademik ihtisasını bilhassa 19. ve 20. yüzyıl Türk-Macar münasebetleri, geç dönem Osmanlısına dair Macar hatıratları ve İstanbul'daki Macar bilimsel teşebbüsleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Akademik hayatına Macar Bilimler Akademisi bünyesinde, merhum Prof. György Hazai'nin riyasetindeki Türkoloji araştırma grubunda adım atan müellif; 2015-2023 yılları arasında İstanbul Liszt Enstitüsü Macar Kültür Merkezi direktörlüğü vazifesini ifa etmiştir. Fodor, halihazırda HUN-REN Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Tarih Enstitüsü çatısı altındaki Osmanlı Çalışmaları Araştırma Grubu'nun başkanlığını yürütmektedir.

Eser, Macarca aslıyla "Magyar tudomány és régészek az Oszmán Birodalomban: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Története (1916-1918)" başlığı altında 2021 yılında neşredilmiştir. 2025 yılında ise Macar kültürünün tanıtılmasına yönelik gayretleri dolayısıyla Macaristan Devleti tarafından beş kez onurlandırılan Erdal Şalikoğlu'nun yetkin çevirisiyle, Alfa Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Giriş ve on bir ana bölümün yanı sıra sonuç, kaynakça ve izin kısımlarından müteşekkil olan eser, toplam 256 sayfalık bir hacme sahiptir. Anlatının görsel unsurlarla zenginleştirildiği çalışmada metin akışını destekleyen 38 adet görsel materyal okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Söz konusu eser Macaristan'ın yurt dışında tesis ettiği ilk araştırma merkezi ve Birinci Dünya Savaşı İstanbul'undaki yegâne yabancı bilim kurumu olan İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün, kuruluşundan kapanışına kadar geçen serüvenini ve kurumsal hafızasını mercek altına almaktadır.

Eserin giriş bölümünde, Türk-Macar ilişkileri literatürüne mühim katkılar sunan Gábor Fodor'un, bu çalışmayı kaleme alma gerekçelerini okuyucuya sunmaktadır. Yazar, 2015 yılında İstanbul Macar Kültür Merkezi'ndeki görevine başlamasını müteakip, Enstitü'nün tarihçesi ve yaklaşan yüzüncü kuruluş yıldönümü vesilesiyle kapsamlı bir sergi projesi planlamıştır (s. 10). Fodor; Türkiye, Macaristan ve Erdel'de ziyarete açılan bu serginin hazırlık aşamasında temin edilen arşiv belgelerinin, o dönemde layıkıyla tasnif ve tahlil edilemediğini;

 This work is licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License

ilgili eserin bu eksikliği giderme amacı taşıdığını belirtmektedir (s. 11). Müellif, eserin temel sorunsallarını ortaya koyarken Enstitü merkezi olarak İstanbul'un tercih edilme saiklerini, kuruluş zamanlaması olarak niçin Birinci Dünya Savaşı yıllarının seçildiğini ve Macarların Doğu'ya teveccühünün arka planını irdelemektedir. Ayrıca söz konusu kurumun, tarih eksenli mi yoksa arkeolojik temelli mi hüviyet taşıdığı hususu da açıklığa kavuşturulmaktadır. Yazar, çalışmanın iskeletini oluşturan bu soruları giriş bölümünde sunarken akabinde gelen on bir bölümde ise İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün tarihçesini kronolojik bir akışla aktarmaktadır.

“Kültür Politikasının Öncülleri” başlığını taşıyan birinci bölüm Türk-Macar politik ve kültürel yakınlaşma süreçlerine odaklanmaktadır. Fodor, Osmanlı'nın Macaristan Krallığı'nı işgal etmesi ve ardından Macaristan'ın Habsburg İmparatorluğuna katılması sonucu 1867 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında imzalanan Uzlaş antlaşmasına değin Macar kültür politikasının gelişmesinin imkânsız kılındığını ve ancak 1850'li yıllar itibarıyla Macar araştırmacıların ilgisinin Osmanlı Balkanlarına kaymaya başladığını aktarmaktadır (s. 13). Fodor, bu gelişmenin Sultan Abdülmecid'in 1848-1849 Devrimi ve Özgürlük Savaşı sonrasında Macar sürgünlerini topraklarına kabul etmesi ve dileyen Macar askerlerinin Osmanlı adına savaşabilmesine imkân tanımış olması ve en önemlisi ise Kral Naibi Lajos Kossuth ve beraberindekileri Kütahya'da yaklaşık bir buçuk yıl korumuş olmasıyla yaşandığını belirtmektedir. 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşında György Kmety, Richárd Guyon yahut Lajos Tüköry gibi eski Macar askerlerinin Osmanlı saflarında savaşması ve Osmanlı harbiyesinin modernleşmesine destek sunmaları, Türk ve Macar halklarının arasında bulunan bağın güçlenmesine sebebiyet verdiğinin altı çizilmektedir (s. 14). Fodor'un *ilk kırlangıç* olarak nitelendirdiği Ármín Vámbéry'nin Osmanlı topraklarını ziyaret ederek Türkçeye dair vukûfiyetini artırması ve İstanbul ricaliyle tesis ettiği müspet ilişkileri Macar Bilimler Akademisi'ne kazandırması, Macar bilim diplomasisi açısından büyük önem arz etmektedir (s. 14). Fodor'un aktardığı üzere, 1860'lı yıllarda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Macar araştırmacılar Osmanlı Macaristanı dönemine ait defterler hakkında bilgi sahibi olmuş fakat maddi sıkıntılar dolayısıyla çeşitli araştırma gruplarının Osmanlı'ya seyahatleri gerçekleştirilememiştir (s. 15). Çalışmasında Türk ve Macar halklarının kültürel yakınlaşma sürecine de değinen Fodor, 1876'da Balkanlarda ortaya çıkan karışıklıkların ardından Macarların Osmanlı yanında bir tutum sergilediğini ve Ekim ayında Türk yanlısı gösteriler düzenlendiğini aktarmaktadır (s. 15). Müellifin belirttiği üzere Macaristan dışında bir bilim enstitüsü oluşturma fikri ortaya çıktığında Rusya'nın Osmanlı topraklarında açtığı enstitüler örnek teşkil etmekteydi (s. 19). Rus Enstitüsü'nün Macar araştırmacılar tarafından idolize edilmesinin yegâne sebebi Rus araştırmacıların arkeolojik profili benimseyen bir enstitü ortaya çıkarmış olmalarından kaynaklanmaktaydı (s. 22).

“Macar Doğu Arkeoloji Enstitüsü Planları” başlığını taşıyan ikinci bölüm Macarlar tarafından oluşturulması planlanan arkeoloji ve sanat tarihi gibi alanları içerisinde barındıran 1914 Roma Enstitüsü planlarına ayrılmaktadır. Yazarın belirttiği üzere antik çalışmalar bağlamında Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkış sürecine değin Roma en mühim konumda bulunmaktaydı (s. 23). Ancak, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde edişinden sonra mevcut çalışmalar için asıl merkez Atina olarak kabul edilmeye başlamıştır (s. 24). Atina'da ihtivâ edilmesi planlanan Macar Doğu Arkeoloji Enstitüsü 1914 yılında hayata geçirilememiş olsa da bir örnek teşkil ederek İstanbul merkezli bir Macar Bilim Enstitüsüne sıcak bakılmasına yol açmıştır (s. 31). Fodor'un resmî arşivlerden elde ettiği kayıtlara göre her ne kadar yeterli desteği görememiş olsa da Macar Turan Cemiyeti başkanı da ilgili dönemlerde Anadolu topraklarına heyet gönderme fikrine oldukça sıcak bakmaktaydı (s. 36).

“Dünya Savaşı Öncesi Macar-Türk İlişkileri” başlığını taşıyan bölüm, ilgili yıllarda kültürel ve politik boyutta Osmanlı ve Macaristan yakınlaşması ele alınmaktadır. Fodor'a göre 1850'li yıllardan itibaren Türk ve Macar tarafları arasında kültürel yakınlaşma oluşmaya başlamıştır. 1867 yılında Uzlaş antlaşması ile politik sahnede de bu yakınlaşmanın teşkil edilmesiyle beraber Macarların müttefik arayışı dolayısıyla kamuoyunda da Türk yanlısı bir süreç yaşanmaya başlamaktaydı (s. 39). Kamuoyunda yer eden *romantik Şark* tasavvuru, siyasi düzleme de aksettirilerek Macar Devleti'nin kuruluşunun bininci yıldönümünde Macaristan'da bir Türk Pavyonu'nun inşası ve 1896 yılında Gül Baba Türbesi'nin tamir ve ihyası suretiyle bu yaklaşım tezahür etmiştir. (s. 41 ve 42). “Rakip Fikirler: Lipót Mosony ve İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün Hazırlıkları” başlığını taşıyan

dördüncü bölümde, I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan Türk-Macar kültürel yaklaşımının politik zemini merkeze alınmaktadır. Özellikle Lipót Mosony'nin Osmanlı seyahati ile filizlenen bu kültürel yaklaşımın politik temeli ele alınmaktadır. İlgili dönemde yaşanan gelişmeler arasında Macar-Türk çift dilli okul projesi (s. 61), Türk-Macar Tarih ve Dil Cemiyeti (s. 62) ve Türk-Macar Dostluk Cemiyeti (s. 66) fikirleri ele alınmaktadır. Mezkûr bölümde, iki millet arasında ivme kazanan yaklaşımın siyasi ve diplomatik temelleri ele alınırken bu sürecin kültürel hayattaki tezahürleri ve yansımaları bilhassa irdelenmektedir. “Hazırlık” başlığını taşıyan beşinci bölüm, kuruluş aşamasındaki İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün kurumsal temellerine odaklanmaktadır. Söz konusu bölümde enstitünün iç tüzüğü, idari kadrosu, bütçesi ve kira giderleri gibi teknik detaylar ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmaktadır. Süreç boyunca karşılaşılan zorluklara değinilmekte birlikte; tüm olumsuz gelişmelere rağmen altı kişiden oluşan Macar heyetinin, 30 Ocak tarihinde İstanbul'a gelmek üzere hareket ettiği aktarılmaktadır (s. 85). Eser, hazırlık evresinin ardından Enstitü'nün faaliyete geçiş sürecini ve kısa süren serüvenini kronolojik bir disiplinle aktarmaktadır. “İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün Birinci Kısa Yarım Yılı: Bilinmezliğe Atlayış” başlığını taşıyan altıncı bölüm, heyetin İstanbul'daki ilk günlerine ve kuruluş sancılarına ışık tutmaktadır. Yazar bu kısımda, heyet üyelerinin mektup ve günlüklerinden alıntılarla anlatıyı zenginleştirirken Enstitü Müdürü Antal Hekler'in, Osman Hamdi Bey ile olan temaslarına da değinmiştir (s. 91). Birinci elden kaynakların yanı sıra görsel materyallerin de yoğun olarak kullanıldığı bu bölümde, Osmanlı'da Macar kültürünü temsilen bir Macar Evi oluşturulması fikrinin de filizlendiği görülmektedir (s. 120). “Enstitü'nün Yükseliş Dönemi” olarak nitelendirilen yedinci bölümde ise düzenlenen seminerler, konuk araştırmacılar ve bursiyerler mercek altına alınmaktadır. Kurumun bu dönemde kazandığı itibar, Aelia Briseis heykel başı örneğinde olduğu gibi, arkeolojik buluntuların değerlendirilmesinde Macar uzmanlara başvurulmasıyla somutlaşmaktadır (s. 150). Bilimsel verimliliğin zirveye ulaştığı “1917-1918 Bahar, İkinci Yarıyıl: Enstitü'nün Mükemmelleşmesi” başlıklı sekizinci bölüm, yoğun konferans programlarına odaklanmaktadır. Söz konusu dönemde tertip edilen dokuz konferanstan yedisinin doğrudan Macar tarihi veya Türk-Macar ilişkileri üzerine olması ve sunumların Türkçe olarak da verilmeye başlanması dikkat çekicidir. Faaliyetlerdeki bu genişleme, kurumun daha büyük bir mekâna taşınma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir (s. 169).

Eserin son kısımları, Enstitü'nün sona yaklaşan hikâyesine ayrılmıştır. “Sonun Başlangıcı” ve “Çöküş” başlıklarını taşıyan dokuzuncu ve onuncu bölümlerde araştırmacıların görev sürelerinin dolması ve yaşanan talihsizlikler neticesinde kurumun kapanış süreci irdelenmektedir. “Yeniden Doğuş Denemeleri” başlıklı on birinci ve son bölümde ise 1919'daki kapanışın geçici olduğu düşüncesiyle sonraki yıllarda atılan adımlar ele alınmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ve 1923 bütçesinde İstanbul Enstitüsü'ne yer verilmesi gibi gelişmeler umut ışığı yaksa da Sonsöz kısmında belirtildiği üzere, 1918-1947 yılları arasındaki yoğun çabalar Enstitü'nün yeniden ihyası için yeterli olmamıştır (s. 227). Fodor, tüm bu akamete uğrayan girişimlere rağmen İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nü bugünkü küresel Macar enstitü ağının inşasında önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirmektedir (s. 231).

Gábor Fodor'un çalışması Türk-Macar ilişkilerinin siyasi ve diplomatik veçhelerle sınırlı kalmadığını; kültürel ve bilimsel etkileşimlerin de bu sürecin vazgeçilmez unsurları olduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul Macar Bilim Enstitüsü'nün kısa ömürlü faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında dahi entelektüel iş birliğinin kurumsal bir zemine taşındığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Çalışmada Türkiye, Macaristan ve Avusturya devlet arşivlerinden temin edilen belgeler, dönemin süreli yayınları ve tetkik eserleriyle harmanlanarak sistematik bir analize tabi tutulmuştur. Bu zengin kaynak çeşitliliği, eserin bilimsel güvenilirliğini tahkim etmiştir. Görsel malzemelerin kullanımı ise metne akademik bir derinlik kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin kültürel atmosferini somutlaştırmıştır. Bu hususiyetleriyle eser, Türk-Macar ilişkileri literatüründe müstesna bir yer edinerek; kültür diplomasisi, kurum tarihi ve savaş dönemi entelektüel etkileşimlerine yönelik araştırmalar için sağlam bir referans noktası teşkil etmektedir. Eserin metodolojik açıdan dikkat çeken bir diğer yönü ise çalışmanın salt bir kurum tarihi olmanın sınırlarını aşarak uluslararası akademik rekabet ve kültür diplomasisi gibi geniş spektrumlu temaları da analiz etmesidir. Böylelikle İstanbul Macar Bilim Enstitüsü, kısa ömürlü bir kurum olarak değil yirminci yüzyıl başlarında Avrupa'nın Doğu'ya yönelik ilgisinin bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, eseri Türk-Macar ilişkileri ile kültür tarihi çalışmaları açısından

değerli bir konuma yerleştirmektedir. Türkçeye kazandırılan bu çalışma, konunun Macar tarih yazımının sınırları içinde kalmasının önüne geçerek Türk araştırmacıların istifadesine sunup ortak tarihsel mirasın daha kapsamlı ve mukayeseli bir perspektifle ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

FODOR, Gábor, **Osmanlı'da Macar Tarih Bilimi ve Arkeolojisi: İstanbul Macar Bilim Enstitüsü Tarihi (1916-1918)**, (Çev. Erdal Şalikoğlu), Alfa Yayınları, İstanbul 2025.

Makale Bilgileri:

Artificial Intelligence Statement:	<i>No artificial intelligence tools were used.</i>
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>

Article Information:

Yapay Zekâ Beyanı	<i>Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>